

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

X. évfolyam, 2. szám : Melléklet

Volume X., Issue 2. : Supplement

2010. április – június / April – June 2010

Czeglédi Katalin : Hunok-e a volgai bolgárok?

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományából tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2010, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	4
Dear Reader,.....	4
Szerkesztőség / Editors	5
1. Bevezetés.....	6
2. A „Bolgári i csuvasi” c. kötetben szereplő tanulmányokról.....	7
3. V. G. Rodionov tanulmánya magyarul.....	9
4. V. G. Rodionov tanulmányának a kritikája	20
4.1. A csuvas-böszörmény etno-kulturális párhuzamok kérdése.....	20
4.1.1. Böszörmény közszók, amelyek nem népnevek	20
4.1.2. A böszörmény népnév és párhuzamai.....	24
4.1.2.1. Földrajzi nevek a Kárpát-medencében	24
4.1.2.2. A Volga-Urál vidék földrajzi neveiben	24
4.1.2.3. Víznevekben.....	25
4.1.2.4. Település nevekben	27
4.1.2.5. Piac, bazár neveiben	28
4.1.2.6. Temető.....	29
4.1.2.7. A böszörmény népnévvel és a vele kapcsolatos egyéb közszókból valamint tulajdonnevekből levonható tanulságok	31
4.2. A csuvas népnévvel kapcsolatos földrajzi nevek a Volga-Urál vidékéről.....	34
4.3. A csuvas népnév szócsaládjába tartozó földrajzi nevek a Kárpát-medencéből	40
4.3.1. Csak a relatív szótó a földrajzi nevekben:	43
4.4. A csuvas népnév szócsaládjába tartozó magyar személynevek.....	45
4.4.1. Csak a relatív szótó a személynevekben:	48
4.5.1. Csak a relatív szótó a közszókból:	54
5. Összegzés	59
6. Rövidítések.....	61
7. Források	63
8. Irodalom	64

Kedves Olvasó!

A Mikes International folyóiratunk 2010. április-júniusi száma mellékleteként megjelentetjük Czeglédi Katalin nyelvész, Kelet-kutató *'Hunok-e a volgai bolgárok?'* című tanulmányát. A tanulmány összefoglalóját alább közöljük:

A kérdés feltevésének és a válasz megtalálásának több szempontból van különösen nagy jelentősége. Segít a csuvasoknak, a volgai bolgárok ma élő örökösének, továbbá a török nyelvek genetikai hovatartozásának a megállapításában. Tisztázza a bolgárok, illetőleg a csuvasok nyelvi kapcsolatait. E vizsgálat során a bolgárokhoz tartozó népcsoportok felismerhetők, ilyen pl. a böszörmény. A volgai bolgár és a magyar nyelvi kapcsolatok alapvetően más magyarázatot kapnak az eddigiekhez képest.

Tekintettel arra, hogy a címben feltett kérdésre a válasz egyértelmű, a volgai bolgárok hunok, a volgai bolgár és a magyar nyelvi kapcsolatokat nem lehet kölcsönzéssel magyarázni, csakis közös gyökérből való származással. Ők is ugyanahhoz a nagy nemzethez, a szkíta-hun népességhez tartoznak, mint a magyarok, más néven hunok, szittyák, ugorok, hungárok, ungárok, vengerek, avarok, szavárdok stb. Az akadémiai tudományos körökben általánosan elfogadott, hogy a magyar az uráli, másképpen finnugor nyelvcsalád tagja, s a bolgár-török nyelvi elemek csuvasos típusú jövevények, a nem bolgárok pedig köztörök eredetű kölcsönzések a magyarban. Ennek a hosszú ideje állami szinten hivatalos tudományos álláspontnak a téves voltára hívjuk fel a figyelmet. Számos szónak, grammatikai elemnek az eddiginél elfogadhatóbb értelmezését, magyarázatát mutatjuk be. Szólunk a csuvas népnév etimológiájáról, s arról, hogy a csuvasok honnan kerültek a mai lakóhelyükre, a Volga könyökének a jobb oldalára. Utalunk a bolgár-magyar kapcsolatokra a tulajdonnévi, közszoói és a grammatikai lexémák bemutatásával, azok magyarázatával felhasználva a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtanát, a Hangtant, az Ősmondant, a Toldalékok rendszerét és a Jelentéstant. (CZEGLÉDI 2006, 2010)

A Szerkesztőség

Hága, 2010. április 15.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Dear Reader,

As a supplement to the April-June 2010 issue of the periodical Mikes International we publish this essay of Katalin Czeglédi entitled *'Are the Volga Bulgarians Huns?'* Ms. Czeglédi was inspired to write this essay by a volume published in 1984 and in writing it she brings her expertise and research in this topic that covers several decades.

The Editors

The Hague, April 15, 2010

~ ~ ~ ~ ~ ~

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Freiburg i.B., Németország	/	Freiburg i.B., Germany
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

~ ~ ~ ~ ~

1. Bevezetés.

A kérdés „Hunok-e a volgai bolgárok?” feltevése sok kutató számára tűnhet értelmetlennek. Az egyik résznek azért, mert szerintük bizonyított, hogy igen, a volgai bolgárok hunok. A másik résznek pedig azért, mert a volgai bolgárokat ők nem tartják hunoknak.

Az indíték ahhoz, hogy feltegyem a kérdést, és írjak róla, a következő: 1984-ben megjelent egy gyűjteményes kötet „Bolgári i csuvasi”¹ azaz „Bolgárok és csuvasok” címmel orosz nyelven. Még a kiadás idején, 25 évvel ezelőtt azt a feladatot kaptam Róna-Tas András professzor úrtól, hogy írjak róla egy kritikát, miközben megjegyezte: „Ezt így nem lehet csinálni”. Akkor többször átolvastam a könyvet, és nem értettem a megjegyzést. Végül nem írtam meg a kritikát.

Az utóbbi években, amikor számomra már egyre jobban tisztultak a földrajzi nevekkkel és a hozadékaival kapcsolatos kérdések, kirajzolódott a válasz is. A kötetben szereplő legtöbb tanulmányban közös, hogy hunoknak tartják a volgai bolgárokat. Mindemellett, figyelemre méltó, kitűnő dolgozatokról van szó. Álláspontom igazolásaképpen hivatkozom az egyes tanulmányok idevonatkozó véleményére. Egyetlen írásnak pedig sort keríték a kritikai bemutatására, mert az a csuvasok és a böszörmények vándorlásáról is szól. A csuvasok azért fontosak, mert őket tartják a volgai bolgárok egyetlen ma élő utód népének, ugyanakkor a csuvas népnév etimológiája tisztázatlan. A böszörmények pedig azért érdekesek, mert egyrészt a nevük magyarázata nem tökéletes, másrészt együtt emlegetik őket a csuvasokkal és az udmurtokkal, harmadrészt közülük van a magyarokhoz is. A kutatásaim során derült ki, hogy a földrajzi névi adatok és az írott források kölcsönösen megtámogatják egymást.

¹ В. Д. Димириев, В. А. Прохорова ред. 1984.

2. A „Bolgári i csuvasi” c. kötetben szereplő tanulmányokról

R. G. Kuzejev, V. A. Ivanov² a Volga-Urál vidéke genezisének és fejlődésének a történetében 6 szakaszt különböztetnek meg. A csuvasok átérték ezeket az etnokulturális változásokat, s a nyelvükben megőrizték a volgai bolgár jelleget.

V. D. Dimitrijevič³ N. I. Asmarinra hivatkozik, aki a „Bolgári i csuvasi” (Kazány, 1902) c. munkájában a bolgár-csuvas etnikai előzményekről megalapozottan szolt. Őt számos kitűnő kutató követte, a nyelvészeken kívül történészek, régészek, antropológusok, néprajzosok stb. Hozzáteszik, hogy a kazáni tatárok és a baskírok genetikai problémái is érintik a kérdést. Lényeges, kik lehettek a régi csuvasok. Hol laktak a bolgároknak a Volga vidékére érkezése előtt? Azt egyik szerző sem állítja, hogy a bolgárokkal együtt jött volna ilyen nevű népcsoport délről a Kaukázus előteréből északra a középső Volgához. Figyelemre méltó a szerzőnek az a megjegyzése, hogy a XIII – XVI. sz. elejéig a bolgár alapon létrejött csuvas népesség és a bolgárok között szinte nem volt törzsi és etnikai különbség. Hozzáteszi, hogy a mezei cseremiszek a régi bolgárokat (csuvasokat) *suas* néven nevezték, majd ez a név átment az őket felváltó Kazány innenső és túlsó vidékén élő tatárokra. Lényeges, hogy amikor a cseremiszek megismerték ezt a népnévi formát, akkor az *s’uas’* volt. Ebből Asmarin azt a következtetést vonta le, hogy a név fejlődési útvonala a következő: *juas’* – *s’uas’* – *c’uas’* – *c’uaš* (č’uaš) – *c’yvaš*. Vannak kutatók, akik ezeknek a formáknak alakváltozataiként tartják számon a *suvas* és a *suvar* alakot, miközben felhívják a figyelmet arra, hogy a változásoknak ilyen analógiája más nevekben is felismerhető, pl.: *ogur* – *oguz*, *avar* – *avaz*. Továbbá a bolgár-csuvas kérdéskört érinti a *miser tatárok* és a *burtaszok* eredete is.

V. F. Kaxovskij⁴ természetes módon a bolgárok közé sorolja a berszileket⁵, eszegeleket⁶ és az ezüst bolgárokat. Bolgár városoknak tartja Bolgárt, Szuvart, Biljárt és Kasant. Megemlíti, hogy a XI. századi közép-ázsiai tudós filológus Mahmud Kasgari a bolgárok és a szuvarok, valamint a besenyők (pecsenyegek) nevét türknek tartja, továbbá, hogy a X. századi arab földrajztudós Isztaxri szerint „A bolgárok nyelve a kazárokéra hasonlít”. Szól a csuvasok hitvilágáról, a mindennapi életükről, lakásaikról, öltözködésükről, vendéglátásukról, földművelésükről stb., amelyekről azt állítja, hogy azok bolgár anyagi bázison fejlődtek ki, illetőleg türk (bolgár) eredetűek. A bolgárok etno-kulturális hatást gyakoroltak a vidék összes népére.

M. R. Fedotov⁷ a kritikai áttekintését adja a bolgárok és a csuvasok nyelvéről szóló irodalomnak. Az utóbbi időben egyre többen foglalkoznak ezzel a kérdéssel, amely az összehasonlító török nyelvészeti tanulmányok sokaságának, és a XIII-XIV. századi bolgár sírfeliratok nyelve tanulmányozásának köszönhető. G. I. Ramstedt szerint a mai csuvasok etnikailag és nyelvileg a Káma és a Jajik (Urál) közötti Nagy Bolgáriához vezetnek vissza. Ami a nyelvüket illeti, az Ramstedt szerint a régi hunok nyelvének egyetlen fennmaradt nyelve, és éppen annak a hun csoportnak az örököse, amely bulgárnak nevezte magát. A bulgár-csuvas nyelv a 900-1300-as években hatalmas kultúra nyelve volt, amely nagy hatással volt a környező népek nyelvére. N. N. Poppe szerint a csuvas-török vagy bolgár-török ősnyelv jóval

² A tanulmány címe: Этнические процессы в Волго-Уральском регионе в V-XVI веках и проблема происхождения чувашского этноса. Magyarul: Az V-XVI. századi etnikai folyamatok a Volga-Urál vidéken és csuvas nép eredete.

³ A tanulmány címe: О последних этапах этногенеза чувашей. Magyarul: A csuvasok etnogenezisének utolsó szakaszáról.

⁴ A tanulmány címe: Археология Волжской Болгарии и вопросы этногенеза чувашской народности. Magyarul: A Volgai Bolgária régészete és a csuvas nép etnogenezisének kérdése.

⁵ Vö.: magy. *Bercel* tulajdonnév.

⁶ Egyes vélemények szerint a magy. *székely* népnévvvel tartozik össze. Ennek a kritikájáról ld. CZEGLÉDI 2004.

⁷ A tanulmány címe: О болгарском и чувашском языках. Magyarul: A bolgár és a csuvas nyelvről.

régebbinek tűnik, mint az őstürk. O. Pricak szerint a XI-XIV. században a Volgai Bolgár birodalomban két „bulgár” nyelv létezett. Az egyik a hun-bolgár, amelyet azok a volgai bolgárok beszéltek a VII-VIII. században, akik a Kubán-Azovi területről költöztek a Volgához. A másik Közép-Ázsia oguz-kipcsak rétegének (Szir-Darja és Horezm) a türk-muzulmán irodalmi nyelve.

N. I. Jegorov⁸ utal arra, hogy a XIII-XVI. századi politikai események eredményeképpen két türk nyelvű nép - a kazáni tatárok és a csuvasok – jött létre. A csuvasok egyedüli élő képviselői a török nyelvek bulgár csoportjának.

V. P. Ivanov⁹ szól a mindennapi életnek, használati tárgyakkak, lakóhelynek, öltözködésnek, étkezésnek, stb. a két nyelvben használatos azonos, hasonló és különböző megnevezéseiről. Végül megállapítja, hogy a csuvas-tatár etno-kulturális párhuzamokról szólva a kazáni tatár kialakulásából nem lehet kihagyni a bolgár-csuvas elemet.

B. V. Kaxovszkij¹⁰ szerint a pogány bolgárok temetkezési hagyományaiban olyan elemek vannak, amelyek különböznek a helyiekétől. A kazáni tatárok majdnem minden ős bolgár hagyományt elhagytak, így természetes, hogy az övéké különbözik a csuvasokétól, akik meghagyták a régi pogány szokásokat, amelyek közül számos az idők mélyére nyúlik vissza.

⁸ A tanulmány címe: Болгаро-чувашско-кыпчакские этноязыковые взаимоотношения в XIII-XVI веках. Magyarul: Bolgár-csuvas-kipcsak etnikai-nyelvi kölcsönhatások a XIII-XVI. században.

⁹ A tanulmány címe: К вопросу о чувашско-татарских этнокультурных параллелях. (Необходимые интерпретации некоторых фактов, приведённых в книге «Татары Среднего Поволжья и Приуралья»). Magyarul: A csuvas-tatár etno-kulturális párhuzamok kérdéséről. (Fontos értelmezése néhány olyan ténynek, amely a „Középső Volga és az Urál meneti tatárok” c. könyvben található).

¹⁰ A tanulmány címe: Дохристианский погребальный обряд чувашей как материал к этногенезу. Magyarul: A csuvasok kereszténység előtti temetkezési szokása mint anyag az etnogenezishez.

3. V. G. Rodionov¹¹ tanulmánya magyarul¹²

A böszörmények népi-kulturális jellemzői és története mint a bolgár-csuvas örökség tanúsága

A böszörmények eredetéről létezik egy sor hipotézis, amelyeket két csoportba lehet gyűjteni. Közülük az egyik szerint a böszörmények – a bolgár lakosság része, amelyet udmurt hatás ért és fokozatosan elsajátította az óudmurt nyelvet.¹³ Ennek a feltételezésnek a hívei K. V. Lavrentyev, N. P. Steinfeld, A. A. Szpicin, I. N. Szmirnov, P. N. Luppov, V. N. Belicer, D. M. Iszhakov¹⁴ és mások. A feltételezések másik csoportja szerint a böszörmények – „a dél-udmurt lakosság része, amely a Bolgár Állam feltételei mellett élte át a hosszú és erős török hatást...”¹⁵ Ezt a feltevést elsőként D. Korepanov hozta nyilvánosságra. A. P. Szmirnov szintén hajlott arra, hogy a böszörményekben „elbulgárosodott óudmurtokat” lásson.¹⁶ E hipotézis mellett ma kiáll az udmurt kutatók egész sora.¹⁷ Bizonyítékul mindkét hipotézis kutatói a saját szempontjuk alapján a bolgár-csuvas anyaghoz fordulnak. Egyesek a feltárt csuvas-böszörmény párhuzamokat szubsztrátum örökséghez vezetik, mások az udmurtok őseinek egy meghatározott részére gyakorolt bolgár hatás eredményeként tartják számon.

Nem tartva igényt a böszörmények származásának kérdésére vonatkozó meghatározásra, szándékaink szerint csak azokra a csuvas-böszörmény népi-kulturális párhuzamokra fordítunk figyelmet, amelyek a bolgár-csuvas etnikai öröklésről tanúskodnak. A csuvas-böszörmény etno-kulturális párhuzamok kérdése a mai napig nem volt a speciális kutatás tárgya. Mindemelllett ismeretes, hogy magukat a párhuzamokat a kutatók még a XIX. században megemlítették. 1888-ban A. A. Szpicin pl. azt írta, hogy az ő hipotézisének („böszörmények – ugyanazok, mint a csuvasok”) kiemeléséhez alapul szolgáltak „régiklevelek utalásai”¹⁸. Arra, hogy a böszörményeket a XVII. század második feléig csuvasoknak nevezték, sok kutató felhívta a figyelmet. Komoly tudományos anyagot a csuvas-böszörmény párhuzamok megjelenéséről V. N. Belicer hozott. Ő azt állította, hogy a böszörmény női ing a *derem* nagyon közeli a

¹¹ A tanulmány címe: Этнокультурные черты и история бесермян как свидетельства болгаро-чувашской преемственности.

¹² Ezt az írást Marác László, az Amszterdami Egyetem tanára kérésére fordítottam le magyarra. Tekintettel arra, hogy a terjedelme lehetővé teszi, hogy bekerüljön jelen tanulmányba, igazolásképpen külön fejezetet szántam a magyarra fordított dolgozatnak.

¹³ Тепляшина Т. И. Язык бесермян. М., 1970, с. 244.

¹⁴ Лаврентьев К. В. География Вятской губернии. – В кн.: Столетие Вятской губернии. Вятка, 1881, с. 165; Штейнфельд Н. П. Бесермяне. Опыт этнографического исследования. – В кн.: Календарь и памятная книжка Вятской губ. На 1885 г. Вятка, 1894, с. 220; Спицын А. А. К истории вятских инородцев. – В кн.: Календарь Вятской губернии на 1889 г. Вятка, 1888, с. 230-231; Смирнов И. Н. Вотяки. Историко-этнографический очерк. –ИОАИЭ. Казань, 1890б т. У111, вып. 2, с. 44; Луппов П. Н. Северные удмурты в XV1-XV11 вв. – В кн.: На удмуртские темы. М., 1931, вып. 2. с. 118; Белицер В. Н. К вопросу о происхождении бесермян (По материалам одежды). – В кн.: Труды Ин-та этнографии им. Миклухо-Маклая. Новая серия. М.-Л., 1947, т. 1. с. 193; Исхаков Д. М. Татаро-бесермянские этнические связи как модель взаимодействия болгарского и золотоордынского этносов. – Изучение преемственности этнокультурных явлений. М., 1980, с. 28.

¹⁵ Гришкина М. В., Владыкин В. У. Письменные источники по истории удмуртов 1X-XV11 вв. – В кн.: Материалы по этногенезу удмуртов. Ижевск, 1982, с. 27.

¹⁶ Корепанов Д. Бесермяне. – В кн.: На удмуртские темы. М., 1931, с. 106; Смирнов А. П. Волжские болгары. М., 1951, с. 76.

¹⁷ Владыкин В. Е. Происхождение бесермян. – В кн.: Всесоюзная сессия, посвященная итогам полевых археологических и этнографических исследований. Тезисы. Тбилиси, 1971, с. 56-57; Кельмаков В. К. Булгарский субстрат в языке бесермян? – В кн.: 1X конференция по диалектологии тюркских языков. Тезисы. Уфа, 1982, с. 61-62, и др.

¹⁸ Спицын А. А. К истории вятских инородцев, с. 230.

déli udmurtoknak és a csuvasoknak a tunika formájú női ingjének a szabásához, a böszörményeknek a *takja*-ja pedig külső formára majdnem megegyező az alsó-csuvasok női *tuxje* ruhadarabjával.

A *kyšon* (a férjezett böszörmény asszony fejrevalója) viseletének a módja és az anyag, amiből varrják, leginkább az alsó-csuvasok *szurpán*-jára hasonlít. A csuvas-böszörmény párhuzamokhoz köti Belicer a böszörmény női fejrevalót a *kaspu*-t is: úgy az elnevezése szerint (csuv. *xošpu*, *xušpu*), mint a formája szerint nagyon közel áll a csuvas női fejrevalóhoz ami az anatri, azaz az alsó-csuvasok jellemzőit illeti. Azon kívül megemlítték a csuvasok és a böszörmények hímzésének a hasonlóságát is. Belicer benyomásai elvezették őt ahhoz a véleményhez, hogy a böszörmények a csuvasokkal testileg is hasonlóak. Mindez arra készítette őt, hogy a böszörményekben a régi bolgár lakosság maradványait lássa.¹⁹

V. N. Belicer mindenképp előtt a böszörményeknek a közép-alsó és az alsó csuvasokkal való kapcsolatait tárta fel, és ez feltétlenül az ő kimagasló teljesítése. A Volga-vidéke népei öltözködésének a legújabb kutatásai megerősítették az ő felfedezéseit. „Ez a közelség (figyelembe véve V. N. Belicer csuvas-böszörmény párhuzamait) túlságosan szoros ahhoz, hogy véletlen keletkezésnek lehessen nevezni, - rámutat az ősi kapcsolatokra”, - írja N. I. Gagen-Torn és a munkájában utal a ruházatban egy sor részletre, amelyek lehetővé teszik, hogy a böszörményeknek a csuvasokkal való valamiféle régi kapcsolatairól beszéljünk. Egyebek között megjegyzi, hogy a böszörményeknek a vállszíja nagyon közeli az *anat enči* csuvasoknak, azaz a közép-alsó csuvasoknak a *tevet* vállszíjához. Mint ismeretes, az udmurtoknak volt *takja* fejrevalója, amely hasonlít a csuvas *tuxje*-ra. A régészeti adatok szerint azt az udmurtok kb. a XII-XIII. századtól kezdték el viselni. A böszörmények *takja*-jától és a csuvasok *tuxje*-jától az udmurt *takja* abban különbözött, hogy náluk a fejtetőn nem volt fémsisak és hiányoztak a háromszögletű fülvédők, amelyeket az áll alatt gomblyukba gomboltak. N. I. Gagen-Torn véleménye szerint a kis sisak megnevezése, amely a türkménben is megvolt mint *takje*, ennek a fejrevalónak a legrégebb sajátossága. Ebből következik, hogy a böszörmény *takja* és az alsó-csuvas *tuxja* a női fejrevalónak a legrégebb formáját őrizték meg. Amint N. I. Gagen-Torn megjegyzi, a fejkendő, amit a férjes asszonyok a kemény fejrevaló felett megkötöttek, a böszörményeknél is vászonból készült ugyanúgy, mint ahogyan az *anat enči* csuvasok a saját háromszögletű kötésüket a *čalma*-t készítették. Csak abban különböztek, hogy a böszörmény háromszögletű kendő valamivel nagyobb méretű volt, mint a csuvas.

A Volga vidéke népei ruházatának a dunai bolgárok népi viseletével való összehasonlító tanulmányozása során N. I. Gagen-Torn meggyőzően mutat rá arra, hogy az általa említett sajátosságok a népi viselet terén a volgai bolgárok kultúrájához kötődnek.²⁰

T. A. Korjukova figyelmet fordított még a böszörményeknek és a csuvasoknak egy érdekes párhuzamára – arra, hogy az ing szerkezete elől levágott felső résszel „a volgai népek között csak a csuvasoknál és a böszörményeknél található meg...” Azt is megjegyezte, hogy a *kabači* – az északi udmurtoknak a felső kivarrott mellvédője hasonló a böszörmények és a csuvasok díszítésének analóg részeivel²¹. Ilyen feltevés eredményéről beszél maga a kifejezés is. A *kabači* szó szerintünk bolgár-csuvas kölcsönzés az udmurt nyelvben és úgy magyarázható, hogy a csuvas *képe* 'ing' és a *ši*, *šitě* 'takaró, felülről takaró' (vö.: *xul* 'váll' + *ši* 'felülről beborító' > *xulši* 'kivarrás, díszítés a női ing vállán'; *čěr* 'térd' + *šitě* 'felülről betakaró' > *čěršitti* 'kötény' stb.). Teljességgel lehetséges, hogy az északi udmurtokhoz ez a szó a böszörményeken keresztül jutott.

¹⁹ *Белицер В. Н.* Указ. соч., с. 185-193.

²⁰ *Гаген-Торн Н. И.* Женская одежда народов Поволжья (Материалы к этногенезу). Чебоксары, 1960, с. 224, 101, 152, 177.

²¹ *Никитин Г. А., Крюкова Т. А.* Чувашское народное изобразительное искусство. Чебоксары, 1960, с. 22; *Крюкова Т. А.* Удмуртское народное изобразительное искусство. Ижевск – Ленинград, 1973, с. 37.

A kutatók a csuvas-böszörmény párhuzamokat a nyelv terén is megemlítik. Így M. R. Fedotov rámutat arra, hogy az egyik udmurt szótárban a XVIII. században lejegyeztek néhány böszörmény szót, amelyek az udmurtok északi nyelvjárásában hiányoznak, azonban a megfelelő alakok megvannak a csuvasban²². Az ilyen szavakhoz sorolja a *kujki* 'bánat', *tarazy* 'súly', *ulov* 'jármű, fogat', *uksio* 'pénz', *kukli* 'sütemény, húsos tekercs' szavakat, stb. Gyorsan hozzá kell tenni, hogy e szavak közül a déli udmurtok szókészletében is található néhány.

T. I. Tepljasina „A böszörmények nyelve” című munkájának a megjelenésével a csuvas-böszörmény nyelvi párhuzamok tanulmányozása mélyebb jelleget öltött. A kutatónő bemutatott egy sor olyan böszörmény nyelvi jelenséget, amely a bolgár-csuvas nyelvnek az erős hatására keletkezett. Ezeket a sajátosságokat a következő pontok szerint soroljuk fel: 1, udmurt *ö*, amely elsősorban a böszörményektől való az *e* hangon keresztül; 2, az *š*, *ž* réshangoknak a rendszeres helyettesítése *s*, *z*-vel; 3, a *v* és a bilabiális *w* előtti zöngétlenek zöngésedése; 4, két szótag esetén az előző szótagnak a végső mássalhangzójának a kiesése; 5, a mássalhangzók lágyulása a szomszédos *i*, *e* hatására és mások.

T. I. Tepljasina következtetései meggyőzően mutatnak rá arra, hogy a múltban a csuvasok és a böszörmények elődei között meghatározott kapcsolatok voltak. Valamennyi általa említett párhuzam szubsztrátum jelenséghez vezet. Bár T. I. Tepljasina egyes következtetései vitathatók²³, és nyilvánvalóan további tanulmányozásokat igényelnek, az az egy vitathatatlan – a bolgár-csuvas nyelvnek a hatása a böszörményre. Mint ismeretes, a bolgár-csuvas rétegnek a lényege megvan magában az udmurt nyelvben (Vihman szerint – 161, M. R. Fedotov szerint - 438, I. V. Tarakanov szerint – több mint 200 lexikális egység). Hasonló nyelvi hatás elismerése csak a lexika szintjén nem lenne teljesen hiteles. Várható volt, hogy a bolgár-csuvas hatás az udmurt nyelvre végbement a fonetika, morfológia és a szintaxis terén is.

Megemlítjük még a böszörmény nyelv néhány sajátosságát, amely közel áll a csuvashoz.

1. A böszörmény nyelvhasználatban a labiális mássalhangzók terén *b* van az udmurt *v* helyén. Ez a sajátosság kötődik a török nyelvek fonetikai sajátosságaihoz, köztük a csuvashoz is. A bolgár-csuvas török nyelvből kölcsönzött szavak esetében a *b* hang az udmurt nyelvben változás nélkül marad, amely mindenképp előtt a bolgárok és az udmurtok elődeivel való szoros kapcsolatokkal magyarázható. Vö.: csuv. *šapā* 'rözsze, kis ágak, ág' > udm. *čaby*, *čeby* 'fonat, fonott kerítés', de mari *save* 'hosszú nyers vessző, fonat, fonott kerítés, ágakból készített kerítés'; csuv. *kapan* 'szénaboglya, asztag, gabonakereszt' > udm. *kaban*, de mari *kavan* 'szénaboglya, asztag, gabonakereszt'; csuv. *čāpar* > udm. *čiber*, de mari *čubar* 'éles, hegyes' stb.²⁴

2. Ha az átvett szóban előfordul a mássalhangzóknak a találkozási kezdő *v*-vel, ez a hang a böszörmények nyelvében *t* lesz (*vnuk* > *topik*) vagy kiesik végleg (*vdrug* > *drug*)²⁵ (vö.: a csuvasban *vnuk* > *mānuk*, *venik* > *milēk*, *vdrug* > *tāruk*, *vpajat* > *pajat*, *vpolne* > *polne* stb.).

3. A böszörményben a kezdő *č* átalakul *t*'-vé, pl. *t'us* litv. *čus* 'csend' stb.²⁶ Hasonló törvényszerűség van az alsó csuvasoknál: felső csuv. *čāvaš*, alsó csuv. *t'āvaš* 'csuvas'; felső csuv. *čoxān*, alsó csuv. *t'uxān* 'szegény', felső csuv. *čēpē*, alsó csuv. *t'ēpē* 'csibe, kiscsirke' stb.

4. A böszörményben van protetikus *w* hang, ismeretlen más permi nyelvben. Előfordul szó elején és szó belsejében²⁷. Ilyen tulajdonságokkal rendelkezik a bolgár-csuvas nyelv eltérően a többi török nyelvtől.

²² Федотов М. Р. Исторические связи чувашского языка с волжскими и пермскими финно-угорскими языками. Чебоксары, 1968, ч. 11, с. 91.

²³ Например, В. К. Кельмаков оспаривает выводы Т. И. Тепляшиной на основе того факта, что часть особенностей бесермянского языка встречается и в других диалектах удмуртского языка. См.: Кельмаков В. К. Булгарский субстрат в языке бесермян, с. 62.

²⁴ См.: Федотов М. Р. Указ. Соч., с. 96-170.

²⁵ Тепляшина Т. И. Язык бесермян, с. 117.

²⁶ Там же, с. 121-122.

²⁷ Там же, с. 160.

A protetikus *w* széles körben elterjedt a mai csuvasban: csuv. *věr*, tat. *oru* 'fújni', csuv. *vučax*, tat. *učak* 'tűzhely, eredet, forrás, góc', csuv. *vyr*, tat. *ur* 'nyom, szorít' stb.

5. A böszörmények szókészletében szavak sorát említik meg, amelyek hiányoznak az egész udmurt nyelvben, hasonló formák azonban megvannak a csuvasban:

bösz. *zu* < csuv. *šěv*, tat. *žoj* 'kivarrás varratának a neve';

bösz. *tarazy* < csuv. *tarasa* 'súlyok'; a tatárban *ulčäy*;

bösz. *šukoš* 'kitalálás, kigondolás' < csuv. *šuxáš*, *šoxáš* 'kitalálás, kigondolás, ítélet, vélemény, következtetés, pillantás, tekintet, kívánság';

bösz. *tabre ee* < csuv. *tepre* 'még'; ugyanaz, mint a tat. *tagy*, *tagyn*;

bösz. *sabak* 'fürt (termésé, fáké)' < csuv. *sapak* 'fürt, csomó, gerezd', tat. *sabak* 'szár, nyél (növényé), inda';

bösz. *izma* 'fonott zsinór varrás neve' < csuv. *jěsme* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)'; vö.: tat. *tasma* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)';

bösz. *kal* < csuv. *xal*, *xalě* 'most, azonnal'; ugyanaz, mint a tat. *xäzer*;

bösz. *kukli* < csuv. *kukli*, *kukäl* 'sütemény, húsos tekercs';

bösz. *amsyr* < csuv. *ansār* 'szűk'; ugyanaz, mint a tat. *insez*;

bösz. *arvalak* < csuv. *arpalāx* 'megtároló, magtár';

bösz. *keldesin* < csuv. *kěltě* 'méhlepény, placenta'; ugyanaz, mint a tat. *soŋgylyk*;

bösz. *kujki* < csuv. *xujxä*, *xojāx* 'bánat'; ugyanaz, mint a tat. *kajgy*;

bösz. *veme* < csuv. *nime* 'segítség'; ugyanaz, mint a tat. *ome*;

bösz. *kalal* < csuv. *xalal* 'végrendelet, végakarát, hagyaték (halál, elutazás, búcsúzás előtt)'; vö.: tat. *xälal* 'megengedett, nem tiltott, törvényes'.

A fenti lexikális párhuzamokhoz tartoznak nyilvánvalóan a böszörmény női ruhák részeinek és a fejrevalóknak az elnevezései (*kašpu* < csuv. *xošpu*, *xušpu*; *s'ulyk* < csuv. *šulāk*; *takja* < csuv. *toxja*, *tuxja*), és az udmurtoknak a népneve (*ar* < csuv. *ar* 'férj, férfi'; 'udmurt') stb. Úgy gondoljuk, hogy a böszörmény szokás, az *akajaška* 'az eke tányérja' közvetlen kapcsolatban van a csuvas szokással. A csuvasoknál azt különböző helyeken különféleképpen nevezik: *aka jaški* < *aka* 'eke' + *jaška* 'leves, tányér', *aka pätti* < *aka* 'eke' + *pätä* 'kása', *akatur* < *aka* 'eke' + *tur* 'esküvő'. Hasonló szokás neve az udmurtoknál *geryšyd* < *gery* 'primitív eke, faeke, cölöp' + *šyd* 'leves, tányér'. Meg kell jegyezni, hogy ez a kifejezés egyenes másolata az *aka jaški* megnevezésnek. Feltehető, hogy ez a szokás a bolgároktól jutott el az udmurtokhoz.

Természetesen a felsorolt csuvas-böszörmény nyelvi párhuzamokkal kapcsolatos észrevételek nem lehetnek kimerítőek. Ugyanakkor ezen az alapon ki lehet emelni azt a böszörmény nyelvben meglévő meghatározott réteget, amely a csuvasok és a böszörmények elődeinek történelmi kapcsolataira mutat. Megjegyezzük egyébként, hogy egy sor böszörmény szónak az alakja jóval közelebb van a közép-alsó és az alsó csuvas nyelvjáráshoz. A böszörmény nyelvben sok köztörök szó tartalmazza a csuvas szavaknak vagy a fonetikai, vagy a jelentésbeli alakját. Pl.: bösz. *olača* < csuv. *olača*, *ulača* 'tarka, vegyes, cejgszövet', ugyanaz, mint a tat. *alača*; bösz. *ker* < csuv. *xir* 'mező'; vö.: tat. *kyr* 'mező' stb.

A nyelvtudományban sokáig uralkodott az a nézet, amelynek megfelelően a rokonsági kifejezések a legállandóbb, legrégebbi szavak. Az utóbbi évek kutatásai kimutatták, hogy a dolog egy kicsit másképp áll. Részben N. I. Jegorov munkái rámutattak arra, hogy a rokonsági kifejezések hasonlósága a különböző nyelvekben nemcsak a genetikai, hanem a kulturális-történelmi kapcsolatokról is szól. Érdekesek ebben a vonatkozásban a csuvas-udmurt és a csuvas-mari párhuzamok a rokonsági kifejezésekben: csuv. *akka*, *aki* > udm. *aka*, mari *akka* 'nővér, idősebb lánytestvér', csuv. *pičče* 'bátyj, idősebb fiútestvér' > udm. *beče* 'idősebb férfi a rokonságban'; csuv. *tāxlačā* 'nászasszony, menyasszonykérő', udm. *tukl'aci*

'házasságszerző, menyasszonykérő, após, nászuram', mari *tulače* 'menyasszonykérő, házasságszerző, házasságközvetítő(nő)' stb.

Ami a rokonságneveket illeti a böszörményeknél, nos 14 szó ismert, azonban a csuvas kifejezéshez csak két szót lehet kötni: bösz. *ken*, udm. *ken* < csuv. *kin* 'menye valakinek'; a tatárban *kilen*; bösz. *en'gej* < csuv. *inke* 'nagynéni, régen néni'; a tatárban *žinge, jengi*. A többi böszörmény rokonságnév közelebb áll a miser-tatár formákhoz: bösz. *tataj* < mis.tat. *tetej* 'nővér, idősebb lánytestvér'; ugyanaz, mint a csuv. *akka, appa*, kaz.tat. *apa*, udm. *aka, apa*; bösz. *cecaj* < mis.tat. *dedej* 'idősebb fiútestvér', ugyanaz, mint a csuv. *pičče, tete* (a miser-tatárok szomszédságában), kaz.tat. *adyj, aga*, udm. *d'ad'a, agaj* stb. Az utolsó példa jól mutatja a *c* használatát. Fel kell tenni, hogy ezek a miser-tatár átvételek a böszörményeknek a csepcai tatárokkal való sok évszázados kapcsolatának az eredménye, akik az aranyhorda tatárjaihoz kötődnek genetikailag.²⁸

A böszörmények és a csuvasok népi-kulturális párhuzamai jól nyomon követhetők az esküvői népszokások anyagán. Azoknak a bemutatásaként áttekintjük a böszörmények esküvői szokásait²⁹, azután pedig a csuvasokét³⁰ részenként és összehasonlítva az udmurt esküvői szokásokkal.³¹

Böszörmény esküvő

1. Felkészülés az elmenetelre a menyasszonyért. Az esküvő napja reggelén a menet 4-5 résztvevője érkezik a vőlegényhez a házba (1.1) dalokkal és zenész kísérettel (1.2) és a rokonok mind összegyűlnek, akiket meghívtak, hogy vegyenek részt az esküvői szertartáson (1.3). A menet tagjai elmennek a menyasszony apjának a házába az esküvői menet előkészületeiről szóló tájékoztatással (1.4). A vőlegénnyel és mintegy ezer emberrel esküvői menet megy a menyasszonyért az apja házába (1.5).

2. A menyasszony házában az esküvői menet megérkezése előtt. Az esküvő előestéjén a menyasszonyhoz eljönnek és ott összegyűlnek a barátai és a rokonai (2.1). A menyasszony az elülső sarokban ül és sír, siránkozik (2.2). Az apja hoz egy korsó sört, beletesz egy pénzérmét és odaadja a menyasszonynak (2.3). A menyasszony megfogja a korsót, megissza a sört és magához veszi a pénzt (2.4). A menyasszonyt elviszük a szomszédokhoz vagy rokonokhoz egy előre előkészített házba (2.5).

3. Esküvő a menyasszony szüleinek a házában. A férfi menet megáll a menyasszony házában bezárt kapuja előtt (3.1). A menyasszonynak a fiatalabb fiútestvérei pénz kivásárlást kérnek és rátámaszkodnak a kapura (3.2). Az ideérkezők a menyasszony szüleinek a házában maradnak (3.3). A vőlegény leül az ruhaanyagra, amit neki a leendő anyósa ajándékozott (3.4). Az énekek és a táncok után a szülői házból elmennek abba a házba, ahová elvitték a menyasszonyt (3.5). A vőlegény rászór egy marék aprópénzt – a menyasszony megcsókolja a vőlegényt (3.6). Majd ezután a menyasszonyt asszony ruhába öltöztetik (3.7). Mindannyian visszatérnek a menyasszony szüleinek a házába, ahol újra sírni kezd (3.8). A vőlegény és a menyasszony egymás mellett állnak és sorban lábíg meghajolnak az összes idősebb rokonnak (3.9), majd az ideérkezők búcsúzóul kimennek az udvarra (3.10). Mielőtt a menyasszony ráül a szekérre vagy a

²⁸ Степанов Р. Н. Каринское опричное княжество (вторая четверть XIV- вторая половина XV вв.). – В кн.: Вопросы социально-экономической и политической истории Среднего Поволжья и Приуралья периода феодализма. Научная сессия. Тезисы докладов. Чебоксары, 1973, с. 16-21; Исхаков Д. М. Указ. соч., с. 23, и др.

²⁹ При описании использована следующая литература: Штейнфельд Н. П. Бесермяне. Опыт этнографического исследования, с. 242-247; Первухин Н. Эскизы преданий и быта инородцев Глазовского уезда. Эскиз У. Вятка, 1890, с. 53-58. и др.

³⁰ Для описания свадьбы средненизовых и низовых чувашей использована следующая литература: Тимофеев Г. Т. Тахъръял. Шулашкар, 1972, с. 184-188, 244-257; Сироткин М. Я. Чувашский фольклор. Чебоксары, 1965, с. 23-33; Юркин И. Н. Чăвашăн туй йĕркисем. – НА ЧНИИ, отд. 1, ед. Хр. 102, с. 55-232, и др.

³¹ Христоробова Л. С. Удмуртская свадьба. – Археология и этнография Удмуртии. Ижевск, 1975, вып. 1, с. 36-83; Багин С. Свадебные обряды и обычаи вотяков Казанского уезда. – Этнографическое обозрение, 1897, № 2, с. 59-92; Смирнов И. Н. Вотяки. Историко-этнографический очерк. ИОАИЭ. Казань, 1890, т. У111, вып. 2.

szánra (3.11) a vőlegény háromszor vállon üti őt a menyecske fejrevalójának bojtjával, amit *s'ulik*-nak neveznek. 83.129.

4. Esküvő a vőlegény házában. A vőlegény szüleinek az udvarán a menyecskét odavezetik az üszőhöz (4.1). A menyasszony végighúzza a réz érmét háromszor az üsző hátán a fejétől a farkáig (4.2). Elvéve egy kis kenyeret, sőt és sört (4.3), a fiatalok bemennek a házba (4.4). Egy kis idő múlva elvezetik őket a hombárba és otthagyják őket éjszakára (4.5). A szülők házában maradnak a menyasszony rokonai és a barátai (4.6).

Másnap már reggeltől fütik a fürdőt és az új férj ajándékot kap az asszonytól (4.7). A fürdő után a férj az idejövőkkel körbejárja a rokonokat (4.8), elkísérik őt az asszony rokonai is (4.9). A fiatalasszony kivarrott törölközőt és inget ajándékoz az idejövőknek és a rokonoknak (4.10). Ezután a ceremónia után minden vendég elmegy (4.11).

Az esküvőt követő harmadik napon (4.12) a fiatalokhoz újra eljönnek a menet résztvevői zenészekkel és mind elmennek a folyóra vagy a lékhez (a jégen) (4.13). Itt a fiatalasszony kenyeret, vaját dob a vízbe és pénzt, majd mindannyian együtt visszatérnek az após házába, ahol mindenkit megvendégelnek fánkkal, lepennyel (4.15).

Csuvas esküvő

1. Felkészülés az elmenetelre a menyasszonyért. A csuvas esküvő jelen részében a böszörmény esküvő következő fejezetei találhatók meg 1.1 + 1.2 + 1.3a* + 1.5. Az 1.3 és 1.4 fejezetekben eltérnek abban, hogy a menet résztvevői körüljárnak minden rokont; különböznek a böszörmény esküvőtől abban is, ami az 1.4a fejezetben az esküvői menet megérkezéséről szól, a hírt a menyasszony apjával a menyasszonykérő és a házasságközvetítő közli és nem a menet.

Az esküvőnek ez a része egészében és részleteiben is jellemző a böszörményekre és az alsó csuvasokra egyaránt. Amikor a csuvasoknál és a böszörményeknél a menyasszonyért mentek, a vőlegényen és a barátokon valamint egy sor esküvőre hivatalos személyen kívül (néha 40-50 ember), a déli udmurtoknál pl. elment két legény, a vőlegény apja és a húga. Náluk az 1.1-1.5 fejezetek anyaga nem ismert.

2. A menyasszony házában az esküvői menet megérkezése előtt. Ez a fejezet a következő részek sorrendjét tartalmazza: 2.1 + 2.2 + 2.5. Ennek a fejezetnek a 2.3 és a 2.4 részei a csuvas esküvőn a böszörménytől eltérően átmegy a harmadik részbe (a menyasszony szüleinek házában történő eseményekhez). Az udmurt esküvőn a 2.3, 2.4 és ami különösen fontos, a 2.5 rész (a menyasszony elmenetele a szomszédok vagy a rokonok házába) hiányzik.

3. Esküvő a menyasszony szüleinek a házában. A részek felépítése az esküvői szokások eme fejezetében az alsó csuvasoknál a következő: 3.1 + 3.2 + 3.3 + 3.4a (a vőlegény egy speciálisan előkészített kispárnára ül) + 3.5 + 3.6 (kiegészítődik azzal, hogy közben megcsókolja a menyasszonyt) + 3.7 + 3.8 + az idejövők a vőlegény részéről vendégségbe mennek a menyasszony rokonaihoz + 2.3 + 2.4 + 3.9 + 3.10 + 3.11 + 3.12a (a vőlegény háromszor megüti őt az ostorral) + a járműre ültetés idején a menyasszony leveszi a vőlegény hátáról a *šulak*-ot 'kendő, amelyet a vőlegény vállára tettek'. Ily módon a böszörmény esküvő jelen részének elemei majdnem ugyanabban a sorrendben találhatók, mint a közép-alsó és az alsó csuvasok esküvőjén. A déli udmurtoknál azonban pl. a 3.1, 3.2, 3.4, 3.5, 3.6, 3.7, 3.10, 3.11, 3.12 nincs meg. Náluk, amint a források közlik, a vőlegény nem ment el menyasszonyért a szülei házába. A csuvas esküvőn megtalálható *šulak* levétele a vőlegény válláról a déli udmurtok esküvőjén mint külön szokás a *s'ulyk kyskon* 'kendő levétele' fordul elő az esküvő után két-három nappal. Figyelembe véve, hogy maga a *s'ulyk* szó az udmurt nyelvben bolgár-csuvasból való kölcsönzés (vö.: tat. *jaulyk* 'kendő'), nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy ez a szokás a déli udmurtok őseihez vagy közvetve a csuvasok elődeitől ment át, vagy a kazáni tatárok közvetítésével. Számunkra meggyőzőbb a második

feltevés, minthogy a déli udmurtok esküvőjén ez a szokás jelentősen megváltozott. Bár a böszörményeknél a kendő levételének szokása nem található meg, de a nyomai megmaradtak: a *s'ulyk* bojtjával megütögetve a menyasszonyt, a vőlegény azzal imitálja magának a kendőnek a levételét. Nyilvánvaló, a menyasszony ezután visszaveszi magának a kendőt.

4. Esküvő a vőlegény szüleinek a házában. Az alsó csuvasok esküvőjén a következő részletek találhatók: 4.1a (a vőlegény elvezet a kanca kocsjához) + 4.2 (a menyasszony suttyomban háromszor elveszi a vőlegénytől a gyepelőt) + 4.3 ! 4.4 + 4.5 + 4.6 + 4.10 + 4.8 + 4.9 + 4.11 + 4.12 + 4.13 + 4.14a (a fiatal arccal keletnek állva háromszor feldönti a tele vödört, és miután újra teletöltötték, a férj nővére negyedszer viszi be őket a házba) + 4.15a (az újasszony levest főz és azt az új rokonaival együtt eszi meg).

Meglep a 4.1, 4.2 részek és néhány másnak az egybeesése. Részben a felsorolt esküvői részletek a Volga vidék többi népénél, köztük a felső csuvasoknál általában hiányoznak.

A dél-udmurt esküvőn a menyasszony rokonai elvezették a menyasszonyt a vőlegény szüleinek a házába. Miközben a 4.13 és a 4.14 részletei egyaránt megvoltak az udmurtoknál és a felső csuvasoknál. Ezért természetes, hogy nem mutathattak rá a csuvas-böszörmény kapcsolatokra.

Ily módon a böszörmény esküvőnek a csuvasal való összehasonlítása az egyes részek és elemek alapján lehetőség van arra, hogy leszögezzük, hogy a böszörmény esküvő jobban hasonlít a közép-alsó és az alsó csuvas esküvőhöz és kevésbé hasonlatos az udmurtok és a felső csuvasok esküvői szokásaival.

Az általunk hozott néhány etno-kulturális párhuzama a csuvasoknak és a böszörményeknek arról tanúskodik, hogy a böszörményben jelentős bolgár etno-kulturális réteg van, ami megfelel a csuvasnak, amely náluk a bolgár rétegből maradt meg. Ily módon a csuvas-böszörmény etno-kulturális párhuzamok világosan tanúskodnak a bolgár-csuvas öröklésről.

Ezt XVI-XVIII századi a csuvasokról és a böszörményekről szóló történeti adatok is megerősítik. Mint ismeretes, a böszörmények kb. a XVIII. sz. 40-60-as éveiben keresztelkedtek meg. D. M. Iszhakov adatai szerint 1762-re a böszörmények 53%-a (1142 fő) számított újkereszténynek, a maradék rész az iszlámot vallotta. A további etnikai folyamatokat, amelyek a Csepca folyó medencéjében a XVIII-XIX. században mentek végbe meggyőzően mutatta be D. M. Iszhakov: a népi-statisztikai anyag tanulmányozása alapján arra a következtetésre jut, hogy a muzulmán-böszörmények fokozatosan összekeveredtek a csepcai tatárokkal, a keresztény böszörmények pedig az udmurtokkal.³² A böszörmények egy része eltatárosodva fokozatosan kiszorította a saját anyanyelvét és a pogány kultúra egy részét. A keresztény böszörmények pedig fordítva, sokat megőriztek a kulturális-nyelvi sajátosságaikból és népi öntudatukból.

Archivális anyagok és a böszörmények lelki, szellemi kultúrájáról szóló kutatások sora is meggyőző arról, hogy a keresztelés előtt az iszlám hívei voltak. A XIX. sz. végén az életükben megmutatkozott néhány nyoma a muzulmán szokásnak: a halotthoz a böszörmények tatár *mullá*-t hívtak, muzulmán halotti tort tartottak a *t'un'uj*-t és a *sizimuj*-t, a disznóhúst az ételben nemkívánatosnak tartották, és szívesen ettek lóhúst³³, tiszteletben tartották az esti és a reggeli muzulmán ima idejét az *akšan*-t³⁴, a böszörmények tagjai különböztek a muzulmán félhónap udmurt ábrázolásától és azt *paltulys'* 'félhónap'-nak nevezték³⁵. Nyilvánvalóan ide kell venni a *böszörmény* népvétet is: bösz. *bes'erman*, udm. *busormen*, csepcai tat. *byčyrman*, amely a *musulman* szóból származik³⁶. Ezt az etimológiát tartja elfogadhatónak

³² Исхаков Д. М. Указ. соч., с. 31-37.

³³ Штейнфельд Н. П. Указ. соч., с. 237-239.

³⁴ Первухин Н. Указ. соч., с. 57-58.

³⁵ Сорокин П. М. О материнстве как основе рода, о родовых названиях и знаках собственности в тексте и отдельной таблицей. – ГА Кировской обл., ф. 170, оп. 1, уд. хр. 127, л. 12 об.

³⁶ Спицын А. А. Указ. соч., с. 230-231.

számos kutató³⁷. Egyetértve velük mi a magunk részéről felhívjuk a figyelmet a böszörmények tömeges megkeresztelkedésének archivális anyagaira. Az utolsó jelentésekben írják, hogy ők el akarnak szakadni az ő „mohamedán hitüktől”³⁸.

Mikor lettek a böszörmények muzulmánok? Arra, hogy ők nem voltak sokáig muzulmánok, egy sor tény mutat rá. Jól megőrződtek náluk a régi pogány szokások (*akajaška*, a *kiremet*-nek való áldozások stb.)³⁹. Emellett jelentősen különböznek az északi udmurtok hasonló szokásaitól és azokat késői átvételekhez sorolni nem lehetséges. Az iszlámtól való elszakadás idejére a böszörményeknek nem sikerült eltárosodni, azaz teljességgel áttérni a kétnyelvűségről a tatár nyelvre (ilyen folyamat a böszörmények muzulmán részénél a XIX. században fejeződött be.). A jelen etnikai csoportban a böszörmény népnév csak a XVII. század első felében⁴⁰ jött létre, amely jól mutat a böszörmények elődeinek az iszlám tömeges felvételére.

Néhány kutató úgy tartja, hogy a böszörmények elődei *böszörmények*-nek nevezték magukat még a XVII- sz. előtt. Egyetértve ezzel a nézettel, a „čuvasa” megnevezés, a csuvas etnikai közösség népnevének használata a böszörményekre az orosz adminisztrációnak köszönhetően terjedt el⁴¹.

Ez a hipotézis külsőre jól megformált, megítélésünk szerint azonban teljesen bizonytalan történeti alapra épült. Ebben az esetben meg kellett volna említeni, hogy az orosz adminisztrációs dokumentumokban a böszörmények a „csuvasokkal” váltakoznak korábban (1511-ben)⁴², mint a mai csuvasok elődei (1521-ben). Kazány bukása előtt a kánság területén sehogy sem tudott tért hódítani az orosz adminisztráció hagyománya. A logika azt diktálja, hogy hasonló hagyományok nem a Kazáni kánság területére kellett, hogy eljussanak, ahová a mai csuvasok elődei mentek, hanem ellenkezőleg, a Vjatkára, ahol az orosz adminisztráció már a XV. századtól létezett. A XVI. században a csuvasokkal váltakoznak a Volga jobb oldalának és a Volga-Káma folyóköz (ott volt a Csuvas út) lakói. Arról, hogy a „čuvasa” szó abban az időben népnév volt (természetesen, valamilyen mértékben tükrözte, mint ahogyan a neki ellentétes népnév a „tatara” is a viselőinek a szociális-politikai helyzetét) az a tény szól, hogy egy sorban található más népnevekkel: „csuvasokra és votjákokra” (1522), „ar-i tatárok és otjákok, és csuvasok” (1546), „beljakokat, votjákokat és csuvasi” (1548) stb.

Ily módon nincs semmiféle alapunk elfogadni azt, hogy a „čuvasa” népnév a böszörmények elődeire vonatkozott az orosz adminisztrációban. Meggyőzőbb az: hogy a „čuvasa” népnév a böszörmények elődeinek önelnevezése volt egészen a XVII. század közepéig. Sajnos, annak a formája, hogyan ejthették a böszörmények elődei, ismeretlen marad számunkra. Az oroszokhoz minden valószínűség szerint a tatárokon keresztül jutott el. Érdekesek ennek a népnevek az alakváltozatai: tat. *čuvas*, bask. *syuas*, mari *suas* „Kazány mögötti tatárok”, „anatri csuvasok és anat enči”, *suasla mari* „virjál vagy turi csuvasok, felső csuvasok”.

A kutatók rég említették, hogy a XVII. század első felében a „čuvasa” népnevet fokozatosan kiszorította a böszörmények népnév, ami vitathatatlan, annak valamiféle belső folyamat volt az oka.

³⁷ См. Михеев И. Несколько слов о бесермянах. – ИОАИЭ. Казань, 1901, т. ХУ11, вып. 1, с. 53; Белицер В. Н. Указ. соч., с. 183; Гришкина М. В., Владыкин В. Е. Письменные источники по истории удмуртов 1X-XV11 вв. С. 27. и др.

³⁸ См.: ГА Кировской обл., ф. 237, оп. 76, ед. Хр. 58, 64; оп. 81, д. 306, 488, 504, 508, 509, 512, 514, 516, 517 и др.; Шерстеников А. Исторические сведения о селе Укане и Уканском приходе Глазовского уезда. – В кн.: Вятские епархиальные ведомости, 1890, № 4, с. 94.

³⁹ Штейнфельд Н. П. Указ. соч., с. 240-241; Михеев И. Указ. соч., с. 58-60; Тепляшина Т. И. Язык бесермян, с. 250-284, и др.

⁴⁰ Луптов П. Н. Указ. соч., с. 118-119; Тепляшина Т. И. О смешении терминов «чуваши» и «бесермяне» в письменных источниках. – УЗ ЧНИИ, Чебоксары, 1968, вып. 40, с. 177-187.

⁴¹ Исхаков Д. М. Указ. соч., с. 26.

⁴² Мухамедова Р. Г. Чепецкие татары. – В кн.: Новое в этнографических исследованиях татарского народа. Казань, 1978, с. 9.

⁴³ Там же.

Véleményünk szerint ez a böszörmények őseinek a mohamedán hitre való áttérésével magyarázható. A muzulmán vallás felvétele előtt a böszörmények pogányok voltak (*kiremet* kultusza, *akajaška* szokása, pogány esküvő stb.) és a népvük „čuvaša” volt.

Az 1547 és 1551 évi dokumentumokban a böszörmények úgy ismertek, mint „čuvaša arskaja”⁴³. Abban az időben a „čuvaša arskaja” nevet, mint ismeretes az Arskaja zeml’a (‘Ari föld’), azaz Kazányon túli⁴⁴, lakosságának egy része viselte. D. M. Iszakov állítása szerint a XVI. sz. első felének dokumentumai a Karinskoje kn’azestvo (‘Karini királyság’) területén említik ‘a régi karini csuvasokat’ és ‘kazáni vidékekről való csuvasokat’⁴⁵. Számunkra egy nevezetes cári oklevélben, amit az ari knyáznak (‘ari királynak’) adományoztak 1572-ben, a „régí votjákok és csuvasok”, „új votjákok és csuvasok” kifejezések találhatók. Az írásból az következik, hogy a cár engedélyezte az Ar vidéki knyázoknak, hogy elhívják hozzájuk letelepedni a „kazáni votjákokat és a csuvasokat”. Mindemellett megjegyezzük, hogy ezek az újonnan ideköltözöttek nem az ari knyázoknak kell, hogy alávéssék magukat, hanem Xlyново város helytartójának. A továbbiakban még következik: azok a régí votjákok és csuvasok pedig, akik nem akarnak a kazáni vidékre a fogságba menni – az asszonyokat és a gyerekeket fizetéssel kell fedezniük, kiváltván az asszonyokat és a gyerekeket ismét visszamenni a Vjatkára lakni; a helytartónak azoktól a votjákoktól és csuvasoktól megjelenés jelentés nincs, és azok a kazáni helyekről való votják és csuvas emberek, és akik az ari knyázhoz jönnek lakni, az én nevemre a nagy knyázra és annak az ari knyáznak, aki a votjákokat és csuvasokat vezette mint régen, úgy vezetik a saját votjákjaikat.”⁴⁶

Az archivális dokumentumok a XVI. században egyenesen rámutatnak a csuvasoknak a Csepca medencéjébe való bejövetelére. Az etnikai elnevezésük („ari csuvasok”), s a böszörmény helynevek⁴⁷ is lehetővé teszik, hogy pontosítsuk a korábbi lakóhelyüket – a korábbi Ari földnek a területét, azaz a Kazányon túlit.

A Kazányon túli lakosoknak a vándorlása északra történt, nyilvánvaló néhány szakaszban. A fent említett dokumentumban két ilyen szakasz tükröződik. Maga a fogság ténye - a karini csuvasokat „asszonyok és gyerekek” a kazániak tartották fogságban – arról szól, hogy a karini csuvasok az ari királyok alattvalói voltak még Kazány eleste előtt. Ha arra a gondolunk, hogy a „čuvaša” szónak az első említése népnévi jelentésben mint az Ari királyság lakosai egy részének a neve 1511-ben volt, vagyis az első elköltözésük a XVI. század elején történt. A számunkra ismeretes második szakasza a migrációnak (pontosabban engedély az elköltözésre) a dokumentumok szerint kb. a XVI. század 70-es éveitől kezdődik.

Az „ar’ane” (‘ari-k’) szó a vjatkai orosz forrásokban először az 1489. évi dokumentumban található, ahol ezzel a kifejezéssel a kutatók szerint a déli udmurtokat jelölték⁴⁸. Van olyan vélemény, hogy az „ar” tövű szavak (ari királyok, arik, ari tatárok, ari csuvasok) megnevezésükkel a Vjatka vidék lakosaira nem etnikai, hanem földrajzi értelemben vonatkoznak⁴⁹.

A Kazányontúl, Kazány mögött-i területet Ari földnek nevezték. Abu körzet, amint Abu Xamid al-Garnati közli, még a XII. században a bolgárok fennhatósága alatt volt. A kutatók azt az Ari földdel vetik egybe.⁵⁰ Nevezetesen az „ar” szó arra mutatott, hogy a Vjatkai vidékre érkezők viselték ezt a népvét. A Vjatkai vidéken már új feltételek között az Ari földről (különböző etnikai származásúak lehettek) való

⁴⁴ История Татарии в документах и материалах. М., 1937, с. 117.

⁴⁵ Исхаков Д. М. Указ. соч., с. 27.

⁴⁶ ГА Кировской обл., ф. 712. оп. 13, ед. хр. 66, л. 85 об.

⁴⁷ Тепляшина Т. И. Язык бесермян, с. 21-22.

⁴⁸ Документы по истории Удмуртии ХУ-ХУ11 веков, с. 348; Владыкин В. Е. К вопросу об этнических группах удмуртов. – СЭ, 1970, № 3, с. 38-39.

⁴⁹ Мухамедова Р. Г. Указ. соч., с. 8.

⁵⁰ Путешествие Абу Хамида ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу. М., 1971, с. 31.

⁵¹ Луппов П. Н. Указ. соч., с. 119-120.

királyokat „ari királyoknak” nevezték, a parasztjaikat pedig „arhoz tartozóknak”, azaz Ari földről átköltözött parasztoznak. Ez utóbbiak között olyan etnikai csoportok képviselői lehettek, akik abban az időben Kazányon túl éltek. Jelen esetben különös érdeklődés irányul a Csepca folyó medencéje lakosságának etnikai változásának a képére a XV-XVII. században. A vidéknek kiváltságos lakosságát 1489-1568-ig ari királyságnak, 1588-tól a dokumentumok karini királyságnak nevezik. Azután fokozatosan eltűntek a függő lakosság szintjére eljutva és beolvadtak a karini tatárokba. A függő lakosság a XVI. század elejéig (kb. 1505.) „arjane” gyűjtő néven ismeretes. A függő lakosság állományában 1511-ben elsőként jelenik meg a „čuvaša” népnév, 1521-ben pedig – „aran tatar”. Ha számba vesszük mindkét népnevet rögtön az „arjane” közös elnevezés után, akkor megértjük az *arjan* etnikai összetételét: idetartozott két etnikai csoport – a „čuvaša” és a „tatar”. A XVII. század első felében, mint már említettük, a „čuvaša” népnevet fokozatosan kiszorította a böszörmények („besermjane”). A korábbi tatár függő lakosság a mai napig úgy ismert, mint „karini tatárok”.

Az arjánok széttelepülésének idejéről a Csepca folyó medencéjében P. N. Luppov a következőt írta: Megőrizve a Tudományos Akadémia arhivumában azt az értekezést, amelyet 1761-ben adtak elő a Szlobodszkijból a Peterburgi nemesi testületbe, megjegygezve, hogy a Szlobodi járás tatárjai és böszörményei letelepültek itt „360 éve”, a tatárok és a böszörményeknek a Csepca medencéjében való megjelenésének pillanatára vonatkozott, az 1401-es évre⁵¹. Igaz, a böszörmények tömeges átköltözésének idejét a Csepca folyó medencéjébe néhány kutató a XIV. század első negyedére⁵² teszi. Az ő feltételezésük főleg a bolgár sírfeliratoknak az (1323. évi) dátumára támaszkodik, amelyet Gordino faluban tártak fel az Udmurt köztársaság Glazovi járásában. A volt Volgai Bolgária lakói egy részének a Kazányontúlról a Csepca folyó medencéjébe történő tömeges benyomulásának az ideje is – úgy tűnik – a XV. század kezdete. Annál is inkább, mert arra az időre a Vjatkai föld a moszkvai knyázok hatalma alatt volt⁵³. Ez pedig a maga oldaláról a Kazáni kánság azon lakosainak a Vjatkára történő jövetelét jelentette, akik ellenségesen viszonyultak a káni udvarhoz. A böszörmények – „čuvaša” – őseinek alapvető tömege átköltözött a Csepca folyó medencéjébe a Kazányontúlról nem korábban mint a XIV. század végén – XV. század elején. A migráció, amint a dokumentumok mutatják, végbement a XVI. század végéig.

Az utóbbi idők régészeti kutatásai azt mutatják, hogy a bolgárok kisajátították a Káma előterét, különösen az Aranyhorda korában. A legsűrűbben lakott terület a Kazánka folyó medencéje és a Meša középső folyása volt⁵⁴. A XVI. század második felének dokumentumaiban a Kazánka medencéjét Ari útnak, a Meša középső folyásának területét pedig - Z’urejskaja doroga ’Züreji út’-nak nevezték. Meg kell jegyezni, hogy a Z’urejskaja doroga –t Č’uvašskaja doroga-nak nevezték egy sor dokumentumban. Például, a vidéki birtokos nemesi és a földesúri földek telekkönyvében a Kazányi járásban a következő utakat nevezik meg: Hagajskaja, Iski-Jurtočnaja, Čuvašskaja (felső és középső), Arskaja, Alackaja és Atyzskaja⁵⁵. A Lvovi évkönyv közli, hogy a „Čuvašskaja doroga” (’Csuvas út’) az Arskaja és a Nogajskaja doroga (’Ari út és a Nogaj út’) között található⁵⁶.

Fel kell tennünk, hogy a „besermjane” és a „čuvaša” népnév az orosz forrásokban a Kazáni kánság korában és jóval későbbi korokban mint a bolgárok önelnevezése jelenik meg és ugyanannak a népnek különböző csoportjait jelölik. A böszörmény népnév amint arra rámutatott M. N. Tixomirov akadémikus, mindenekelőtt a muzulmán városi bolgár lakosságra vonatkozott⁵⁷. A második népnév véleményünk

⁵¹4342¹Исхаков Д. М. Указ. соч., с. 43.

⁵²Эммаусский А. В. Вятская земля в период образования Русского государства. Киров, 1949, с. 11.

⁵⁴ рхеологическая карта Татарской АССР. Предкамье. М., 1981, с. 21-23.

⁵⁵ Ермолаев И. П. Казанский край во второй половине ХУ1-ХУ11 вв. Казань, 1980, с. 18.

⁵⁶ История Татарии в документах и материалах. М., 1937, с. 125.

⁵⁷Тихомиров М. Н. Бесермяны в русских источниках. – В кн.: Труды Ленинградского отд. Ин-та истории АН СССР. М.-Л., 1964, вып. 7.

⁵⁸ Родионов В. Г. Об этнониме «чуваш». –«Таван Атл», 1980, № 2, с. 79-80 (На чуваш. Яз.).

szerint a vidéki bolgár lakosságra vonatkozott⁵⁸. A XVII. században a csuvasok iszlám felvételével végbement a „čuvaša” (’csuvas’) népnévnek a „besermjane” (’böszörmények’) névvel való felváltása.

Úgy látjuk, hogy az „Arskaja”, „Čuvašskaja”, „Nogajskaja” típusú utak területi adminisztrációs rendszert tükröznek még a Kazáni kánságban. Nyilvánvaló, elsődlegesen az adminisztrációs kerületek határai egybeestek a különböző etnikai csoportoknak a Káma előterében élők területének határaival: az Ari úton udmurtok laktak, a Csuvas úton – csuvasok. Feltételezhető, hogy a Nogaj úton az aranyhordai lakosok telepedtek le, ez utóbbiak a kazáni tatárokhoz csatlakoztak. Ezt a feltételezést részben megerősíti a kazáni tatároknak a kipszak típushoz való tartozása, mint az ő külső népvük: csuv. *tutar*, mis.tat. *nogyr*, kazak *nogaj* és *tama*, kalm. *mangot*. Mindezek a népnevek a Dest-i-Kipszakok családjainak és törzseinek az önelnevezései voltak⁵⁹.

Az *ar* és a *csuvas* etnikai csoportok valószínűleg már a XIII-XIV. században szomszédok voltak, és azok a csuvas-böszörmény párhuzamok, amelyeket jelen tanulmányban megmutattunk, azokból a távoli időkből valók. Azok nemcsak a népnevek azonosságára mutatnak, de a XIV-XVII. század Kazányontúl és az Elő-Káma csuvasai nyelvének és kultúrájának a mai csuvas kultúrával való azonosságát is mutatják. Mindez kiegészíti azt a bolgár-csuvas etnikai öröklést, amelyet N. I. Asmarin dolgozott ki.

⁵⁹ Закиев М. З. Об истоках языка основных компонентов казанских татар. – В кн.: Вопросы татарского языкознания. Казань, 1978, с. 60; Султанов Т. И. Кочевые племена Приуралья в XV-XVII вв. (Вопросы этнической и социальной истории). М., 1982, с. 37.

4. V. G. Rodionov tanulmányának a kritikája

A tanulmánynak a néprajzi részét kevésbé érintve, a nyelvészeti oldalról megközelítve a népneveket, földrajzi neveket és egyéb közszókat figyelembe véve az alábbiakról szólunk.

4.1. A csuvas-böszörmény etno-kulturális párhuzamok kérdése

Érinti a tulajdonneveket, a közszókat és a grammatikai elemeket. A közszókhöz a nem népnevek és a népnevek tartoznak. Ami a népneveket illeti, a *böszörmény* népnév mellett a *csuvas* népnevet, a *volgai bolgár* és a *csuvas* viszonyt, a *volgai bolgárok* eredetét vizsgáljuk, s azt, mindehhez mi köze van a magyar *böszörmény* szót tartalmazó helyneveknek és személyneveknek. Jelen dolgozatban nem terveztük az *ar* és az *udmurt* népnév valamint a *Vjatka* folyónév viszonyának kérdését vizsgálni (vö.: CZEGLÉDI 2010.) Már a cím elgondolkodtató, hiszen a bolgárok és a csuvasok mellett a böszörményeknek is köztük van a magyarsághoz. Gyerekkorom faluja a Tiszántúlon – ma város – Hajdúhadház mellett 3 km-re van Hajdúböszörmény nevű település. Ezen kívül még egy Böszörmény helynév található a közelben. Első lépésben azonban a tanulmányban szereplő közszókat, a nem népneveket és a népneveket, köztük a *böszörmény* nevet vesszük sorra.

4.1.1. Böszörmény közszók, amelyek nem népnevek

A böszörmény nyelvhez köze lehet az ing jelentésű *kabači* szónak, amely a magyar *kabát* szóval tartozik össze. A magyar megőrizte az eredeti *-t-*, a *kabači* formában pedig *-t- > -t'- > -č-* változás történt. A szó szerkezeti felépítése *kaba:* szótő + *-či:* képző. A szótővel tartozik össze a csuv. *képe* 'ing'.

A csuv. *kukli* 'sütemény, húsos tekercs' képzett szó: *kuk:* szótő + *-li:* képző. A szótőnek rokona a magy. *kókad* (*kóka:* szótő + *-d*) töve, a *kankó*, *kákó* 'kampó, elágazós fa', *hón* 'hajlat', s a *konyul*, *konyty* stb. töve, amelynek jelentése a hajlással, tekeredéssel kapcsolatos.

A hangtan terén lényeges, hogy az *ö*-vel szemben a böszörményben használatos *e* az elsődleges. Figyelemre méltó T. I. Tepljasina azon következtetése, hogy a csuvasok és a böszörmények kapcsolatai szubsztrátum jelenséghez vezetnek.

Ami a *-b-*, *-v-* és az *-m-* viszonyát illeti, fontos, hogy mindhárom hangnak *-w-* (bilabiális zöngés spiráns) volt a közvetlen előzménye: *-w- > 1 -b- 2. -v- 3. m-*. Tudni kell, hogy a csuvas ejtésben az intervokális *-p-* ejtése félzöngés *-B-*. Összetartoznak a csuv. *šapã* 'röze, kis ágak, ág', az udm. *čaby*, *čeby* 'fonat, fonott kerítés', mari *save* 'hosszú nyers vessző, fonat, fonott kerítés, ágakból készített kerítés', amelyeknek rokona a magy. *seprő* (*sep* + *-rő*) *sep-* valamint a magy. *sövény* és a *sovány* szó töve. A csuv. *kapan* 'szénaboglya, asztag, gabonakereszt', udm. *kaban*, mari *kavan* 'szénaboglya, asztag, gabonakereszt' tövében benne van a magy. *kúp* szó. A csuv. *čäpar*, udm. *čiber*, mari *čubar* 'éles, hegyes' szavaknak is számos párhuzama van a magyarban és más nyelvekben, vö.: magy. *sőreg* 'hal', amely a hegyes fejről kapta az elnevezést, or. *sevrjuga* (← nem or. **sevrüge*), csuv. *šěvër* 'éles, hegyes', magy. *szúr* stb. A *csuvas* népnévhez tartozó magyar közszóknál több ide is tartozó példát hozunk alább. A fenti szavak jellemzője jelentéstani oldalról a hegyes és a vékony tulajdonság. Hangtanilag összeköti őket a *-w-* előzmény, amely *-t-* illetőleg *-k* eredetű egyaránt lehet. A magyar *sőreg* szóban a szóbeljei *-t-* eredetű *-w-* nyomát őrzi a hosszú *-ő*⁶⁰, a szó végén megmaradt a *-k* zárhang zöngésedett (*-g*) formában.

⁶⁰ Vö.: *-t- > -δ- > -w- > -V-*. Végül az előző mássalhangzóval diftongust alkot, majd a kettőből monoftongizálódás útján hosszú magánhangzó fejlődik. Az orosz és a csuvas *-v-* másik irányú változás emlékét őrzi: *-w- > -v-*.

A magy. *seprő*, *seprű* szóban pedig a *-t*- eredetű *-w*- fejleménye a *-p*- jelentkezik, a szó végi *-k*- nyoma *-w*- hangon keresztül a hosszú *-ő* illetőleg *-ű* magánhangzóban maradt meg.

Fontos tudni, hogy a hangváltások nem mehetnek végbe össze-vissza. A *t*- és a *k*- mindig eredeti, kiinduló mássalhangzó. Eszerint a böszörmény *topik* (*to* + *-pik*) az elsődlegesebb, és a nem böszörmény *vnuk* (*v* + *-nuk*), valamint a *mānuk* (*mā* + *-nuk*), ez utóbbiak a másodlagosak, hiszen a *v*- és az *m*- a *t*- fejleményei: *t* > *δ* > *w* > 1. *v*- 2. *m*-.

Szintén a böszörmény *t'us* az elsődleges, mert az eredeti *t*-t tartalmazza, a litvánban ennek a fejleménye van meg, vö.: litv. *čius* 'csend' stb. Megjegyezzük, hogy az or. *tixij* 'csendes' is a *t*- szókezdőjűek csoportjába tartozik. Az alsó csuvas a *t* > *t'*- palatalizációjára őriz példát, vö.: *t'ávaš* 'csuvas', *t'uxān* 'szegény', *t'ěpě* 'csibe, kiscsirke', s a felső csuvasban ennek a fejleménye (*t* > *t'* > *č*-) van meg, vö.: *čávaš*, *čoxān*, *čěpě*. Rokonuk a magy. *szegény* és *cigány*, valamint a *csibe* szó.

A protetikus hangokról helytelenül beszélnek, mert ezek valójában nem szervesen beillesztett hangok a szó elején, hanem etimologikusak. Ilyen a böszörményben meglévő szókezdő *w*- hang, s ez a *-w*- szó belsejében sem lehet szervesen beillesztett, ld. fent. Ennek a szókezdő *w*-nek a fejleménye van meg a csuv. *věr*, *vučax*, *vyr* szavakban. A szókezdő *w*- fejleménye azonban lehet vokalizációval keletkezett magánhangzó is, majd ez a magánhangzó el is tűnhetett, vö.: tat. *oru* 'fűjni', *učak* 'tűzhely, eredet, forrás, góc', ld. még or. *očag* 'tűzhely', tat. *ur⁶¹* 'nyom, szorít', stb. A *w* tehát minden esetben *-* szókezdő *w*-, szó belseji *-w*- és szóvégi *-w* helyzetben - etimologikus, és igen lényeges, hogy ismert a böszörményben is. Ennek az előzménye *-δ*-, azért fontos, mert ez a hang nemcsak *-w*-vé fejlődhetett, hanem *-r*-, *-z*- és *-l*- is válhatott belőle. A magyarban olyan szópárok vannak tömegével, amelyeknek az egyikében *-δ* > *-w* > *-V*- (magánhangzó) keletkezhetett, így jöttek létre a diftongusok, amelyeknek a használata különösen jellemző a tiszántúli nyelvújításban. A *-V*- (vokális) eltűnésével jellemzően megnyúlt az előző magánhangzó. A szópárok másikában pedig a *-δ*-nek nem a *-w*-, hanem *-r*-, *-z*- és *-l*- fejleménye van meg, s az előtte álló magánhangzó ezekben az esetekben rövid maradt. Ilyenek pl.: magy. *szőlő*, *szöllő*, *gyümölcs*, *gyümölcs*, *tőgy*, *tölgy*, *vőgy*, *völgy*, stb.

A bösz. *zu*, csuv. *šév*, tat. *žoj* 'kivarrás varratának a neve' eredetibb változata megvan a magy. *takács* (*taká*: szótő + *-cs*: foglalkozásnév képző) szó tövében, rokona a magy. *tű* szó. A böszörmény *takja* (*tak* + *-ja*) fejfedő nevének szótöve, valamint a magy. *tok* szó rokonok. A mintát az elnevezéshez az elágazó és a forrásfolyó kúp alakja adta. A csuv. *šév* közelebbi változata megvan az oroszban, vö.: or. *šov* 'kivarrás'.

A bösz. *šukoš* 'kitalálás, kigondolás', csuv. *šuxāš*, *šoxāš* 'kitalálás, kigondolás, ítélet, vélemény, következtetés, pillantás, tekintet, kívánság' szó rokona a magy. *okos* szó.

A bösz. *tabre*, csuv. *tepre* 'még' a magy. *szapora*, *szaporán* szavakkal tartozik össze közelebbről, míg a tat. *tagy*, *tagyn* a magy. *még*, *megin*, *megint* (*megin* + *-t*) szóváltozatokkal.

A bösz. *sabak* 'fürt (termésé, fáké)', csuv. *sapak* 'fürt, csomó, gerezd', tat. *sabak* 'szár, nyél (növényé), inda' a hegyes, csúcsos alakja révén kapta az elnevezést, ilyen a magy. *sapka*, *süveg*, *Sümege* (hegy neve) és a *sityak* is.

A bösz. *izma* 'fonott zsinór varrás neve', csuv. *jěsme* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)', tat. *tasma* 'keskeny szalag, zsinór, paszomány (selyem fonálból)' szavak összetartoznak a magy. *tüske*, *disznó*, *szösz* szavakkal, s a megnevezéshez a keskeny forrásfolyó, mellékfolyó szolgált alapul, vö.: or. *Sosva* ← man. *sos* 'patak' + ko. *va* 'víz, folyó'.

A bösz. *kal*, csuv. *xal'*, *xalě* 'most, azonnal' olyan képzett szó, amelynek a töve (*ka*-, *xa*-) rokon pl. a csuvas *kāk* 'gyökér' szóval, de ugyanez a *tő* van meg a bösz. *kukli* (< *kuk* + *-li*), csuv. *kukli* (< *kuk* + *-li*), *kukāl* (< *kukā* + *-l'*) 'sütemény, húsos tekerés' szavakban is.⁶²

⁶¹ Vö.: magy. *szoros* szó *szoro*- töve, a *dömörkapu* 'vaskapu' *dömör* előtagja és annak török megfelelői.

⁶² Lásd még fent.

A bösz. *amsyr* (< *am* + *syr*), csuv. *ansär* (< *an* + *sär*) 'szűk', tat. *insez* (< *in* + *sez*) értelmezése kétféleképpen is megközelíthető. Az egyik szerint két tagból álló összetett szó, az utótag (*syr*, *sär*, *sez*) a magyar *szoros* (< *szoro*: szótó + *-s*: képző) tövével rokon, az előtag (*am*, *an*, *in*) pedig a mari *an* 'rés', csuv. *ana* 'rés' szavakkal tartozik össze. A másik szerint bösz. *amsyr*, csuv. *ansär* képzett szó, az első elem, a bösz. *am*, csuv. *an* 'széles' jelentésű, s a második elem a bösz. *syr*, csuv. *sär* pedig fosztóképző. Ez esetben 'nem széles' jelentésű szóval lenne dolgunk.

A bösz. *arvalak* (< *ar* + *valak*), csuv. *arpalāx* (< *ar* + *palāx*) 'megtároló, magtár' összetett szó, az előtag (*ar*) mag jelentésű, a magy. *ír* (vö.: *írmag*) szó rokona, az utótag (*valak*, *palāx*) pedig a magy. *valag*, *alag* és *ól*, valamint a csuv. *valak*, *vulak* 'csatorna, rovátka horony' szavakkal tartozik össze. A magyarban 'tároló' jelentésben a *verem* szót használjuk, etimológiailag a *valak* szó családjába tartozik. Hangtanilag úgy függenek össze, hogy az *-l* és az *-r*- előzménye közös *-δ-* hang. A szóvégi *-k* és *-m* pedig olyan eredeti *-tk-*, *-tVk-* fejleménye, ahol az egyik irányban a *-t* > *-δ-* > *-w-* > *-m-* változás történt és a *-k*- eltűnt: *-k* > *-γ* > *-w* > *-V* > *-0* (ld. *verem*), a másik irányban pedig *-t* > *-δ-* > *-l-* fejlődés látható, miközben a szóvégi *-k* az egyik esetben megmaradt (vö.: *valak*), a másik esetben zöngésedett (vö.: *valag*), a harmadikban pedig eltűnt (vö.: *ól*). Szerkezeti felépítésük: *va* + *-lak*, *pa* + *-lāx*, *va* + *-lag*, *a* + *-lag*, *ve* + *-rem*.

A bösz. *keldesin*, csuv. *kěltě* 'méhlepény, placenta' szavaknak szintén van magyar kötődésük. A szerkezeti felépítésük szerint bösz. *keldesin* (vö.: bösz. *kelde* < **keldek* + *sin*), csuv. *kěltě* (< **kěltěk*), a böszörmény szó előtagja (*kelde* < **keldek*) és a csuvas *kěltě* (< **kěltěk*) ugyanaz, rokonuk a magy. *köldök* szó. Tudni kell róla, hogy nemcsak a *köldök* csonkot, hanem a köldökzsinórt is jelenti. A szó képzett, vö.: bösz. *kel*: szótó + *-de*: képző, csuv. *kěl*: szótó + *-tě*: képző, magy. *köl*: szótó + *-dök*: képző. A *köldök* jelentése 'összekötő csatorna'. A bösz. *keldesin* utolsó eleme a *sin* elvileg lehet 'forrás' jelentésű önálló szó, vö.: ko. *sin* 'forrás', de lehet 'valamivel való ellátottság, valamihez tartozó, valami mellett lévő' képző is, vö.: ko. *din* 'ua.', csuv. *šum* 'ua.', amely a törökség többi részében is megvan 'oldal' jelentésben, vö.: türk *jan*, ujj. tat. *žan*, kazak, k.kalp. *čan* 'ua.'

A bösz. *kalal* (< *kala* + *-l*), csuv. *xalal* (< *xala* + *-l*) 'végrendelet, végakarát, hagyaték (halál, elutazás, búcsúzás előtt)', tat. *xālal* (< *xāla* + *-l*) 'megengedett, nem tiltott, törvényes' összetartoznak egymással és a magy. *halál* (< *halá* + *-l*) szóval. A szó tövében az a 'vég' jelentésű szó van meg, amelynek rokona a csuv. *kāk* 'gyökér, születés' szó. Az élet egyik vége ugyanis a születés, a másik vége a halál, s a halál pedig egyben születés is az eleink felfogása szerint.

A fenti lexikális párhuzamokhoz tartoznak nyilvánvalóan a böszörmény női ruhák részeinek és a fejrevalóknak az elnevezései, közülük a bösz. *takja* az eredetibb a hangalakot illetően, a csuv. *toxja*, *tuxja* ennek fejleménye. A hangváltozás iránya ugyanis *k* > *x* és nem *x* > *k*. Az udmurtok népnévének nem szolgálhatott alapul a csuv. *ar* 'férj, férfi' szó, bár a szó nagy családjába az is beletartozik. Az udmurtok *ar* neve a többivel (vö.: *voják*, *otják*, *ud*, ld. az *udmurt ud* előtagja) együtt a *Vjatka* folyó nevéhez kötődik. Ez esetben a folyónév szolgált alapul a népnévnek. Ha pedig igazolható, hogy az *ar*, *ud* stb. személynév volt, és mint dinasztianév vált népnévvé, úgy a *Vjatka* folyó neve illetőleg valamelyik alakváltozata nem szolgálhatott alapul a népnévnek. Arról lenne szó, hogy a vízhez, folyóhoz hasonlóan az embert is teremtménynek fogták fel, ezért van az egyezés. Az *ar* 'férj, férfi' rokon az *ember* szóval, s az ember mint teremtmény kapcsolódik a személynévhez, a személynévből dinasztianév lett, a dinasztianévből pedig idővel népnév. Ez esetben figyelembe kell venni a kaukázusi Albániában számon tartott *udi* népet is.

A böszörmény *akajaška* 'az eke tányérja' nemcsak a csuvas szokáshoz kötődik, hanem a szónak az előtagja (vö.: *aka* + *jaška*) közvetlen kapcsolatban van a csuvas *aka* és a magy. *eke* szóval. Ez utóbbi az alakja révén kötődik a faághoz és a folyóelágazáshoz is. A csuvasoknál azt különböző helyeken különféleképpen nevezik: *aka jaški* < *aka* 'eke' + *jaška* 'leves, tányér', *aka pätti* < *aka* 'eke' + *pättä*

'kása'. A csuvas *akatur* (< *aka* + *tuj* 'esküvő') előtagjának nem szolgálhatott alapul az *aka* 'eke' szó, bár a rokonságába beletartozik, hanem a szó a két ember egybekelését jelképezi. A magy. *eke* és társainak valamikor volt szókezdő mássalhangzója, vö.: magy. *szeg*, s a szókezdő eredetileg *t-* volt, vö.: magy. *tok*. Az udmurtoknál meglévő hasonló szokást megnevező szóban az előtag (vö.: udm. *geryšyd* < *gery* 'primitív eke, faeke, cölöp' + *šyd* 'leves, tányér') a *gery* (*g-* < *k-*) *k-* kezdetű volt, etimológiailag világosan másik szóval van dolgunk.

Hangsúlyoznunk kell, ha kiemeljük a böszörmény nyelvben meglévő meghatározott szókészleti réteget, amely a csuvasok és a böszörmények elődeinek történelmi kapcsolataira mutat, s egyben figyelembe vesszük a magyar nyelvi megfelelőket is, akkor a szálak a csuvasok, böszörmények és a magyarok elődeinek a történelmi kapcsolataira mutatnak, s a megoldás kulcsa a szarmatáknál található, akik szkíta-hun típusú népek. Ez pedig hozzájárul annak a mai tudományos állásfoglalásnak a megdőléséhez és átírásához, mely szerint a magyar finnugor nyelv, továbbá a magyar bolgár illetőleg csuvas nyelvi kapcsolatok a magyar nyelv csuvasos típusú jövevényszavaiban mutatkoznak meg.

Bár a szempontunkból részletkérdés, ám igen jelentős, hogy egy sor böszörmény szónak az alakja jóval közelebb van a közép-alsó és az alsó csuvas nyelvjáráshoz. A közös előzmény a magyarázata annak is, hogy a böszörmény nyelvben sok köztörök szó tartalmazza a csuvas szavaknak vagy a fonetikai, vagy a jelentésbeli alakját. Pl.: bösz. *olača*, csuv. *olača*, *ulača* 'tarka, vegyes, cejgszövet', tat. *alača*, bösz. *ker*, csuv. *xir* 'mező', tat. *kyr* 'mező' stb.

Igazolhatóan a rokonsági kifejezések hasonlósága a különböző nyelvekben nemcsak a genetikai, hanem a kulturális-történelmi kapcsolatokról is szólnak. Ilyenek a csuv. *akka*, *aki*, udm. *aka*, mari *akka* 'nővér, idősebb lánytestvér', amely a mongolban *ex*, *eke* 'anya'. A nőt, az anyát ugyanis őznek, forrásnak fogták fel, természetes, hogy a mongolban az *ex*, *exen* 'kezdés, forrás' jelentésű, és rokona a tat. *agu* 'folyam' stb. A csuv. *pičče* 'bátyj, idősebb fiútestvér', udm. *beče* 'idősebb férfi a rokonságban' szavak összetartoznak a magy. *bácsi* és *báty*, *bátyj* szavakkal. A csuv. *täxlačä* (< *täxla*: szótő + *-čä*: foglalkozásnév képző) 'nászasszony, menyasszonykérő', udm. *tukl'ači* (< *tukl'a*: szótő + *-či*: foglalkozásnév képző) 'házasságszerző, menyasszonykérő, após, nászuram', mari *tula* + *-če* (< *tula*: szótő + *-če*: foglalkozásnév képző) 'menyasszonykérő, házasságszerző, házasságközvetítő(nő)' szó töve összetartozik a fent tárgyalt csuv. *tuj* 'esküvő' szóval.

Lényeges, hogy a böszörményeknél 14 rokonságnév ismert, ezeket számba kell venni, és a nyelvi kapcsolatait újra megvizsgálni. Külön közös ősré vezethetők vissza a bösz. *ken*, udm. *ken*, csuv. *kin* 'menye valakinek', tat. *kilen* és a bösz. *en'gej*, csuv. *inke* 'nagynéni, régen néni', tat. *žinge*, *jengi*. Az előbbieket a *k-* kezdetű szavak csoportjába tartoznak, az utóbbiaknak a szókezdője *t-* illetőleg a *t-*nek a fejleményei. A bösz. *tataj*, mis.tat. *tetej* 'nővér, idősebb lánytestvér' nemcsak jelentésükben, hanem etimológiailag rokonságban vannak a csuv. *akka*, *appa*, kaz.tat. *apa*, udm. *aka*, *apa* szavakkal. A bösz. *cecaj*, mis.tat. *dedej* 'idősebb fiútestvér', ugyanaz, csuv. *pičče*, *tete* (a miser-tatórok szomszédságában), kaz.tat. *adyj*, *aga*, udm. *d'ad'a*, *agaj* stb. nemcsak a magy. *tata*, *atya*, *apa*, *bácsi*, *báty*, *bátyj* szavakkal vannak rokonságban, hanem az or. *d'ad'a* 'nagybácsi' szó is idetartozik etimológiailag. Eredetileg az ősnő megnevezése volt, rokonuk a *Babba*, ld. *Babba* Mária, még korábban pedig az ősvízé. Az ősnő emlékét őrzi az or. *t'ot'a*, szlk. *t'etka* 'nagynéni' stb. A szálak végső soron a szkítákhoz és a hunokhoz vezetnek.

A böszörmény és a csuvas esküvői szokások összehasonlításaképpen látható, hogy az eredetibb, a teljesebb változatot a böszörmény őrizte meg. A néprajzkutatók feladata, hogy a böszörmény esküvői szokásokat összehasonlítsa más népek ilyen szokásaival, köztük a magyaréval, s a megnevezések vizsgálata pedig a nyelvészeké. Ily módon lehetőség nyílik egy teljesebb esküvői szokás rekonstruálására is.

4.1.2. A böszörmény népnév és párhuzamai

4.1.2.1. Földrajzi nevek a Kárpát-medencében

Berekböszörmény 'helység Hajdú-Bihar megyében. A *Böszörmény* helynév a böszörmény népnévből keletkezett. A középkori Magyarországon így hívták az izmaelitákat, azaz a mohamedán vallású népcsoportokat (pl. a volgai bolgárokat, kálizokat stb.). A *Berek-* előtag azzal kapcsolatos, hogy az egykori anyatelepülés lakosságának egy része berek mellé rajzott ki. (KISS 1980)

Hajdúböszörmény 'Város Hajdú-Bihar megyében'. A megkülönböztető szerepű *Hajdú-* előtag azzal kapcsolatos, hogy *Böszörmény* hajdúváros, amely 1699-től 1876-ig a Hajdúkerület székhelye volt. (KISS 1980)

A legelső adat mindkét név esetében a XIII. századból való. A *böszörmény* név megtalálható családnévben is:

Böszörmény csn. ld. **Beszermény** csn. < *beszermény* ~ *beszermíny* 'izmaelita, azaz a középkori Magyarországon élt mohamedán vallású népcsoportok (volgai bolgárok, kálizok stb.) közé tartozó (személy)'. Puszta képző nélküli helynév válhatott családnévvé. (KÁZMÉR 1993)

Beszerményi ld. **Böszörményi** csn. < *böszörményi*, *beszerményi* ~ *beszerményi* ← *Böszörmény* (*Beszermény*) helynév Bihar megye, Hajdúság + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

Figyelemre méltó, hogy az első adat 1471-ből való. A *böszörmény* mint közszó megtalálható a TESz-ben, ahol a szócikk írója elsőként az 1291-4-es *Buzurmen*, *Bezermen* településnévi adatokra hivatkozik, ugyanakkor azonosnak véli a muzulmán szóval és mohamedán jelentésűnek tartja, vö.:

böszörmény 'izmaelita'. Török, közelebbről talán kazár vagy besenyő eredetű, vö.: oszm. *müsülman*, *müsürman*, krig. *busurman*, *busulman*, Kaukázus vidéki tatár *musurman*, *busurman* 'musulmán, mohamedán', vö. még külföldi utazók feljegyzéseiben: 1247: *bisermini* 'kun (török) nyelven beszélő, a Szir-Darja mellett élő nép, amely a chvarezmi sah alattvalója', 18. sz. *besermen* 'votjákul beszélő, a hagyományok szerint chvarezmi mohamedán népcsoport tagja'. Végső forrása az arab muslim 'az Iszlám követője', ez átkerült a perzsába, s innen – többes számú perzsa *muslimān* alakban – a török nyelvekbe. A böszörmény és a muzulmán tehát etimológiailag azonos szavak. A szókezdő *m* ~ *b* váltakozás ismert török nyelvi jelenség. A szláv és más európai nyelvek megfelelő szava a török nyelvekből való, vö.: ném. *bessirmenge*, rom. *busurmán*, szb.-hv. *busürmanin*, le. *bisurman*, or. *busurmán* 'ua.' A magyarba került török alak **büsürman* vagy *besermen* lehetett. Az átadó nyelv közelebbi meghatározását az nehezíti meg, hogy nagy területen, számos alakváltozatban élő műveltségsszóval van dolgunk. (TESz)

Figyelemre méltó a külföldi utazók 1247-es feljegyzése, mely szerint a *bisermini* kun török és a Szir-Darja mellett élő nép.

4.1.2.2. A Volga-Urál vidék földrajzi neveiben

Päsärman h. Ašm.X.150.: csuv. *Päsärman* or. *Basurmany* Tk., falu neve, NAP: csuv. *Päsärman* or. *Basurmany* M., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Päsärman* < *Päsär* < 1. **Pusur* 2. **Pysyr*
+ *-man*

or. *Basurmany* ← nem or. **Bäsürmäni*

A településnév relatív szótöve világosan csuv. *Päsär-*, or. *Basur*, s az orosz egy **Bäsür-* forma átvétele. A szótó alakváltozatai megvannak a földrajzi nevekben, amelyeknek az alapul szolgáló szavát minden esetben külön kell megvizsgálni. Az orosz átadója két dolog miatt fontos. Az egyik, hogy a szó egy illabiális (-ä-) és egy labiális (-ü-) magánhangzót tartalmaz. Elvileg egyrészt ez lehetett a kiinduló alapja a *bese*r, *büsür* fejleményeknek, s a *bösör-* forma nyíltabbá válással keletkezett. Másrészt az is lehetséges, hogy a *bese*r illabiális magánhangzókat tartalmazó változat volt az eredetibb, s labializálódással keletkezett a *bösör*, majd ennek zárhangúsodásával a *büsür*. A *büsür* az orosz átvételben *busur*, a *bösör* pedig *bosor* lett az orosz ejtésnek megfelelően. Ha az átadóban az -s- félzöngés volt, akkor az orosz azt zöngésnek (-z-) vette át.

A továbbiakban az a kérdés, hogy a **Bäsür-* és megfelelői milyen elemekre bonthatók: **Bä + sü*r összetett szót vagy képzett szót kell-e benne látnunk: **Bäsü-*: szótó + *-r-*: képző. A kérdésre a földrajzi nevek bevonásával is keressük a választ.

A csuv. *Päsär-*, or. *Basur* alakváltozatai további nevekben fordulnak elő, amelyeknek ugyanabba a családba tartozó szavak szolgáltak alapul, vö.:

4.1.2.3. Víznevekben

Petšörlajol' f. TSK.88.: ko. *Petšörlajol'* or. *Petšerlajol'*, az or. Mezen' jobb oldali mellékfolyója, mellette van a ko. *Petšörlaty* tó.

< ko. *Petšörla* < *Petšör* ← 1. ko. *petšör* 'csalán'
 2. *Petšör*: víznév < *Pet* ← vö.: magy. *víz*
 + *šör* ← ko. *šor* 'patak, forrás'
 + *la* ← vö.: 1. *-la*: képző
 2. mdM. *laj* 'folyó'
 + *jol'* ← ko. *jol'* 'erdei patak'

Petšörlaty t. TSK.88.: ko. *Petšörlaty*, tó a zürj. *Petšörlajol'* folyónál.

< ko. *Petšörlaty* < *Petšörla* < *Petšör*
 + *la* ← vö.: mdM. *laj* 'folyó'
 + *ty* ← ko. *ty* 'tó'

Pečera f. TSK.89.: ko. *Pečera* / *Pečora* or. *Pečora* man. *Peser* / *Paeserja* nyeny. *Sanero*"jaxa / *Sanero*"jam, folyó, amely a Pečora öbölbe ömlik, hossza 1790 / 1814 km.

< ko. *Pečera* < 1. *Pečer* < *Peče* ← vö.: csuv. *puš* 'fő, fej' < *pu*
 + *š*
 + *-r*: képző
 2. *Pe* ← vö.: jeny.szam. *bī*', kam. *büü* 'víz'
 + *čer* ← ko. *čer* 'mellékfolyó'
a ← vö.: man. *ja* 'folyó'
 or. *Pečora* ← ko. *Pečora*
 man. *Peser* < 1. *Pese* ← vö.: csuv. *puš* 'fő, fej'
 + *-r*
 2. *Pe* ← vö.: jeny.szam. *bī*', kam. *büü* 'víz'
 + *ser* ← vö.: 1. ko. *s'ört* 'nedves hely a folyó völgyben'

2. csuv. *šur* 'mocsár'*Paeserja* < *Paeser* < *Pae*+ *ser*+ *ja* ← man. *ja* 'folyó'nyeny. *Sanero*'*jaxa* < *Sanero*+ *jaxa* ← nyeny. *jaxa* 'folyó'

A folyónév jelentése 'főhöz, forráshoz tartozó folyó' lehet abban az esetben, ha a relatív szótő képzett alak. Akkor, ha összetett szó, a jelentése 'víz + mocsár / mellékfolyó + folyó'.

További víznevekben fordul elő a fenti nevek relatív szótöve, pl.:

Pasar kašši f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Pasar kašši* M., patak, szakadék.< csuv. *Pasar* < *Pa*+ *sar*+ *kašši* ← csuv. *kašā* 'gázló, átjáró a folyón'+ csuv. *-i*: birtokos személyjel.

Mosaraviüd f. GMA: mari *Mosaraviüd* / *Mosarinka* or. *Masarinka* M-T., az or. Uržumka jobb oldali mellékfolyója.

< mari. *Mosaraviüd* < *Mosara* < *Mo*+ *sara*+ *viüd* ← mari *viüd* 'víz'*Mosarinka* < 1. *Mosa*+ *-rinka*2. *Mo*+ *sarinka* < *sa*+ *-rinka*or. *Masarinka* ← mari *Mosarinka*

A *Mosara*, *Mosarinka* alakváltozatokban *Mo* + *sara*, *Mo* + *sarinka* összetételről lehet szó, ahol az utótag (*sa* + *-ra*, *sa* + *-rinka*) második eleme képző.

Nasarkka kėlli šyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Nasarkka kėlli šyrmi* Jan.< csuv. *Nasarkka* < *Na*+ *sarkka*+ *kėlli* ← csuv. *kėlē* 'tó'+ *-i*: birtokos személyjel+ *šyrmi* ← csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék'+ *-i*: birtokos személyjel***Nasor tuxāri*** f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Nasor tuxāri* Ja., patak, szakadék.< csuv. *Nasor* < *Na*+ *sor*+ *tuxāri*

Az elemekre bontások közül az látszik helyesnek, amikor összetett szóból áll a relatív szótó, s így a második elem a *šor, čer, ser, sar, sara, sarinka, sarkka, sor* szintén tovább bontható: *šö + -r, če + -r, se + -r, sa + -r, sa + -ra, sa + -rinka, sa + -rkka, so + -r*. Az előtag *Pet, Pe, Pa, Mo, Na* változatok a vízre, forrásra, az elágazás helyére utalnak. Az utótag jelentése pedig folyó, patak lehet.

4.1.2.4. Település nevekben

Piser h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Piser* or. *Pizery* A., csuvas település, Ar.:-

< csuv. *Piser*

or. *Pizery* ← nem or. *Pisery*

Pasarlǎ Ačča h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pasarlǎ Ačča* Ka., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Pasarlǎ* < *Pasar* ← 1. folyónév

2. vö.: csuv. *pasar* 'bazár, piac'

+ *-lǎ*: képző

+ *Ačča*

Entri Pasar h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Entri Pasar* or. *Andrejevo-Bazary* K., csuvas falu, Ar.:-

< csuv. *Entri* < *En*

+ *tri*

+ *Pasar* ← 1. folyónév

2. vö.: csuv. *pasar* 'bazár, piac'

or. *Andrejevo* < *Andrej* ← nem or. *Entrej, Entěrej*

+ or. *-ev*: birtokos melléknév képző

+ *-o*

+ *Bazary* ← nem or. *Pasary*

Az ember lakóhelye ugyanúgy mélyedés vagy lapos, lenti hely, mint a vízé. Ezért természetes, hogy a településeknek olyan szó szolgált alapul, amelyben megvan a a mélyedés, lapos jelentéstartalom. Ezt mindenképpen figyelembe kell venni, amikor a településneveket értelmezzük. Azokban az esetekben, amikor az írott források és az emberek emlékezete szerint, sőt még ma is bazár, piac van azokon a helyeken, minden bizonnyal a piac jelentésű szó szolgált alapul a névnek.

A bazárnak köze van a sokféle árun keresztül a gazdagsághoz, ezen keresztül pedig a vízhez, a forráshoz, hiszen innen ered a sokféleség és a gazdagság egyaránt.

A fenti település neveknek alapul vagy víznév, vagy személynév, vagy a 'bazár, piac' jelentésű szó szolgált. Az alábbiakban bizonytalan a víznév és a bazárnév is, vö.:

Těttěm pasarě d. Ašm.XV.104.: csuv. *Těttěm pasarě* Sor., valamilyen hely neve or. Nižnije Sunary mellett, NAP: -, Ar.: -.

< csuv. *Těttěm*

+ *pasarě* < *Pasar* ← 1. folyónév

2. vö.: csuv. *pasar* 'bazár, piac'

+ *-ě*: birtokos személyjel

Tëttëm pasar vărmaně *d. Ašm.XV.104.: csuv. Tëttëm pasar vărmaně, erdõ neve, NAP:-, Ar.:-.*
 < *csuv. Tëttëm*

+ *pasar* ← 1. folyónév
 2. vö.: *csuv. pasar* 'bazár, piac'

+ *vărmaně* ← *csuv. vărman* 'erdõ'
 + -ě: *birtokos személyjel*

Čakataj pasarě ? *Ašm.XV.131.: csuv. Čakataj pasarě,*
 < *csuv. Čakataj* < *Čaka*

+ *taj*
 + *pasarě* < *pasar* ← 1. folyónév
 2. vö.: *csuv. pasar* 'bazár, piac'
 + -ě: *birtokos személyjel*

Unkã pasarě ? *Ašm.XIV.137: csuv. Unkã pasarě, NAP:-, Ar.:-.*
 < *csuv. Unkã*

+ *pasarě* ← *csuv. pasar* 'bazár, piac'
 + -ě: *birtokos személyjel*

4.1.2.5. Piac, bazár neveiben

Šěrpü pasarě ? *Ašm.XIII.: csuv. Šěrpü pasarě.or. Civil'skij bazar, NAP:-, Ar.:-.*
 < *csuv. Šěrpü*

+ *pasarě* < *pasar* ← 1. folyónév
 2. vö.: *csuv. pasar* 'bazár, piac'
 + -ě: *birtokos személyjel*

or. *Civil'skij*

+ *bazar* ← *csuv. pasar* 'bazár, piac'

Tãmpav pasarě ? *Ašm.XIV.268: csuv. Tãmpav pasarě, piac neve, NAP:-, Ar.:-.*
 < *csuv. Tãmpav*

+ *pasarě* < *pasar* ← 1. folyónév
 2. vö.: *csuv. pasar* 'bazár, piac'
 + -ě: *birtokos személyjel*

Tuntî pasarě ? *Ašm.XIV.137: csuv. Tuntî pasarě, hétfői piac neve, NAP:-, Ar.:-.*
 < *csuv. Tuntî*

+ *pasarě* ← *csuv. pasar* 'bazár, piac'
 + -ě: *birtokos személyjel*

A ' bazár, piac' jelentésű közszó ma is használatos, vö.:
csuv. pasar 'bazár, piac', azerb., türkm., ujb., kirg., kazak, k.kalp., nogaj, hakasz, bask., tat. *bazar*, üzb. *bozor*, tuv. *bazaar*, jak. *bahaar* 'bazár, piac'. A perzsából való, vö.: perzsa *bazar* 'piac, bazár, kereskedelem'. (JEGOROV 1964)

magy. **bazár** 'sokféle árut árusító kis üzlet, piac, vásár'. Vándorszó, végső forrása a perzsa *bāzār* 'vásár, piac'. (TESz)

magy. **paazar** ld. *paazarol* szónál, jelentése 'bőséges, gazdag, remek, nagyszerű' lehet. Bizonytalan eredetű. Alapja talán a *paazarol* ige. (TESz)

A *bazár* szóra azért érdemes kitérni, mert a szóban a *paazar* szót, a gazdagságot, a jólétet kell látni.

4.1.2.6. Temető

Imet masar d. Ašm.III.119.: csuv. *Imet masar* (azaz *Imet masarě*), hely neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Imet*

+ *masarě* ← csuv. *masar* 'temető'
+ -ě: birtokos személyjel

Ěne masarě d. Ašm.IV.117.: csuv. *Ěne masarě*, ugyanaz, mint a csuv. *Ěne šāvi*, tehén temetője, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ěne* ← csuv. *ěne* 'tehén'

+ *masarě* ← csuv. *masar* 'temető'
+ -ě: birtokos személyjel

Ěne
+ *šāvi* ← csuv. *šāva* 'temető'
+ -i: birtokos személyjel

Kivě masar tāvajkki d. Ašm.VI.195.: csuv. *Kivě masar tāvajkki*, hegy neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kivě* ← csuv. *kivě* 'öreg, régi, nagy'

+ *masar* ← csuv. *masar* 'temető'
+ *tāvajkki* 'hegyoldal, a folyó meredek partja'

Masar kas u. Ašm.VII.152.: csuv. *Masar-kas*, utca neve az or. Koški faluban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Masar* ← csuv. *masar* 'temető'

+ *kas* ← csuv. *kas* 'utca'

Kiv Masar d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Kiv Masar*, 'öreg temető', NAP:-, Ar.: csuv. *Kiv masar* Še.
< csuv. *Kiv* ← csuv. *kiv* 'öreg, régi, nagy'

+ *Masar* ← csuv. *masar* 'temető'

Kiv Masar Šāmsi d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Kiv-Masar Šāmsi*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kiv* ← csuv. *kiv* 'öreg, régi, nagy'

+ *Masar* ← csuv. *masar* 'temető'

+ *Šāmsi* ← csuv. *šāmsa* 'orr'
+ -i: birtokos személyjel

Masar ulāxě d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar ulāxě*, mező neve or. Jangorčino falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Masar* ← csuv. *masar* 'temető'

ulǎxě ← csuv. *ulǎx* 'mező'
+ -ě: birtokos személyjel

Masar jupi Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar jupi*, sírkő, oszlop, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Masar* ← csuv. *masar* 'temető'

+ *jupi* ← csuv. *jupa* 'oszlop'
+ -i: birtokos személyjel

Masar kassi u. Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar-kassi*, utca neve az or. K(ěšěň)-Kuški -ban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Masar* ← csuv. *masar* 'temető'

+ *kassi* ← csuv. *kašǎ* 'falú, utca'
+ -i: birtokos személyjel

Masar kaki d. Ašm.VIII.204.: csuv. *Masar-kaki*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Masar* ← csuv. *masar* 'temető'

+ *kaki* ← csuv. *kaka*
+ -i: birtokos személyjel.

Niměč masarě d. Ašm.IX.27.: csuv. *Niměč masarě*, hely neve a csuv. Šulavi mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Niměč*

+ *masarě* ← csuv. *masar* 'temető'
+ -ě: birtokos személyjel

Pajkǎna masarě d. Ašm.IX.69.: csuv. *Pajkǎna masarě* Simb., határrész neve or. Jelxo-ozerofo falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Pajkǎna*

+ *masarě* ← csuv. *masar* 'temető'
+ -ě: birtokos személyjel

Šičě kas masarě Ašm.XII.191.: csuv. *Šičě kas masarě*, temető neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Šičě* ← csuv. *šičě* 'hét'

+ *kas* ← csuv. *kaš* 'falú'
+ *masarě* ← csuv. *masar* 'temető'
+ -ě: birtokos személyjel

Šěv čǎvaš masarě . Ašm.XIII.53.: csuv. *Šěv čǎvaš masarě*, a pogány csuvasok temetője csuv. Xěrlě šyr mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Šěv* +

+ *čǎvaš* ← csuv. *čǎvaš* 'csuvas'
+ *masarě* ← csuv. *masar* 'temető'
+ -ě: birtokos személyjel

Masar mankatı d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Masar mankatı* ? tölgyfás, hársfás.
< csuv. *Masar* ← csuv. *masar* 'temető'

+ *mankati* < 1. *man*

+ *kati* ← csuv. *kata* 'bokor, fiatal erdő', + *-i*: birtokos személyjel

2. *manka*

+ *-ti*

Masar puś d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Masar puś* U., marha temetője, patak, szakadék.

< csuv. *Masar* ← csuv. *masar* 'temető'⁶³

+ *puś* ← csuv. *puś* 'fő, fej'

Masar śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Masar śyrmi* K., Jan.

< csuv. *Masar*

+ *śyrmi* ← csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'

+ *-i*: birtokos személyjel

A fenti nevekben a 'temető', az 'utca' és a 'gödör' jelentés váltakozik. Az út, utca szavaknak mintát a víz útja, vagyis a meder, a gödör, az árok adott. A sírnak a lényege a gödör, amibe temetnek. A temető pedig ilyen sírokból áll. A fenti adatokból az is kitűnik, hogy a víz vájta gödröt is használják temetésre. A szónak 'meder' jelentése lehetett elsőként, amely a víz helye volt, idővel felhasználták más hasonló funkciót betöltő gödör megnevezésére is. Ezért a *masar* elemeire bontásánál akár a *ma* + *sar* (< *sa* < **sak* + *-r*), akár a *masa* (< *ma* + *sa* < **sak*) + *-r* tűnik elfogadhatónak, a végső elemek mindkét esetben ugyanazok: *ma* + *sa* + *r*. A *masar* a perzsában 'koporsó'-t jelent, de ez is a gödörhöz, mélyedéshez vezet.

A magy. *böszörmény*, *beszermény* és más nyelvi párhuzamait, valamint a név első (*böször*, *beszer*) és második (*mény*, *míny*) elemét hasznos megvizsgálni a földrajzi nevekben, a családnevekben és a közsókban. Előfordulásuk olyan nyelvi kapcsolatokra derítenek fényt, amelyeknek nemcsak nyelvi, hanem östörténeti tanulságai is vannak.⁶⁴

4.1.2.7. A böszörmény népnévvel és a vele kapcsolatos egyéb közsókból valamint tulajdonnevekből levonható tanulságok

Látható, hogy nemcsak a *böszörmény* népnév és szócsaládja, hanem a név első eleme (*böször*) illetőleg a szócsaládja is nagy bőséggel fordul elő tulajdonnevekben és közsókban. Ez azt is jelenti, hogy a névnek a muzulmán szóval való azonosítása mellett más eredet is szóba jöhet, s ez a valószínűbb.

A fentiekben víz, sír, temető, bazár, jelentésű szavak szerepeltek, s valamilyen szálon kötődnek egymáshoz, mert a víz egy-egy résztulajdonságát őrzik. A víz, temető összekapcsolódik a gödör és a halom révén, a *bazár* pedig a *pazar* szóhoz köthető, s ez a gazdagság a forrás, a mag egyik fő jellemzője. A *böszörmény* első elemével (*böször*) több földrajzi név, köztük folyónév is összetartozik. Figyelemre méltó a *Pecora* folyó mansi neve a *Peser*. Elvileg alapul szolgálhatott a *böszörmény* népnévnek, s azonos lehet a *böszörmény* szó *böször* relatív szótövével.

A böszörményekről és a hozzájuk kötődő nevekkel, közsókkal kapcsolatosan több dolog is elgondolkodtató:

Ami az esküvőt illeti, a böszörményeknél teljesebb hagyomány maradt meg a csuvas és udmurt hagyományokhoz képest.

Kérdés, hogy a *böszörmény* mint közsó valóban muzulmánt jelent-e eredetileg, s a népnév alapjául a vallásra utaló megnevezés szolgált-e. Tény, hogy a böszörményeknek csak az egyik része lett mohamedán

⁶³ A szót a csuvasban perzsa jövevénynek tartják megalapozatlanul.

⁶⁴ Ennek bemutatására másutt kerítünk sort.

hitű, a másik része keresztény, s a keresztények többet megőriztek a régi hitből. További kérdés, a keresztelés előtt valóban az iszlám hívei voltak-e.

Nincs egységes álláspont a kutatók szerint abban, hogy mióta ismert a böszörmény népnév. A vélemények több kérdést is felvetnek, pl.: Ha a böszörmény valóban a XVII. század elején jött létre, akkor hogyan magyarazzuk a magy. *Böszörmény* helyneveket és a személyneveket, amelyekre az első adat már a XIII. századból való. Ráadásul 1247-ből való a nevüknek a Szir-Darja melletti említése is.

Ha a böszörmények elődei böszörménynek nevezték magukat még a XVII. század előtt, akkor ennek nyoma kell legyen. Ráadásul, nem jellemző a népnevekre, hogy az önelnevezéseknek valamilyen vallási megnevezés szolgált volna alapul.

Figyelemre méltó az a megjegyzés, hogy a böszörményekre a „čuvaša” megnevezést kezdték használni az orosz adminisztrációnak köszönhetően, amely a böszörmények népneve volt a XVII. sz. közepéig.

Érdekes, hogy az orosz adminisztrációban felsorolt népnevek mind folyónevekhez kötődnek: *csuvasok* és *votjákok*, *ar-i tatárok* és *otjákok*, valamint *csuvasok*, *beljakok*, *votjákok* és *csuvasok*. Ez a tény a nevek, köztük a csuvasok nevének víznévi eredete mellett szól. A *votják* népnévnek alapul a *Vjatka* folyó, ennek szókezdő mássalhangzó nélküli alakváltozata pedig az *otják* népnévnek szolgált alapul. A *beljakok* neve az or. *Belaja*⁶⁵ folyóhoz kötődik, amely a *Bela* (< **Belak* ← bask. *bulak*, tat. *bolak* 'folyó') + *ja* (← hanti, manysi *ja* 'folyó') összetétele. Megjegyezzük, hogy ezzel a *belak* névvel kapcsolatos a lengyelek *polak* neve is.⁶⁶ A csuvas népnévnek a víznévi eredete mellett szólnak az alább felsorolt földrajzi névi adataink.

A *suasla mari* elnevezés jelentése 'a suashoz tartozó mari', esetleg 'a suashoz tartozó ember'.

A vélemények szerint a XVII. sz. első felében a „čuvaša” megnevezést fokozatosan kiszorította a böszörmény népnév. Vajon ez valóban a böszörmények őseinek, a csuvasoknak a muzulmán hitre való térését jelentette? Előtte milyen hitűek voltak? Keresztények vagy pogányok?

Az 1547-1551. évi dokumentumokban az „arskaja čuvaša” valóban a böszörményeket jelentené? Figyelemre méltó, hogy az orosz a „čuvaša” megnevezést nőneműként értelmezi, következőképp egyes számot jelent. Az orosz dokumentumok információi szerint a „čuvaša” nevű nép a Csepca folyó medencéjébe ment át.

Figyelemre méltó az is, hogy a Kazánka medencéje az „Ari út” („Arskaja doroga”), a Meča középső folyásának a medencéje „Z'urej út” („Z'urejskaja doroga”), amelyet „Csuvas út” („Čuvašskaja doroga”) -nak is nevezték. Mindenképpen feltűnő, hogy az or. *Z'urej* a nem or. **Zürej* / **Sürej* átvétele, amelynek alakváltozata elvileg a **Sürek*, **Süren*, **Sürenke* lehetett, s a *zürjén* népnévhez kötődik. Sokatmondó, hogy a *zürjén* és a *Čeremšan* (< *Čerem* + *-šan* : vö.: 1. ko. *-sin* 'forrás' 2. csuv. *šum* 'valami mellett lévő, valamihez tartozó, valamivel ellátott' képző) folyónév első eleme a *Čerem* etimológiailag közös gyökerű, s a marik idegenek által használt neve *cseremis*, a csuvasoknál *šarmáš*, s a csuvasban a *šyrma* 'árok, patak, szakadék' jelentésű szó. Másszóval, a mariknak a *cseremis* neve egyrészt a *zürjének*hez vezet a csuvasokon keresztül, másrészt a csuv. *šarmáš*, or. *čeremis* népnévi változatok és a *Čeremšan* folyónév összetartoznak.

Van vélemény, mely szerint az orosz dokumentációban a „besermjane”⁶⁷ és „čuvaša” mint a bolgárok önelnevezése szerepel, és a bolgárok különböző csoportjait nevezik meg, s a böszörmény a muzulmán városi lakosságra, a csuvas pedig a vidéki bolgár lakosságra vonatkozott. A csuvasok iszlám felvétele a böszörményekhez kötődik.

⁶⁵ Az általánosan elfogadott álláspontot képest, hogy az or. *Belaja* folyónak az or. *belaja* 'fehér' jelentésű szolgált alapul, valószínűbb a földrajzi névi kutatásaink során megmutatkozott magyarázat.

⁶⁶ Névmagyarázatunkat igazolni látszik Osman Karatay török kutató véleménye is, mely szerint a lengyelek szarmata szubsztrátum rétegen születtek, alakultak ki. (KARATAY 2003)

⁶⁷ Megjegyezzük, hogy az or. *besermjan* (бесермян) forma az átadó nyelvben *besermen* (*beser* + *men*) volt, ahol a második elem elvileg lehet önálló szó, de lehet képző is, amelyben az *-e-* az orosz lejegyzésben *-я-*.

Megjegyezzük, ha a „besermjane” és „čuvaša” önelnevezés lenne, akkor azok eredete dinasztianév, vagyis személynév.

A források utalnak arra, hogy az Ari úton udmurtok, a Csuvas úton csuvasok laktak. Az Arskaja doroga, Čuvašskaja doroga, Nogajskaja doroga utak területi adminisztrációs rendszert tükröznek még a Kazáni Kánságban. A csuvas etnikai csoportok már a XIII-XIV. században szomszédok voltak.

Minden jel arra mutat, hogy a böszörmény kérdés megoldásának a kulcsa a szkíta-hun típusú nyelvet beszélőknél, közelebről a szarmatáknál van. Amennyiben a böszörmények a bolgár lakosság része, úgy számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy ők is szkíták illetőleg hunok. Minthogy az említett hajdúvárosok első lakói szarmaták voltak, s a Volga-Urál vidékén is tartanak számon szarmatákat, sőt a lengyeleknél is, a kapcsolódási pontot a szarmata hunok avagy szkíták jelenthetik. Amennyiben a böszörményekben „elbulgárosodott óudmurtokat” kellene látnunk, figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az udmurtokat vjatkai embereknek is hívják. Ugyanakkor az *udmurt* név jelentése 'vizi ember', s a *Vjatka* közszói jelentése 'víz'. Meg kell jegyezni, hogy az *udmurt* előtagja, az *ud* etimológiailag rokon az *udi* névvel, amely a kaukázusi albánok népének egyik neve, s azok, akik ezt a nevet viselték, északra mentek. Ez a szál is ugyanoda, a hunokhoz és a szkítákhoz vezet. (CZEGLÉDI 2010)

A bösz. *bes'erman*, udm. *busormen*, csepcai tat. *byčyrman* egyes kutatók szerint a *musulmán* szóból ered. Megjegyezzük, a *böszörmény* népnévnek a 'musulmán, mohamedán' jelentése nem igazolt megnyugtató módon.

A hangtan felől megközelítve - ami a hangrendet illeti - figyelemre méltók a *böszörmény* szónak az alakváltozatai. Magas hangrendűek a magyar *böszörmény*, *böszörmíny*, *beszermény*, *beszermíny*. Közülük az egyik csoportban palatális labiális (ö), a másokban illabiális palatális (e) szerepel. Ez azért lényeges, mert úgy tűnik, hogy komi és baskír területen ingadozás van ezeknek a hangoknak az ejtését illetően, talán azért, mert gyakran a kettő közötti, vagyis *e* és *ö* közötti hangot ejtenek.

Az or. *busurmán* veláris hangrendű, azonban nem tartalmazhat eredeti mély magánhangzókat, mert a szót olyan átvételnek kell tekinteni, amelynek az átadója a TESz véleményével ellentétben nem or. **büsürmán* lehetett (CZEGLÉDI 2007).

A csuv. *Päsärman* szintén mélyhangrendű, a redukált előzménye vagy *-u-* vagy *-y-* veláris lehetett.

Nemcsak hangtani, hanem alaktani kérdést is érint a ném. *bessirmenge*, amely azért érdekes, mert a *böszörmény* nevünk második *-mény* elemének a németben *-menge* párhuzama használatos. Hozzá kell tenni, hogy a *-menge* a korábbi alakváltozat, amelynek az egyik irányú fejleménye a *-men/-män* (< *-menye* < *-mengen/-menke*), a másik *-mény*, *-míny* (< *-mén'* / *-mín'* < *-menj'* / *-minj'* < *-menye* < *-mengen/-menke*).

Minden jel arra mutat, hogy a böszörmény népnévnek alapul nem földrajzi név szolgált, hanem olyan személynév, amely dinasztianévvé vált, majd egy népcsoportnak, népnek a megnevezése lett. Egy még nagyobb nép kötelékében délről juthattak el északra a Volga-Urál vidékére. A víznévhez való kötődésének az oka abban gondolkodásmódban van, hogy a vizet és az embert egyaránt teremtménynek tartották, ezért a megnevezés ugyanazon logika szerint történt. A csuvasoknak a böszörmény megnevezése a XVII. század előtt természetes és lehetséges. Nemcsak a szokásaikban mutatnak teljesebb képet a csuvasoknál és az udmurtoknál, hanem a nyelvükben is. A szókészlet hangalaki szempontból is igen gyakran ősből változatot őriz. Fontos a *w* megléte, amely szorosán köti a tiszántúli nyelvjáráshoz, de a magyar irodalmi nyelvben meglévő jelenségekhez is.

4.2. A *csuvas* népnévvel kapcsolatos földrajzi nevek a Volga-Urál vidékéről

A népnevek első nagy csoportjába tartoznak azok a legősibb, legrégebb népnevek, amelyek eredetileg személynevek, azaz dinasztianevek voltak, s a jelentésük 'forráshoz, őshöz, maghoz, monyhoz, anyához tartozó', ilyen a *magyar* népnév is. (Vö.: CZEGLÉDI 2010)

A másik csoportba tartoznak azok a népnevek, amelyek arról a földrajzi helyről, folyóról kapták a nevüket, amely mellett éltek. Jelen álláspontunk szerint idesorolható a *csuvas*, amelyről a TESz a következőket írja: *csuvas* 'csuvas ember, a csuvasokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó'. Nemzetközi szó. A tat. *d'žywaš* 'nyugodt, szerény, békés' melléknévvel függ össze. Orosz közvetítéssel vált nemzetközivé. (TESz)

A szócikk írója több ok miatt is tévedett. Először is láthatóan nem foglalkozott a helytörténeti anyagokkal kellőképpen. Másodszor nem ismeri a névadásban szerepet játszó vízneveket, harmadszor nem tájékozódott a népnévadási szokásokról, a magyarázatában nem található a népnévadások logikája. Arról lehet szó, hogy az 1500-as években egy népcsoport, akiket csuvasnak neveznek, keleti, északkeleti irányból egy jól ismert ösvényen, úton (Чуваши́нская доро́га) jött a Volga-kanyarba. Azon a helyen, ahonnan a csuvasok mai lakóhelyükre jöttek (ld. RODIONOV 1984), ma komik, zürjének laknak, több folyót is így, azaz a *csuvas* szóhoz hasonlóan neveznek.

A *csuvas* népnév vizsgálatakor meg kell említeni a csuvasok fővárosának a nevét: csuv. *Šupaškar*: Csuvas neve az or. *Čeboksary* névnek, vö.: *šupaš* or. *čuvaš* 'csuvas'. A keleti finn nyelvekben *kar* 'település, város'. Következésképp, *Šupaškar* 'a *šupaš*, *čuvaš* (nép) települése. Néhányan a *Šupaškar* nevet a csuv. *šupaška*, *šüpše*, mari *šovaška* 'kád, amelyet egész fából vájtak ki' + *kar* szavak összetételéből magyarázzák. (JEGOROV 1964)

Cseboksari 'város a Szovjetúnióban a Volga jobb partján'. Az or. *Чебоксары* (többes szám) átvétele. A város szélén a Volgába torkolló és oroszul *Чебоксарка*-nak hívott folyó ócsuvas **Čabaq-sar* (tulajdonképpen keszegféle halban bővelkedő folyó) nevéből keletkezett. Vö.: magy. *csabak* 'keszeg' és magy. *sár* főnév. (KISS 1980)

Jegorov a szócikkben utal arra, hogy a *šupaš* névnek rokona lehet a *suvar* és a *suvaž*. A földrajzi névi kutatásaim szerint a csuv. *Šaval*, or. *Civil* folyónév is a szó családjába tartozik. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy az *-š*, *-r*, *-z*, *-l* olyan 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, valamivel ellátott' jelentésű képző, amely végső soron *-t* fejleménye, vö.: *-š < -č < -t' < -ti; -r, -z, -l < -δ < -t*.

Bár a *csuvas* népnév a tat. *d'žywaš* 'nyugodt, szerény, békés' melléknév szócsaládjába tartozik ugyanúgy, mint a csuv. *šupaška* 'kád, amelyet egész fából vájtak ki', ezek a szavak mégsem szolgálhattak alapul a csuvas népnévnek. Ennek az a magyarázata, hogy mind a 'nyugodt, szerény, békés', mind a 'kád' jelentés a víz eredeti komplex tulajdonságának egy-egy része, s a csuvas névnek az ilyen víznevek szolgáltak alapul. Ez esetben a víznévnek a víz medrére utaló részjelentés maradt fenn.

Ami a csuvasok fővárosának a nevét a csuv. *Šupaškar* és az or. *Čeboksary* megnevezést illeti, van köztük kapcsolat. Szerkezeti felépítésük: *Šupaš* (< *Šupa-*: relatív szótó < *Šu-*: abszolút szótó + *-pa* < *-pak*: 1. ld. 'fő, fej' 2. képző) + *-š*: vö.: csuv. *šyv* 'víz') + *kar* ← csuv. *kar* 'település, város, erőd', vö.: udm. *kar*⁶⁸ 'fészek, erőd, ősi város'. Az or. *Čeboksary* (< *Čebok* + *sary*) utótagja ugyanaz, mint a *Sura* folyónév azzal a különbséggel, hogy a szóvégi *-y* vagy az *-a* fejleménye, s ez esetben illabiális *-a*-val kell számolni, vagy pedig a szótó alakja *Sara* és az *-y* pedig birtokos személyjel. Ez utóbbi esetben a *Čeboksary* név 'Csebok folyója' jelentésben értelmezhető. Minthogy a csuv. *Šupaškar* előtagjának a

⁶⁸ Összetartozik vele a magy. *kert* szó *ker-* töve, a *Hortobágy* folyónév *Hor* első eleme stb.

relatív szótöve a *Šupa-* korábbi teljesebb alakban **Šupak* lehetett, a *Čebok* és a **Šupak* egymásnak alakváltozatai. Ez azt is jelenti, hogy a csuv. *Šupaš* 'Šupa, Šupak víz, meder', a *Čeboksary* pedig 'Čebok folyó' vagy 'Čebok folyója' jelentésű, azaz szinonímák. Elvileg fel kell tenni, hogy a szóvégi -š-ben nem az önálló szót, hanem a 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésű képzőt kell látnunk. A *Čebok* és a *Šupak* alakváltozatai megvannak a földrajzi nevekben is, az eredeti közszói jelentése 'víz, vízfő, forrás' lehetett, vö.:

Savak viüd f. GMA: mari *Savak viüd* or. *Sabaka* Se., M-T., Kir.o., az or. Buj bal oldali mellékfolyója.

< mari *Savak* < *Sa*

+ *vak*

+ *viüd* ← mari *viüt*, *viüd* 'víz'.

or. *Sabaka* ← nem or. *Sabaka* < *Sa*

+ *baka*.

Meg kell jegyezni, hogy a *sura* magyar megfelelője a *sár* szó, amelyet 'víz' jelentésben is értelmeznek.

Az or. *čuvaš*, csuv. *šupaš* népnév változatok felismerhetők a földrajzi nevekben, amelyek segítenek a csuvas népnév keletkezésének a helyhez kötésében.

Subač f. TSK.108.: or. *Subač*, az or. *Bol'saja Lopt'uga* jobb oldali mellékfolyója, az or. *Subačn'ur* mocsárból ered, az or. *Subačvad* tóból jön ki, hossza 36 km.

< or. *Subač* < or. *Suba*

+ -č: képző

or. *Bol'saja* ← or. *bol'saja* 'nagy'

+ *Lopt'uga* ← nem or. *Lopt'uga* < *Lop*

+ *t'uga* ← vö.: kam. *t'aya* 'folyó'

Subačn'ur ← nem or. *Subačn'ur* < *Subač*

+ *n'úr* ← ko. *n'ur* 'mocsár, posvány'

Subačvad ← nem or. *Subačvad* < *Subač*

+ *vad* ← ko. *vad* 'erdei tó'

Subač f. TSK.108.: or. *Subač*, az or. Jovva⁶⁹ bal oldali mellékfolyója, hossza 30 km.

< or. *Subač* < *Suba*

+ -č: képző

Subač f. TSK.108.: or. *Subač* ← *Subosa*, az or. Vaška bal oldali mellékfolyója.

< or. *Subač* < *Suba*

+ -č: képző

Subosa < *Subo*

+ *sa* ← vö.: tat. *su* 'víz'

⁶⁹ *Jovva* < *Jov*: vö.: magy. *jó* 'folyó' + *va* ← ko. *va* 'víz'. A folyónév előtagja a *Jov* a magy. *jó* előzményének (**jow*) a magyar *jó*-hoz képest egy másik irányú fejleménye: *jow* > 1. magy. *jou* > *jó*, 2. or. (nem or. eredetű) *jov*.

Subač f. TSK.108.: or. *Subač / Subas'*, az or. Pyssa bal oldali mellékfolyója, hossza 50 km.

< or. *Subač* < *Suba*
 + -č: képző
Subas' < *Suba*
 + *s'*

Oj Subač f. TSK.108.: or. *Oj Subač*, az or. *Subač* bal oldali mellékfolyója, hossza 10 km.

< or. *Oj* ←— vö.: ko. *oj* 'éjszaka'
 + *Subač* < *Suba*
 + -č: képző

Subač f. TSK.108.: or. *Subač*, az or. Jertom bal oldali mellékfolyója, hossza 32 km.

< or. *Subač* < *Suba*
 + -č: 1. képző 2. önálló szó 'víz' jelentésű

Ydžyd Subač f. TSK.108.: ko. *Ydžyd Subač* or. *Bol'šoj Subač*, az or. Jirva jobb oldali mellékfolyója, hossza 61 km.

< ko. *Ydžyd* ←— ko. *ydžyd* 'nagy'
 + *Subač*

Poni Subač f. TSK.108.: ko. *Poni Subač* or. *Malyj Subač*, az or. Jirva jobb oldali mellékfolyója, hossza 38 km.

< ko. *Poni* ←— ko. *poni* 'kicsi, kis'
 + *Subač* < *Suba*
 + -č: képző
 or. *Malyj* ←— or. *malyj* 'kicsi, kis'
 + *Subač*

Subač f. TSK.108.: or. *Subač / Subas'*, az or. Pučkoma jobb oldali mellékfolyója, hossza 24 km.

< or. *Subač* < *Suba*
 + -č: képző
Subas' < *Suba*
 + *s'*

Subač f. TSK.108.: or. *Subač / Subas'*, az or. Us bal oldali mellékfolyója, hossza 10 km.

< or. *Subač* < *Suba*
 + -č: képző

Zubač f. TSK.108.: or. *Zubač*, az or. Cema bal oldali mellékfolyója.

< or. *Zubač* < *Zuba*
 + -č: képző

Malyj Zubač f. TSK.108.: or. *Malyj Zubač*, az or. Krutaja bal oldali mellékfolyója.

< or. *Malyj* ←— or. *malyj* 'kicsi, kis'
 + *Zubač* < *Zuba*
 + -č: képző

Xudoj Zubač f. TSK.108.: or. *Xudoj Zubač*, az or. Zubač bal oldali mellékfolyója.

< or. *Xudoj* ← or. *xudoj* 'sovány, keskeny'

+ *Zubač*⁷⁰ < *Zuba*

+ -č: képző

Vyls Čubač f. TSK.108.: or. *Vyls Čubač*, az or. Lop' bal oldali mellékfolyója.

< or. *Vyls* ← ko. *vyls* 'felső'

+ *Čubač* < *Čuba*

+ -č: képző

Ulys Čubač f. TSK.108.: or. *Ulys Čubač*, az or. Lop' bal oldali mellékfolyója. Hasonló nevek nyugatabbra a következő formákban: *Subač*, *Subas'*, *Zubač*, *Šuba*, *Šubači*, *Šubat'*.

< or. *Ulys* ← vö.: ko. *vyls* 'felső'

+ *Čubač* < *Čuba*

+ -č: képző

Sepyč⁷¹ f. Ašm.:-, NAP.:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Sepyč* or. *Sepyč* Krasn., Glaz., az or. *Čepca* bal oldali mellékfolyója.

< udm. *Sepyč* < *Sepy*

+ č

Čupči⁷² f. Ašm.:-, NAP.:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Čupči* / *Čupči šur* or. *Čepca* UASSR., Perm., Kir., az or. V'atka bal oldali mellékfolyója.

< udm. *Čupči* < *Čup*

+ čí

+ *šur* ← udm. *šur* 'folyam, folyó, patak, csermely'

or. *Čepca* ← nem or. *Čepca* < *Čep*

+ ca

Számos név használatos szókezdő *t*-vel, amelynek fejleményei a fenti szókezdő mássalhangzók. Vö.:

Töbys' f. TSK.111.: ko. *Töbys'* or. *Tobys'* / *Tobyš*, az or. Uxta jobb oldali mellékfolyója, hossza 106 km.

< ko. *Töbys'* < *Töby*

+ -s'

or. *Tobys'* / *Tobyš* ← nem or. *Töbys'*, *Töbyš*

Töbys' f. TSK.111.: ko. *Töbys'* or. *Tobys'*, az or. Iosser jobb oldali mellékfolyója.

< ko. *Töbys'* < *Töby*

+ -s'

or. *Tobys'* / *Tobyš* ← nem or. *Töbys'*, *Töbyš*

Tobyš f. TSK.111.: or. *Tobyš*, az or. Cyl'ma bal oldali mellékfolyója.

< or. *Tobyš* ← nem or. *Töbyš*

⁷⁰ *Zubač* ld. magy. *Zubovics* (< *Zubovi* (< *Zu* + *bovi*) + -cs: képző) családnév.

⁷¹ Vö.: magy. *Szepes*, *Sepsi* tulajdonnév.

⁷² Megjegyezzük, hogy e neveknek rokona az or. *Csepca* folyónév és a magy. *Csupics* családnév is.

Tobyšn'ur m. TSK.111.: or. *Tobyšn'ur*, mocsár az or. *Tobyš* bal partján.
 < or. *Tobyšn'ur* ← nem or. *Töbyšn'ur* < *Töbyš* + *n'ur* ← ko. *n'ur* 'mocsár'.

A *Čubač* forma első elemének (*Čuba*) az alakváltozatai használatosak számos víznévben, vö.:

Čov(ju) f. TSK.130.: or. *Čov(ju)* ← *Čev* ← *Čelva* ← *Čolva*, az or. Vyčegda bal oldali mellékfolyója.
 < or. *Čov(ju)* < *Čov*

+ *ju* ← ko. *ju* 'folyó'

Čev: alakváltozata a *Čel*

Čel

+ *va* ← ko. *va* 'víz'

Čol ← vö.: csuv. *šāl* 'forrás, dial. kút'

+ *va* ← ko. *va* 'víz'

Čubva f. TSK.130.: ko. *Čubva* or. *Čub*, az or. Vym' jobb oldali mellékfolyója, hossza 127 km. < ko. *Čubva* < *Čub* ld. *Čev*

+ *va* ← ko. *va* 'víz'

Jov f. TSK.131.: ko. *Jov* or. ***Jela* / *Jella***, az or. Vaška jobb oldali mellékfolyója, hossza 58 km. < ko. *Jov* ← ld. magy. *jó* 'folyó'.

or. *Jela*

Jella < *Jel* ← ld. ÓT. *jul* 'forrás', MK. *jul* 'forrás',

+ *-la*,

A *Čubač* első elemének (*Čuba*) *-b-*-je, a *šupaš* első elemének (*šupa*) *-p-*-je, a *csuvas* első elemének (*csuva*) *-v-*-je valamint a csuv. *šāl* 'forrás, dial. kút' ÓT. *jul* 'forrás', MK. *jul* 'forrás', azerb. nyugati dial. *čuljä* 'nyílt vízesés', mong. *ceel* 'forrás, forrásvíz, amely állandóan jön fel a földből' (JEGOROV 1964) – *l-*-je és a víznévi *Čelva* ← *Čolva*, *Jella* első elemének (*Čel*, *Čol*, *Jel*) az *-l-*-je közös eredetű, végső soron *-t* fejleményei. A *-b-*, *-v-*, *-p-*, *-l-* úgy függnék össze, hogy közös az előzményük, vö.: *-p-*: eredeti *t*-ből lett réshangúsodás, majd zárhangúsodás útján: *t* > *ʈ* > *ϕ* > *p-*; *-b-*: zöngésedés, réshangúsodás, zárhangúsodás: *t* > *δ* > *w-* > *b-*; *-v-*: zöngésedés, réshangúsodás: *t* > *δ* > *w-* > *v-*; *-l-*: zöngésedés, réshangúsodás: *t* > *δ* > *l-*.

A *čuba*, *šupa* szerkezeti felépítését illetően meg kell említenünk olyan adatokat, amelyek nazálist (*-n-*, *-m-*) is tartalmaznak, vö.:

Čěmpěr h. Ašm.XV.282.: csuv. *Čěmpěr* or. *Ul'anovsk* ← ***Simbirsk***, város neve, NAP:-, Ar.:-.
 < csuv. *Čěmpěr* < *Čěm*

+ *pěr*

or. *Ul'anovsk* ← or. *Ul'anov*: személynév

+ *-sk-*: vonatkozó melléknév képző

Simbirsk ← nem or. *SimBir*

+ or. *-sk-*: vonatkozó melléknév képző

A *csuvas -mp-* és az orosz *-mb-* kapcsolat *-m-*-je korábban *-n-* volt. A *csuvas* adatban (*Čěmpěr*) a félzöngésen ejtett *-p-* (B) hatására a korábbi *-n-* nazális *-m-*-mé hasonult. Az or. (*Simbir*) zöngésnek vette át a félzöngés mássalhangzót, s a hasonulás már az átadó nyelvben megtörtént. Vö.:

Čānpu šyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. Čānpu šyrmi A.

< csuv. Čānpu < Čān ←— vö.: ko. *sin* 'forrás'

+ pu ←— vö.: csuv. *pü* 'fő, fej'

+ šyrmi ←— csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék'

+ -i: birtokos személyjel

Šēnpu šyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. Šēnpu šyrmi M.

< csuv. Šēnpu < Šēn < Šin ←— vö.: 1. ko. *sin* 'forrás' 2. csuv. *šēn* 'új'⁷³

+ pu ←— vö.: csuv. *pü* 'fő, fej'

+ šyrmi ←— csuv. *šyrma* 'árok, patak, szakadék'

+ -i: birtokos személyjel

A második elem (vö.: Ču- + -b, Čo- + -l, Jo- + -v, Je- + -l) a -b, -l, -v lehet önálló szó kezdő mássalhangzója, s akkor 'víz' jelentésű szóval azonos, vagy képző, s a jelentése 'valamivel ellátottság, valami mellett lévő, valamihez tartozó'. Eredetileg a képző olyan önálló szó volt, amelynek jelentése 'víz, folyadék', vö.: kam. *büü* 'víz', jeny.szam. *bī* 'víz', magy. *lé*, ko., udm. *vu* 'víz'. Ezekben az esetekben a második elemet mint önálló szót vagy képzőt csupán a kezdő mássalhangzója képviseli, a b-, p-, v-, l-.

Az előtag (Čān, Šēn) közszoói jelentése 'forrás' lehet, az utótag (pu) pedig a magy. *fő*, *fej* szónak is rokona. Következésképp, a Čānpu jelentése 'forrásfő', az or. *Sibir* név *sibi-* eleme, s a *čuba*, *šuba* is 'forrásfő' jelentésű.

Etimológiailag a Čuba-, šupa- alakokkal közelebről összetartozik a csuv. *šyv* 'víz'. Meg kell azonban jegyezni, hogy a *šyv* szóvégi -v-jének eredete az előzőekkel szemben -k, amelynek fejleményei a -g (< -k), -v (< w < -γ < -k), -V (< w - < -γ < -k), -0 (-V < w - < -γ < -k). A -k eredetet a párhuzamos nyelvi adatok igazolják, vö.: csuv. *šyv* 'víz', ÓT. *sub*, KB., ujj., polovec *su*, MK. *suv*, alt. *su*, *sug*, Zamaxš., tuv., hak., sor, *sug*, üzb., kum., nog., türkm. *suv*, kircg. k.kalp., karacs. *suu*, ujj., azerb., oszm., tat., kazak *su*, bask. *hyu*, jak. *uu* < *suu* 'víz'. (JEGOROV 1964)

A šupaš családjába tartozó nevek, szavak szótöve tehát a csuv. *šyv* 'víz' és a csuv. *šāl* 'forrás, dial. kút' szóval illetőleg nyelvi megfelelőivel rokon, amelyhez az -š: 'valamivel ellátott' képző járult. A pontos etimológia megírásához azonban figyelemmel kell lenni a šupaš név és alakváltozatai relatív szótövének (šupa-) a nem szókezdő mássalhangzója (-p-) eredetének a megállapításánál. Amint fent jeleztük, az egyik esetben ugyanis -t, a másik esetben pedig -k a végső mássalhangzó. (Vö.: CZEGLÉDI 2009)

A folyóknak a közszoói jelentése attól függően, hogy a második elem önálló szó vagy képző-e, lehet 'forrás, víz' + 'víz, folyó' vagy 'vízhez, forráshoz tartozó, vízzel ellátott', azaz 'vizes'.

Asmarintól eltérően szerintünk a *csuvas* népnév hangtani fejlődési útvonala egészen más.

A szókezdő és a szóvégi mássalhangzó eredetileg *t*- volt: *t* > 1. *t'* > *č*- (vö.: *čuvaš*) > *š*- (vö.: *šupaš*) 2. *s*- (vö. *suas*), a szóbelseji -v-, -b-, -p- és -0- közvetlen előzménye -w- (bilabiális zöngés spiráns) volt, amely -t > -δ- > -w- változás során keletkezett, tovább alakulva pedig 1. -v-, 2. -b- 3. -V- (vokális, azaz magánhangzó) > -0- (zéró) lett. A -p- előzménye szintén -t- eredetű hang: -φ- (frikatíva, bilabiális zöngétlen spiráns): > -p-. Megjegyezzük, hogy a -p- intervokális helyzetben félzöngés ejtésű, ezért ennek az átvett alakjaiban rendszerint -b-t ejtenek, különösen az oroszban.

⁷³ Meg kell jegyeznünk, hogy az új jelentés a keletkezéshez kötődik, tehát a forrás rokona lehet.

A *csuvas* népnév a kutatásaink fényében a fenti folyók vidékén születhetett, az itt lakó nép, népcsoport e folyónevekről kaphatta a nevét. Erről a hagyományok és a források is tanúskodnak. (vö.: (RODIONOV, V.G. 1984) Amennyiben olyan források kerülnének elő, amelyek a *csuvas* népnév előfordulását már jóval a XIV. század előtt is lehetővé teszik, úgy feltehető a személynévi eredet, s ez esetben a népnévnek dinasztianév szolgált alapul. Nem kerülhető meg annak a tisztázása sem, lehet-e szó a *szuvar*, *szuvaz* nevek esetében újabb népnévi változatról beszélni. A szó mindenesetre akár népnév, akár egyéb közszó, akár tulajdonnév, hangtanilag és szerkezetileg összetartozik a *csuvas* népnévvel, s a vele rokonságban lévő fenti földrajzi nevekkel. A szóvégi *-z* és *-r* szintén *-t* eredetű, közvetlen előzményük a *-δ* (interdentális zöngés spiráns). A szerkezeti felépítésük: *suva*: relatív szótó + *-z* / *-r*: 'valami mellett lévő, valamivel ellátott, valamihez tartozó' jelentésű képző.

Döntő jelentőségű, hogy a népnévi eredet tisztázásakor mindig figyelembe kell venni azt, hogy milyen szó szolgált alapul a népnévnek: dinasztianév vagy földrajzi név, esetleg valamilyen más szó. Figyelemre méltó az is, hogy a forrásokban a *suvar*, *suvas* nevek nem váltakoznak a fenti *csuvas* víznévi megfelelőivel, tehát nem azonosítják őket.

A *csuvasok* a fenti komi-zürjén területen lévő folyók vidékére vezetnek egyrészt a források szerint, másrészt a *csuvas* népnév és a víznevek azonossága illetőleg közös etimológiája alapján, harmadrészt azzal is, hogy egyfajta szóalkotás a zürjénekre és a *csuvasokra* különösen jellemző. Ami a névmásokat illeti, bizonyos pontokon a *csuvas* eltér a többi török névmástól, vö.: *csuv. ep* (< *e* + *p*), *epě* (< *e* + *pě*), *jep* (< *je* + *p*), *jepě* (< *je* + *pě*) 'én', *es* (< *e* + *s*), *esě* (< *e* + *sě*) 'te'. Az első elem (*e*) mutató névmás, vö.: magy. *e* 'ím', han. *i*: *it* (< *i* + *t*) 'ez', ko. *e*:- *etaja* (< *e* + *taja* ← ko. *tajö* 'ez'), *etaje* 'íme ez', *esijö* (< *e* + *sijö* ← ko. *sijö* 'az') 'íme az', lásd még: ud. *e*-, *i*:- *etše*, *itše* 'ilyen', mdE. *e*:- *ete* (< *e* + *te*) 'ez', *ese* (*e* + *se*) 'az'. Hozzáteesszük, a szláv nyelvek is átvették, vö.: or. *eto* (< *e* + *to*), *eta*, *etot* 'ez', *eti* (< *e* + *ti*) 'ezek', *etak* (< *e* + *tak*) 'ím így, imígyen' stb.

4.3. A *csuvas* népnév szócsaládjába tartozó földrajzi nevek a Kárpát-medencéből

Tekintettel arra, hogy a *csuvas* szó képzett⁷⁴ (vö.: *csuva*: relatív szótó + *-s*: képző), keressük az adatok között magának a képzett szónak a párhuzamait és a szótónek a párhuzamait. Miután az *-š* képzőnek vannak alakváltozatai, ezért azokat is figyelembe vesszük az adatok felsorolásánál.

Csabdi 'helység Fejér megyében'. Az alapjául szolgáló személynévhez ld. **Csap** szócikkét. (KISS 1980) < 1. *Csabd* (< *Csab* + *-d*) + *-i*: melléknév képző 2. *Csab* + *-di*.

Csapod 'helység Győr-Sopron megyében'. A magy. *Csap* személynév származéka. (KISS 1980) < *Csapo* + *-d*: képző

Csapol ld. **Csabdi**.

Csávoly 'helység Bács-Kiskun megyében'. Ld. még *Nyírcsaholy*. (KISS 1980) Vö.: **Szajol**. < *Csávo* + *-ly*: képző.

Csebény 'helység Baranya megyében'. Az alapjául szolgáló személynév etimológiája nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Csebé* + *-ny*: képző

Csépány ld. **Hodoscsépány** 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Vö.: *Csépány* személynév, amely etimológiailag azonos az *István* személynévvel. (KISS 1980) < *Csépá* + *-ny*: képző.

Csepel '1950-ben Budapesthez csatolt település'. Vitatott eredetű, vö.: magy. *cseplye*, *csepely* 'sarjadék erdő, bokros hely', puszta személynév, vö.: oszm. *çepel* 'szennyos, mocskos, zavaros, viharos, sötét színű', vö.: cseh *Csepel* személynév, macedon *Čepeli* helynév. Ld. *Csepel-sziget*, *Drávacsepely*, *Nagycsepely*. (KISS 1980) < *Csepe* + *-l*: képző

⁷⁴ A képző pedig eleinte önálló szó volt.

Csepel-sziget 'a Duna nagy szigete Budapeستól délre'. A szigetet az északi csúcsán lévő településről nevezték el. (KISS 1980) < *Csepe* + *-l* + *sziget*

Csepreg 'helység Vas megyében'. Talán a magy. cseperedik családjába tartozó. Vö.: magy. *csepereg* 'apró', ld. még olyan személynév, amely a csag. *cäpräg* 'üledésk, seprő'. (KISS 1980) < *Csep* + *-reg*

Csibrák 'helység Tolna megyében'. Vö.: *Csábrád* 'az Ung jobb oldali mellékvize'. *Csábrág* 'vár Hont megyében'. (KISS 1980) < *Csib* + *-rák*

Csobád 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A magy. *Csaba* személynévnek *-d* képzős változatából keletkezett. (KISS 1980) < *Csobá* + *-d*

Csobaj 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A magy. *Csaba* személynév kicsinyítő-becéző funkciójú *-j* képzős származékából keletkezett. Vö.: *Békéscsaba*. (KISS 1980) < 1. *Csoba* + *-j?* 2. *Cso* + *baj*

Csobánc '376 m. magas hegy a Balaton-felvidéken'. Talán a magy. *Csabán* személynév kicsinyítő-becéző funkciójú *-c* képzős származéka. Vö.: tör. *Čoban* 'pásztor'. (KISS 1980) < *Csobán* + *-c*

Csopol ld. **Csabdi**.

Csóványos 'a Börzsöny legmagasabb pontja'. A magy. *csóvány* talán a csalán származéka. A hely onnan kapta a nevét, hogy a hegy tetején sok a csalán. (KISS 19820) < *Csóványo* (< *Csóvá* + *-nyo*) + *-s*

Sávoly 'helység Somogy megyében'. Vö.: *Saul* személynév, a falu egykori birtokosára utal. (KISS 1980) < *Sávo* + *-ly*

Sebes-Körös 'a Körösök vízrendszerének északi tagja'. Vö.: Élesd. Az előtag a Bánffyhunyadtól nyugatra a Sebes-Körösbe torkolló, gyors folyású *Sebes* névvel azonos. *Sebuswar* 'erősség a Sebes-patak mellett, *Sebesvár*'. (KISS 1980) < *Sebes* (< *Sebe* + *-s*) + *Körös*

Sepsibodok 'romániai helység Sepsiszentgyörgytől északkeletre'. A *Sepsi* előtag az egykori *Sepsi* székkel kapcsolatos. (KISS 1980) < *Sepsi* (< *Sep* + *-si*) + *bodok*

Soponya 'helység Fejér megyében'. Bizonytalan eredetű. (KISS 1980) < *Sopo* + *-nya*

Sopot 'tengeri fürdőhely Észak-Lengyelországban'. Vö.: le. *sopot* 'forrás', szln. *sopòt* 'vízesés'. (KISS 1980) < *Sopo* + *-t*

Söpte 'helység Vas megyében'. Talán pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: *Sebestyén* személynév. (KISS 1980) < *Söp* + *-te*

Subotica ld. **Szabadka** 'jugoszláviai város a Bácskában'. Egy szláv **Svobodьka* helynév vö.: **svoboda* 'szabadság' átvétele. (KISS 1980) < *Subo* + *tica*, *Szaba* + *-dka*

Szabács 'Jugoszláviai város Szerbiában'. A szerb-horvát *Šabac* helynév átvétele. Ez utóbbinak az etimológiája bizonytalan. (KISS 1980) < *Szabá* + *-cs*

Szababattyán 'helység Fejér megyében'. A megkülönböztető szerepű *Szabad*- előtag értelme 'nem falu, mezőváros'. (KISS 1980) < *Szabad* (< *Szaba* + *-d*) + *battyán*

Szabadi 'község Somogy megyében'. Ld. *Balatonszabadi*. (KISS 1980) < 1. *Szaba* + *-di* 2. *Szabad* (< *Szaba* + *-d*) + *-i*

Szabar ld. **Székelyszabar** 'helység Baranya megyében'. A *Szabar* helynév pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynévhez vö.: le. *Sobor* személynév. Ez etimológiailag összetartozik a 'segítség, szövetség' jelenésű óe.szl. *posobije* főnévvel. (KISS 1980) < *Szaba* + *-r*

Szabás 'helység Somogy megyében'. A *szab* ige *-ás* képzős származékából keletkezett, bizonyára személynévi áttétellel. (KISS 1980) < *Szabá* + *-s*

Szabolcs 'helység Szabolcs-Szatmár megyében a Tisza bal partján'. Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással. A *Szabolcs* személynév eredete nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Szabol* (< *Szabo* + *l*) + *-cs*

Szapár 'helység Veszprém megyében'. Bizonytalan, esetleg szláv eredetű. (KISS 1980) < *Szapá* + *-r*

Szaplonca 'romániai helység Máramaroszigettől nyugat-északnyzgatra'. A falu a Tiszába torkolló *Szaplonca* patak mentén épült, és a patakról kapta a nevét. A pataknév szláv eredetű. (KISS 1980) < *Szap* + *-lonca*

Szaporca 'helység Baranya megyében'. A település a Szaporca folyóról kapta a nevét. (KISS 1980) < *Szapo* + *-rca*

Szeben ld. **Nagyszeben** 'romániai város Erdélyben'. A *Szeben* helységnév összetartozik annak a pataknak a nevével, amely mellett a város épült. A pataknévből az erdélyi szászban *Zibin* lett, ebből való a mai magy. *Cibin* és a rom. *Tibin*. Vö.: szláv **Svibinj*, *Sibinj*, **sviba* 'som'. (KISS 1980) < *Szebe* + *-n*

Szebény 'helység Baranya megyében'. Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: magy. *Zebegnyő*, *Zebegény* helynév. (KISS 1980) < *Szebé* + *-ny*

Szepesi-Magura 'hegység Szlovákiában'. A hegység középkori neve *Szemenye* volt. (KISS 1980) < *Szepesi* (< *Szepes* + *-i*) + *Magura*

Szepesség 'történelmi terület Szlovákiában'. A *Szepes* helynév pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: magy. *szép* melléknév + *-ség* képző. (KISS 1980) < *Szepes* (< *Szepe* + *-s*) + *ség*

Szepezd ld. **Balatonszepezd** 'helység Veszprém megyében'. A *Szepezd* helynév valószínűleg a magy. *Szepes* (vö.: *szep* 'szép') személynévből keletkezett. (KISS 1980) < *Szepez* (< *Szepe* + *-z*) + *-d*

Szepsi 'szlovákiai helység Kassától délnyugatra'. A *Szepes* táj- illetőleg megyenév *-i* képzős származéka. A tatárjárás után ideköltöző német lakosság *szepesi* eredetére utal. (KISS 1980) < *Szeps* (< *Szep* + *-s*) + *-i*

Szevasztopol 'kikötőváros a Krímben'. Az ókorban gyakori a görögben, jelentése 'fenséges, császári város'. Ilyen nevű város a mai *Szuhumi* helyén is állott. (KISS 1980) < 1. *Szevasz* (< *Szeva* + *-sz*) + *topol* 2. *Szevaszto* (< *Szevasz* + *-to*) + *pol* vö.: gör. *polis* 'város' 2. török *balyk* 'város'

Szibéria 'A Szovjetunió ázsiai részének Oroszországhoz tartozó területe'. Az újkori lat. *Siberia* átvétele. Ennek forrása az or. *Sibir* úgy keletkezett, hogy az Irtisz vidékén 1200 körül alapított kánság fővárosának a nevét átvitték a vidékre. A városnév mongol eredetű lehet, vö.: kalm. *šiwir* 'erdőség, bozótos láp, őserdő'. Ld. még a Mongolok Titkos Történetében *šibir* alakú személynév. (KISS 1980) < *Szibér* (< *Szibér*⁷⁵ < *Szi* + *bér*) + *-ia*

Szoboszló ld. **Hajdúszoboszló** 'város Hajdú-Bihar megyében'. A Szoboszló helynév egy Szoboszló nevű személynek vásártartási joggal rendelkező birtokára utal. A személynév szláv eredetű. (KISS 1980) < *Szobosz* (< *Szobo* + *-sz*) + *-ló*

Szobránc 'szlovákiai helység a Vihorlántól délre'. Szláv eredetű, vö. cseh Sebranice (többes szám) helynév. (KISS 1980) < *Szob* + *-ránc*

Szovát ld. **Bágyogszovát** 'helység Győr-Sopron megyében'. Ld. Hajdúszovát. (KISS 1980) < *Szová* + *-t*

Hajdúszovát 'helység Hajdú-Bihar megyében'. A *Szovát* helynév pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű. (KISS 1980) < *Hajdú* + *szovát* (< *szová* + *-t*)

Szováta 'romániai gyógyfürdőhely a Székelyföldön'. Vö.: szláv eredetű magy. *Szovát* személynév + *-a* képző. (KISS 1980) < *Szová* + *-ta*

Zalaszabar 'helység Zala megyében'. Ld. **Székelyszabar**. (KISS 1980) < *Zala* + *szabar* (< *szaba* + *-r*), Székely + *szabar*.

Balatonszabadi 'helység Somogy megyében'. A Szabadi helynév a magy. *szabad* melléknév származéka, s arra utal, hogy a település lakosai mentességet kaptak bizonyos kötelezettségek, szolgáltatások alól. (KISS 1980) < *Balaton* + *szabadi* (*szaba* + *-di*)

⁷⁵ Vö.: *Uljanovsk* város régi neve: or. *Simbirsk* ← nem or. *Simbir* (< *Sim* < *Sin* + *bir*) + or. *-sk*: vonatkozó melléknév képző, csuv. *Čempěr* (< *Čem* < *Čim* ← vö.: ko. *sin* 'forrás') + *pěr*. A csuvas adat azért is fontos, mert a *Čempě* relatív szótó a fent már tárgyalt *Čebok*, *Šupak* változatokkal tartozik össze etimológiailag.

Vö. még:

Szibéria 'A Szovjetunió ázsiai részének Oroszországhoz tartozó területe'. Az újkori lat. *Siberia* átvétele. Ennek forrása az or. *Sibir*' úgy keletkezett, hogy az Irtisz vidékén 1200 körül alapított kánság fővárosának a nevét átvitték a vidékre. A városnév mongol eredetű lehet, vö.: kalm. *šiw*r 'erdőség, bozótos láp, őserdő'. Ld. még a Mongolok Titkos Történetében *šibir* alakú személynév. (KISS 1980) < *Szibér* (< *Szibér*⁷⁶ < *Szi* + *bér*) + *-ia*

Szevasztopol 'kikötőváros a Krímben'. Az ókorban gyakori a görögben, jelentése 'fenséges, császári város'. Ilyen nevű város a mai *Szuhumi* helyén is állott. (KISS 1980) < 1. *Szevasz* (< *Szeva* + *-sz*) + *topol* 2. *Szevaszto* (< *Szevasz* + *-to*) + *pol* vö.: gör. *polis* 'város' 2. török *balyk* 'város'

A fenti nevekben a relatív szótövek (*Csab-*, *Csapo-*, *Csávo-*, *Csebé-*, *Csépá-*, *Csepe-*, *Csep-*, *Csib-*, *Csobá-*, *Csobán-*, *Csová-*, *Sávo-*, *Sebe-*, *Sep-*, *Sopo-*, *Söp-*, *Subo-*, *Szaba-*, *Szabá-*, *Szaba-*, *Szabo-*, *Szápá-*, *Szap-*, *Szapo-*, *Szebe-*, *Szebé-*, *Szepe-*, *Szep-*, *Szeva-*, *Szibé-*, *Szobo-*, *Szob-*, *Szová-*) végső eredetüket tekintve összetartoznak, etimológiájuk gyökere közös.

4.3.1. Csak a relatív szótő (čVvV, čVbV, čVpV, šVvV, šVbV, šVpV, čVvV, sVbV, sVpV) a földrajzi nevekben:

A szótövet önállóan és szóösszetételben is bemutatjuk.

Csaba ld.

Csabacsúd 'helység Békés megyében'. *Csaba*: személynév + *csúd* '(emlősállat lábán) a boka és a pata, ill. csülök közötti rész'. (KISS 1980) < *Csaba* (< *Csa* + *ba*) + *csúd*

Ld. még: **Békéscsaba**, **Piliscsaba**, **Rákoscsaba**, **Csabarákosa**.

Csabrendek 'helység Veszprém megyében'. *Csabrendek* két helységnek Csabnak és Rendeknek az egybeolvadásából keletkezett. A *Csab* helynév a magy. *Csab* személynévből alakult. (KISS 1980) < *Csab* (< *Csa* + *-b*) + *rendek*

Csap 'város a Szovjetunióban a Bodroglak felső végén'. Pusztaszabó személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Csa* + *-p*

Csapi 'helység Zala megyében'. A magy. *Csap* személynévnek birtoklást kifejező *-i* képzős származéka. (KISS 1980) < *Csap* (< *Csa* + *-p*) + *-i*

Csapó utca 'Debrecen központjából északkelet felé vezető utca' Az utcában egykor gyapjúművesek, mégpedig szűr(posztó)csináló és – később – gubakészítő csapó-k laktak. (KISS 1980) < *Csapó* (< *Csa* + *-pó*) + *utca*

Cséb ld. **Zalacséb** 'helység Zala megyében'. A *Cséb* helynév pusztaszabó személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév eredete nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Csé* + *-b*

Csép 'helység Komárom megyében'. Pusztaszabó személynévből keletkezett magyar névadással. Vö. *Csépán* 'István' személynév. (KISS 1980) < *Csé* + *-p*

Csépa 'helység Szolnok megyében'. Pusztaszabó személynévből keletkezett magyar névadással. Vö. *Csépán* 'István' személynév. (KISS 1980) < *Csé* + *-pa*

Csév ld. **Csévharaszt** 'helység Pest megyében'. Ld. *Piliscsév*. (KISS 1980) < *Csé* + *-v*

⁷⁶ Vö.: *Uljanovsk* város régi neve: or. *Simbirsk* ← nem or. *Simbir* (< *Sim* < *Sin* + *bir*) + or. *-sk*: vonatkozó melléknév képző, csuv. *Čempěr* (< *Čem* < *Čim* ← vö.: ko. *sin* 'forrás') + *pěr*. A csuvas adat azért is fontos, mert a *Čempěr* relatív szótő a fent már tárgyalt *Čebok*, *Šupak* változatokkal tartozik össze etimológiailag.

Piliscsév 'helység Komárom megyében'. A Csév helynév etimológiája nincs tisztázva. (KISS 1980) < *Pilis* + *csév* (< *csé* + *-v*)

Csévi szirtek ld. **Legény barlang** 'barlang a Kesztölcshöz tartozó Klastrompuszta közelében'. A barlang a Pilis hegy *Csévi-szirtek*-nek hívott sziklacsoportjánál nyílik. A *Csévi-szirtek* szlovák neve *Chlapec* 'fiú, legény' értelmű. (KISS 1980) < *Csévi* (< *Csév* + *-i*) + *szirtek*

Csévharaszt 'helység Pest megyében'. 1950-ben Nyáregyháza határának egy részéből *Pusztacsév* néven községet alakítottak, amelynek végleges nevét 1951-ben Csévharasztban állapították meg. (KISS 1980) < *Csév* (< *Csé* + *-v*) + *haraszt*

Csipkerek 'helység Vas megyében'. Az előtaghoz (*Csip*) vö.: magy. *csipke* 'csipkebokor, vadrózsa'. (KISS 1980) < *Csip* (< *Csi* + *-p*) + *kerek*

Békéscsaba 'Békés megye székhelye'. A *Csaba* helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. A személynév bizonyára török eredetű, vö.: csag. *čaba* 'ajándék'. (KISS 1980) < *Békés* + *csaba* (< *csa* + *-ba*)

Csobánka 'helység Pest megyében'. Vö.: magy. *Csabán* személynév, *csobán* 'juhász', vö.: szeb.-hv. *čobánka* 'pásztorlány, pásztornő'. (KISS 1980) < *Cso* + *-bánka*

Csopak 'helység Veszprém megyében'. Valószínűleg puszta személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Cso* + *-pak*

Sáp 'helység Hajdú-Bihar megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: ném. *sáf* 'dézsa, sajtár'. (KISS 1980) < *Sá* + *-p*

Sípek ld. **Nógrádsípek** 'helység Nógrád megyében'. A *Sípek* helynév szláv eredetű, vö.: szln. *Šipek*. Etimológiailag összetartozik a magy. *csipke* 'vadrózsa' főnév szláv előzményével. (KISS 1980) < *Si* + *-pek*

Sípka-szoros 'a Balkán hegység átjárója Bulgáriában'. A hágót a tőle délkeletre lévő *Sípka* helységről nevezhették el, vö.: bolg. *sípka* 'vadrózsa, csipkebokor'. Etimológiailag azonos a szláv eredetű magy. *csipke* 'vadrózsa, csipkebokor'. (KISS 1980) < *Sípka* (< *Si* + *-pka*) + *szoros*

Suba-lyuk 'barlang a Bükkben Cserépfalutól északra'. Vö.: *Suba Lyuka*-ként emlegetett cserépfalusi szegénylegény, akinek valódi neve *Szabó Lukács*, anyja neve pedig *Suba Dorottya* volt. (KISS 1980) < *Suba* (< *Su* + *-ba*) + *lyuk*

Szava 'helység Baranya megyében'. Bizonytalan eredetű. (KISS 1980) < *Sza* + *-va*

Száva 'Belgrádnál a Dunába ömlő folyó'. Vö.: lat. *Savus*, illir *savas* 'folyó'. A magyarba szláv közvetítéssel kerülhetett. (KISS 1980) < *Szá* + *-va*

Szépbánya ld. **Rudabánya** 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Vö.: Széphalom. (KISS 1980) < *Szép* (< *Szé* + *-p*) + *bánya*

Széphalom 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. A korábban *Bányácská*-nak hívott helységet Kazinczy Ferenc nevezte el. (KISS 1980) < *Szép* (< *Szé* + *-p*) + *halom*

Széplak ld. **Balatonszéplak** 'Siófokhoz tartozó üdülőtelep'. A fövényes Balaton-partjáról előbb Balatonlídónak hívták nyaraló helynek a neve. (KISS 1980) < *Szép* (< *Szé* + *-p*) + *lak*

Szob 'helység Pest megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Vö.: szláv *Subu*, cseh *Sobek*. (KISS 1980) < *Szo* + *-b*

Szabófalva 'település Moldvában, Románfalva környékén'. (LELKES 1998) < *Szabó* (< *Sza* + *-bó*) + *falva*

Csataszög 'Nagykörűhöz tartozó település'. Az egykori *Csata-ér* kanyarulatában lévő szögletre, zugra utal. (KISS 1980) < *Csata* (< *Csa* + *-ta*) + *szög*

Sáta 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében'. Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980) < *Sá* + *-ta*

A relatív szótó eredetileg összetett szó volt, a víznévi eredet esetében a jelentése 'forrás' + 'fő' lehetett. Végső fokon valamennyinek a jelentése része az eredeti komplex jelentéstartalomnak, hiszen a forrás nemcsak a kezdete a folyónak, hanem lehet szép, gyors, stb.

4.4. A *csuvas* népnév szócsaládjába tartozó magyar személynevek

Családnévi párhuzamok az *-s* képzőnek alakváltozataival együtt:

Csabányi csn. ←— *Csabány* helynév Pest megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csabány* (< *Csabá* + *-ny*) + *-i*

Csapodi csn. ←— *Csapod* helynév Sopron megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csapod* (< *Csapo* + *-d*) + *-i*

Csapos csn. ←— 1. *Csapos* világi személynév 2. *Csap* személynév + *-s* képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csapo* + *-s*

Csávás csn. ←— *csávás* 'csávázó (bőrt kikészítő) mesterember (tímár, szücs, varga)'. (KÁZMÉR 1993) < *Csává* + *-s*

Csávási csn. ←— *Csávás* helynév Küküllő megye, Marosszék + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csávás* (< *Csává* + *-s*) + *-i*

Cseber csn. ←— *cseber*, *csöbör*, *csobor* 'dézsa, favödör, régi folyadékmérték', vö. *csebercsináló* foglalkozásnév. . (KÁZMÉR 1993) < *Csebe* + *-r*

Csépán csn. ←— *Csépán*, *Csépány*, *Csepán*, *Csipán*, *Csipány* *Csippán* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csépá* + *-n*

Csépányi csn. ←— *Csépány* helynév Borsod megye, *Csépán* helynév Baranya megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csépány* (< *Csépá* + *-ny*) + *-i*

Csepel csn. ←— *Csepel* helynév. Puszta képző nélküli helynév válhatott családnévvé. (KÁZMÉR 1993) < *Csepe* + *-l*

Csepli csn. ←— *Csepel* helynév Pest, Veszprém megye, *Csepely* helynév Baranya, Somogy, Ung megye, *Csepel* sziget + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepel* (< *Csepe* + *-l*) + *i*

Csepeni csn. ←— *Csepen* helynév Hont megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepen* (< *Csepe* + *-n*) + *-i*

Csepenyi csn. ←— *Csöpöny* < *Csepeny* helynév Pozsony megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepeny* (< *Csepe* + *-ny*) + *-i*

Cseperke csn. ←— *cseperke*, *csöpörke* 'csiperke', egy fajta gomba. (KÁZMÉR 1993) < *Csepe* + *-rke*

Csepes, **Csépes** csn. ←— *Csépes*, *Csepes*, *Csipes*, *Csépös* becézőnév, ld. *Csépán*, *Csipán* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csepe* + *-s*

Csepesi csn. ←— *Csepe* helynév Ugocsa megye + *-si* képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepes* (< *Csepe* + *-s*) + *-i*

Cseple csn. ←— *cseple* 'apró, csenevész'. (KÁZMÉR 1993) < *Csep* + *-le*

Cseplesz csn. ←— *cseplesz* 'sovány, csenevész'. (KÁZMÉR 1993) < *Cseple* (< *Csep* + *-le*) + *-sz*

Cséplő csn. ←— *cséplő*, *csíplő* 'cséppel dolgozó munkás'. (KÁZMÉR 1993) < *Csép* + *-lő*

Csepreg csn. ←— *Csepreg* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csep* + *-reg*

Csepregi csn. ←— *Csepreg* helynév Sopron megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csepreg* (< *Csep* + *-reg*) + *-i*

Csepűs csn. ←— *csepűs*, *csüpűs*, *csöpös*, *csöppös* vö.: *csepű* 'kóc, szösz'. (KÁZMÉR 1993) < *Csepű* + *-s*

Csibor csn. ←— *Csibor* világi személynév, vö.: *csibor* bogárnév. (KÁZMÉR 1993) < *Csibo* + *-r*

- Csipás** csn. ← *csipa* 'a szem sárgás váladéka'. (KÁZMÉR 1993) < *Csipá* + *-s*
- Csipcsi** csn. ← *Csipcs*, *Csepcs* helynév Bodrog megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csipcs* (< *Csip* + *-cs*) + *-i*
- Csipelyűs** csn. ← Vö.: *csipely* 'csípő'. (KÁZMÉR 1993) < *Csipelyű* (< *Csipe* + *-lyű*) + *-s*
- Csiper** csn. ← *Csiper* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csipe* + *-r*
- Csipkés** csn. ← *csipkés* 'csipkekötő/verő'. (KÁZMÉR 1993) < *Csipké* + *-s*
- Csobádi** csn. ← *Csobád* helynév Abaúj megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csobád* (< *Csobá* + *-d*) + *-i*
- Csobágyi** ld. **Csobádi** csn.
- Csobán** csn. ← *csobán*, *csobány* 'juhász'. (KÁZMÉR 1993) < *Csobá* (< *Cso* + *-bá*) + *-n*
- Csobánci** csn. ← *Csobánc* helynév Zala megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csobánc* (< *Csobá* + *-nc*) + *-i*
- Csobános** csn. ← *csobános* vö.: *csobánt* ('kis hordócska, ill. ivóedény') készítő'. (KÁZMÉR 1993) < *Csobáno* (< *Csobá* + *-no*) + *-s*
- Csobolya** ld. **Csobolyó** csn. ← *csobolya*, *csobolyó* 'kis hordócska, ivóedény'. (KÁZMÉR 1993) < *Csobo* + *-lya*
- Csobor** ld. **Cseber** csn.
- Csobot** csn. ← *Csobot* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csobo* + *-t*
- Csovány** ld. **Csalán** csn.
- Csobod** csn. ← *Csobod* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Csobo* + *-d*
- Csőbörcsöki** csn. ← *Csőbörcsök* helynév Besszarábia + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csőbörcsök* (< *Csőbör* < *Csőbö* + *-r* + *-csök*) + *-i*
- Csupor** csn. ← *csupor* 'kisebb edény, bögre'. (KÁZMÉR 1993) < *Csupo* + *-r*
- Csuporka** csn. ← *csuporka* 'fazekacska, csupor'. (KÁZMÉR 1993) < *Csupo* + *-rka*
- Sabácsi** ld. **Szabácsi** csn.
- Savanyó** ld. **Savanyú** csn. ← *savanyó*, *savanyú* 'kedvetlen, fanyar, kellemetlen, barátságtalan'. (KÁZMÉR 1993) < *Sava* + *-nyó*
- Sávolyi** csn. ← *Sávoly* helynév Nógrád, Somogy, Veszprém megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sávoly* (< *Sávo* + *-ly*) + *-i*
- Sávós** csn. ← 1. *sávós* 'kockamintás' 2. *savós* ld. *savó* 'aludttejből kiváló savanyú ízű folyadék' + *-s*: képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sávo* + *-s*
- Sebes** csn. ← 1. *Sebes* becézőnév ld. *Sebestyén* személynév 2. *sebes* 'gyors' 3. *sebes* 'sebekkel borított, sebhelyes'. (KÁZMÉR 1993) < *Sebe* + *-s*
- Sebesi** csn. ← *Sebes* helynév Arad, Baranya, Bihar, Doboka, fogaras, Kolozs, Sáros, Sopron, Szeben, Temes megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sebes* (< *Sebe* + *-s*) + *-i*
- Sebestyén** csn. ← *Sebestény*, *Sebestyény*, *Seböstyén*, *Sebestén*, *Sebestény*, *Sebestín*, *Sebestíny*, *Sebestyán* egyházi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Sebes* (< *Sebe* + *-s*) + *-tyén*
- Seprő** csn. ← *seprő*, a *seper* 'seprűvel tisztít' -ő képzős származéka. (KÁZMÉR 1993) < *Sep* + *-rő*
- Sepsei** csn. ← *Sepse* helynév Baranya megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sepse* (< *Sep* + *-se*) + *-i*
- Sepsi** csn. ← 1. *sepsi* 'sepsi széki' (Sepsi-szék Háromszék egyik része) 2. *Sepsi* helynév Abaúj megye. (KÁZMÉR 1993) < *Sep* + *-si*
- Sipos** csn. ← *sipos* sípos 'valamilyen fúvóhangszeren játszó zenész'. (KÁZMÉR 1993) < *Sipo* + *-s*
- Sipőc** csn. ← *sipőc*, *sipölc* 'poroszló'. (KÁZMÉR 1993) < *Sipő* + *-c*
- Sívós** csn. ← *sívós*, *sívós* 'ordító, bömbölő, üvöltő'. (KÁZMÉR 1993) < *Sívó* + *-s*

- Sobri** csn. ← *Sobor* helynév Sopron megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sobr* (< *Sob* + *-r*) + *-i*
- Sopornyai** csn. ← *Sopornya* helynév Nyitra megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sopornya* (< *Sopor* < *Sopo* + *-r* + *-nya*) + *-i*
- Sovány** csn. ← *sovány* 'vékopny, ösztövé'. (KÁZMÉR 1993) < *Sová* + *-ny*
- Söptei** csn. ← *Söpte* < *Septe* helynév Vas megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Söpte* (< *Söp* + *-te*) + *-i*
- Söveges** ld. **Süveges** csn. ← *süveges, söveges* 'kalapgyártó'. (KÁZMÉR 1993) < *Sövege* + *-s*
- Sövényfalvi** csn. ← *Sövényfalva* helynév Küküllő megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sövényfalva* (< *Sövény* < *Sövé* + *-ny* + *falva*) + *-i*
- Süvöltős** csn. ← *süvöltős, a süvöltő* 'nádból vagy csontból készült síp' + *-s* képző. (KÁZMÉR 1993) < *Süvöltő* (< *Süvöl* < *Süvö* + *-l* + *-tő*) + *-s*
- Szabácsi** csn. ← *Szabács, Szabác* város Szerbiában' + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabács* (< *Szabá* + *-cs*) + *-i*
- Szabad** csn. ← *szabad* 'szabados'. (KÁZMÉR 1993) < *Szaba* + *-d*
- Szabadi** cs. ← *Szabad* helynév Marosszék + *-i*: melléknév képző, *Szabadi* helynév Győr, Somogy, Veszprém megye. (KÁZMÉR 1993) < *Szabad* (< *Szaba* + *-d*) + *-i*
- Szabadkai** csn. ← *Szabatka* helynév Bács, Békés, Gömör megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabadka* (< 1. *Sza* + *-badka* 2. *Szaba* + *-dka*) + *-i*
- Szabari** csn. ← *Szabar* helynév Baranya, Vas, Zala megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabar* (< *Szaba* + *-r*) + *-i*
- Szabás** csn. ← *Szabás* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szabá* + *-s*
- Szabássi** csn. ← *Szabás* helynév Baranya, Somogy megye + *-si* képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabás* (< *Szabá* + *-s*) + *-si*
- Szabédi** csn. ← *Szabéd* helynév Marosszék + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabéd* (< *Szabé* + *-d*) + *-i*
- Szablyás** csn. ← *szablyás* 'szablával felszerelt katona vagy. vagy szabláyt készítő mesterember'. (KÁZMÉR 1993) < *Szablyá* (< *Szab* + *-lyá*) + *-s*
- Szapolyai** csn. ld. **Zápolyai** csn.
- Szapora** csn. ← *szapora* < *szopora* 'gyors mozgású vagy beszédű'. (KÁZMÉR 1993) < *Szapo* + *-ra*
- Szapus** csn. ← *szapus* 'szaput készítő mesterember'. (KÁZMÉR 1993) < *Szapu* + *-s*
- Szebeni** csn. ← *Szeben*⁷⁷ helynév Sáros megye, *Szeben-szék*, *Szebenye* helynév Abaúj megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szeben* (< *Szebe* + *-n*) + *-i*
- Szebényi** csn. ← *Szebény* helynév Baranya megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szebény* (< *Szebé* + *-ny*) + *-i*
- Szepes** csn. ← 1. *Szepes* világi személynév 2. *Szepes* helynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szepe* + *-s*
- Szepesi** csn. ← *Szepes* 'Szepesség, Sepes megye' + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szepes* (< *Szepe* + *-s*) + *-i*
- Szipoly** csn. ← *szipoly* 'moly' (KÁZMÉR 1993) < *Szipo* + *-ly*
- Szívós** csn. ← *szívós* 'sokat kibíró, kitartó'. (KÁZMÉR 1993) < *Szívó* + *-s*
- Szobor** csn. ← *szobor* vö.: *szobrász*. (KÁZMÉR 1993) < *Szobo* + *-r*
- Szoboszlai** csn. ← *Szoboszló* helynév Hajdúság + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szoboszla* (< *Szobosz* < *Szobo* + *-sz* + *-la*) + *-i*

⁷⁷ Külön vizsgálat derítheti ki azt, hogy a szó szerkezeti felépítése *Szebe* + *-n* vagy *Sze* + *ben*.

- Szopori** csn. ← Szopor helynév Bács megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Szopor (< Szopo + -r) + -i
- Szovajki** csn. ← Szovajk helynév Vas megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Szova + -jki
- Szovárd** csn. ← Szovárd világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < Szovár (< Szová + -r) + -d
- Szovárdfi** csn. ← Szovárd világi személynév + fi 'fiú'. (KÁZMÉR 1993) < Szovárd (< Szovár + -d) + fi
- Szovárdi** csn. ← Szovárd világi személynév + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Szovárd (< Szovár + -d) + -i
- Szováti** csn. ← Szovát helynév Kolozs, Sopron, Szabolcs megye, Szováta helynév + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Szovát (< Szová + -t) + -i
- Szövérdfi** csn. ← Szövérd világi személynév + fi 'fiú'. (KÁZMÉR 1993) < Szövérd (< Szövér + -d) + fi
- Szövérdi** csn. ← Szövérd helynév Marosszék + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Szövérd (< Szövér < Szövé + -r + -d) + -i

A fenti személynévek több okból is kapcsolódnak a földrajzi nevekhez. Egyrészt azért, mert alapul szolgálhatott földrajzi név, másrészt, mert a személyt ugyanúgy teremtménynek fogták fel, mint a vizet, a folyót, így megkapta ugyanazt az elnevezést. Minden egyes név esetében külön kell vizsgálatot végezni.

4.4.1. Csak a relatív szótó (čVvV, čVbV, čVpV, šVvV, šVbV, šVpV, čVvV, sVbV, sVpV) a személynévekben:

- Csab** csn. ← apanév. (KÁZMÉR 1993) < Csa + -b
- Csaba** csn. ← 1. apanév, 2. Csaba helynév Békés, Borsod, Közép-Szolnok, Pest, Somogy megye. (KÁZMÉR 1993) < Csa + -ba
- Csabafi** csn. ← világi személynév + fi 'fia'. (KÁZMÉR 1993) < Csaba (< Csa + -ba) + fi
- Csabi** ld. **Csábi** csn. ← Csáb helynév Hont megye, Csab helynév Nyitra, Zala megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csab (< Csa + -b) + -i, Csáb (< Csá + -b) + -i
- Csabó** csn. ← Csabó, Csab, Csobó személynév. (KÁZMÉR 1993) < Csa + -bó
- Csap** csn. ← világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < Csa + -p
- Csapa** csn. ← világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < Csa + -pa
- Csapai** csn. ← Csapó helynév Küüllő, Zala megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csapa (< Csa + -pa) + -i
- Csapi** csn. ← Csap helynév Ung megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csap (< Csa + -p) + -i
- Csapó** csn. ← csapó 'gyapjúműves, szűrposztócsináló, posztófestő'. (KÁZMÉR 1993) < Csa + -pó
- Csáva** csn. ← csáva 'börkikészítő lúgos lé'. (KÁZMÉR 1993) < Csá + -va
- Csávai** csn. ← Csáva helynév Sopron megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) <
- Csebe** csn. ← világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < Csáva (< Csá + -va) + -i
- Csebei** csn. ← Csebe (ma Csébény) helynév Baranya megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csebe (< Cse + -be) + -i
- Csebi** csn. ← Cseb helynév Abaúj, hunyad, Zemplén megye, Cséb helynév Bács, Zala megye, Csöb helynév Udvarhelyszék + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Cseb (< Cse + -b) + -i
- Csép** csn. ← Csép, Csíp személynév ld. Csépán személynév. (KÁZMÉR 1993) < Csé + -p
- Csépa** csn. ← Csépa, Csipa becézőnév ld. Csépán személynév. (KÁZMÉR 1993) < Csé + -pa

- Csépai** csn. ← Csépa helynév Heves megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csépa (< Csé + -pa) + -i
- Csepe** ld. Csépe csn. ← Csépe, Csepe, Csipe becézőnév ld. Csépán személynév. (KÁZMÉR 1993) < Cse + -pe, Csé + -pe, Csi + -pe
- Csepefalvi** csn. ← Csepefalva helynév Ugocsa megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csepefalva (< Csepe + falva) + -i
- Csepegő** csn. (KÁZMÉR 1993) < Cse + -pegő
- Csepegői** csn. ← Csepegő helynév Kolozs megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csepegő (< Cse + -pegő) + -i
- Csepei** csn. ← Csepe helynév Ugocsa megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csepe (< Cse + -pe) + -i
- Csépfí** csn. ← Csép becézőnév ld. Csépán + fi 'fiú'. (KÁZMÉR 1993) < Csép (< Csé + -p) + fi
- Csepi** csn. ← Csep helynév Komárom megye, Csép helynév Pest, Veszprém megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csep (< Cse + -p) + -i
- Csépké** csn. ← Csepke becézőnév ld. Csépán 'István' személynév. (KÁZMÉR 1993) < Csé + -pke
- Csepő** ld. Csépő csn. ← Csépő, Csepő, Csípő becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < Csé + -pő, Cse + -pő, Csi + -pő
- Csepők** csn. ← Csepők becézőnév ld. Csépán 'István'. (KÁZMÉR 1993) < Cse + -pők
- Csepű** csn. ← csepű 'kóc, szösz'. (KÁZMÉR 1993) < Cse + -pű
- Csév** csn. ← 1. csév, cső, csű 'cséve' 2. Csév helynév Esztergom, Pest megye. (KÁZMÉR 1993) < Csé + -v
- Csévi** csn. ← Csév helynév Esztergom, Pest megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csév (< Csé + -v) + -i
- Csiba** csn. ← 1. Csiba világi személynév 2. Csaba személynév. (KÁZMÉR 1993) < Csi + -ba
- Csibai** csn. ← Csiba helynév Marosszék + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csiba (< Csi + -ba) + -i
- Csibi** csn. ← Csiba helynév Marosszék, Csib helynév Hunyad megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csib, Csiba (< Csi + -b, Csi + -ba) + -i
- Csipke** csn. ← 1. csipke 'cakkos ruhaszegély, ruhadísz' 2. Csépán személynév. (KÁZMÉR 1993) < Csi + -pke
- Csob** ld. Csab csn.
- Csoba** ld. Csaba csn.
- Csobai** csn. ← Csobaj helynév Szabolcs megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csoba (< Cso + -ba) + -i
- Csobak** csn. ← Csobak becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < Cso + -bak
- Csobánkai** csn. ← Csobánka helynév Belső-Szolnok, Gömör, Pest megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csobánka (< 1. Cso + -bánka 2. < Csobá + -nka) + -i
- Csobi** csn. ← helynév Veszprém megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csob (< Cso + -b) + -i
- Csobó** ld. Csabó csn.
- Csobok** csn. ← Csobok, Csobók becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < Cso + -bok
- Csobokai** csn. ← Csoboka helynév Baranya megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csoboka (< Cso + -boka) + -i
- Csopai** csn. ← Csopa helynév Kükküllő megye, ld. Csapó + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < Csopa (< Cso + -pa) + -i

- Csopaki** csn. ← *Csopak* helynév Zala megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csopak* (< *Cso* + *-pak*) + *-i*
- Csovai** ld. **Csuhai** csn.
- Csöb** csn. ← 1. *Csöb* világi személynév 2. *Csöb* helynév Udvarhelyszék. (KÁZMÉR 1993) < *Csö* + *-b*
- Csupi** csn. ← *Csup* helynév Zala megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Csup* (< *Csu* + *-p*) + *-i*
- Sápi** csn. ← *Sáp* helynév Abaúj, Borsod, Esztergom, Heves, Nógrád, Pest, Pozsony, Szabolcs megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sáp* (< *Sá* + *-p*) + *-i*
- Sapka** csn. ← *sapka, sipka* 'egy fajta fejfedő'. (KÁZMÉR 1993) < *Sa* + *-pka*
- Sebe** csn. ← *Sebe, Zsebe* becézőnév ld. *Sebestyén* személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Se* + *-be*
- Sebi** csn. ← *Sebi* becézőnév ld. *Sebestyén*. (KÁZMÉR 1993) < *Seb* (< *Se* + *-b*) + *-i*
- Sebő** csn. ← *Sebő, Zsebő* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Se* + *-bő*
- Sebők** csn. ← *Sebők, Zsebők* becézőnév. (KÁZMÉR 1993) < *Se* + *-bők*
- Sipeki** csn. ← *Sipek* helynév Hont, Nógrád megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sipek* (< *Si* + *-pek*) + *-i*
- Sívó** csn. ld. **Sívó** csn. ← *sívó, sívó* 'ordító, bömbölő, üvöltő'. (KÁZMÉR 1993) < *Si* + *-vó, Sí* + *-vó*
- Sóvai** csn. ← *Sóvé* helynév Bács megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Sóva* (< *Só* + *-va*) + *-i*
- Suba** csn. ← *suba* 'bunda' (KÁZMÉR 1993) < *Su* + *-ba*
- Süveg** csn. ← *süveg* 'különböző (férfi) fejfedők megnevezése. (KÁZMÉR 1993) < *Sü* + *-veg*
- Szabó** csn. ← 1. *szabó* mesterségnév, 'varró' 2. *Szabó* 'adót, bírságot, büntetést, törvényt vámot stb. szabó'. (KÁZMÉR 1993) < *Sza* + *-bó*
- Szabófalvi** csn. ← *Szabófalva* helynév Moldva + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szabófalva* (< *Szabó* + *falva*) + *-i*
- Szapi** csn. ← *Szap* helynév Győr megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szap* (< *Sza* + *-p*) + *-i*
- Szapu** csn. ← *szapu* 'szemes termények mérésére való edény'. (KÁZMÉR 1993) < *Sza* + *-pu*
- Száva** csn. ← *Száva* egyházi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szá* + *-va*
- Szávai** csn. ← *Száva, Szava* helynév Baranya, Doboka, Győr megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Száva* (< *Szá* + *-va*) + *-i*
- Szép** csn. ← *szép, szíp* 'csinos, délceg'. (KÁZMÉR 1993) < *Szé* + *-p*
- Szépe** csn. ← *Szépe, Szípe* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szé* + *-pe*
- Szepegő** csn. ← *szepegő* 'síró'. (KÁZMÉR 1993) < *Sze* + *-pegő*
- Szépvízi** csn. ← *Szépvíz* helynév Csíkszék + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szépvíz* (< *Szép* + *víz*) + *-i*
- Szívó** csn. ← *szívó* 'hangosan belehel, orrán át beszippant'. (KÁZMÉR 1993) < *Szí* + *-vó*
- Szobi** csn. ← *Szob* helynév Hont, Somogy megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szob* + *-i*
- Szoboki** csn. ← *Szobok* ld. *Szobokpuszta* helynév Hont megye + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Szobok* (< *Szo* + *-bok*) + *-i*
- Szopa** csn. ← *Szopa* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szo* + *-pa*
- Szopó** csn. ← *Szopó* világi személynév. (KÁZMÉR 1993) < *Szo* + *-pó*
- Szövő** csn. ← *szövő* 'takács'. (KÁZMÉR 1993) < *Szö* + *-vő*

A *csuvas* népnév szócsaládjába tartozó alakváltozatok szép számmal fordulnak elő a Kárpát-medence földrajzi neveiben és családneveiben. A földrajzi neveknek alapul szolgálhatott személynév, egy másik földrajzi név és közszó. A családnevekben felismerhetők a világi és egyházi személynévek, de elsődlegesen egyalakú személynévek szolgáltak alapul, továbbá helynevek és közszók.

A relatív szótó képzett formában, önállóan, más szóval való összetételben egyaránt alapul szolgált a földrajzi neveknek és a családneveknek.

4.5. A *csuvas* népnév szócsaládjába tartozó közszók

Közszó párhuzamok az *-s* képzőnek alakváltozataival együtt:

csábul 'kábulatba esik, esztét veszti, hajlik a csábításra', **csába** 'bamba, félkegyelmű'. Hangfestő eredetű szócsalád. (TESz) < *csábu* (< *csá* + *-bu*) + *-l*

csabukkol 'kószál'. Hangfestő eredetű. (TESz) < *csabukko* (< *csa* + *-bukko*) + *-l*

csapadék 'üledék, a levegő páratartalmának becsapódása, maradék'. Nyelvújítási sármazékszó a *csap* igéből. (TESz) < *csapa* + *-dék*

csapágy 'tengelyek, forgócsapok ágyazására szolgáló, elfordulásukat lehetővé tevő elem'. Összetett szó. (TESz) < *csap* (< *csa* + *-p*) + *ágy*

csapat 'csoport, katonai egység, legelő, mennyiség'. Származékszó a *csap* igéből *-at* képzővel. (TESz) < *csapa* (< *csa* + *-pa*) + *-t*

csapda 'állatfogó eszközt, verem, kelepce, csapóajtó'. Származékszó, alakulásmódja azonban nincs egyértelműen tisztázva. (TESz) < *csap* (< *csa* + *-p*) + *-da*

csapdi 'kötekedő, könnyelmű, csapodár, állhatatlan, csintalan, csélcsap ember'. Származékszó, de alakulásmódja nincs teljesen tisztázva. (TESz) < *csap* (< *csa* + *-p*) + *-di*

csápol 'csapkod'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *csápo* (< *csá* + *-po*) + *-l*

csappan 'csattanással előretör, nekiütközik valaminek, valahova kószál, csoványodik, csökken'. Származékszó, a *csap* igéből keletkezett. (TESz) < *csappa* (< *csa* + *-ppa*) + *-n*

csapzott Származékszó, vö.: **csapzik** '(össze)fonódik, (össze)kuszálódik'. (TESz) < *csapzott* (< *csap* + *-zot*) + *-t*

csavar 'fordít, csóvál, lop'. Vitatott eredetű. Vö.: Kāšy. *čävür-*, csag. *čavur-*, oszm. *čevir-*, kar. *čuvur-*, csuv. *šavār-* 'fordít, forgat, csavar'. (TESz) < *csava* (< *csa* + *-va*) + *-r*

csór 'lop, szerez, kaparint'. Cigány eredetű. (TESz) < *csó* + *-r*

ld. **csűr-csavar**.

csavarog 'kószál, kertel, tekervényes, kanyargó utat ír le, értelméből kiforgat, tévelyeg, csavarodik'. Származékszó, a *csavar* igéből alakult *-g* gyakorító képzővel. (TESz) < *csava* (< *csa* + *-va*) + *-rog*

cseber, **csöbör**, **csübör** 'régii folyadékmérték, nagyobb favödör'. Déli vagy nyugati szláv eredetű, vö.: bolg. *čebur*, *čebur*, 'favödör, dézsa', szb.-hv. *čábar* 'ua.' stb. (TESz) < *csebe* (< *cse* + *-be*) + *-r*, *csöbö* (< *csö* + *-bö*) + *-r*, *csübö* (< *csü* + *-bö*) + *-r*

cseperedik 'serdül, felnövekszik, keletkezik'. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *csepe* *cseplye*, *cseplesz* és *csepöte* szavakban is. (TESz) < *csepere* (< *csepe* + *-pe* + *-re*) + *-dik*

csepesz 'főkötő, a beleket kötényszerűen borító recés hashártya, a disznó nagyobbik gömböce, töpörtyű, nyakleves'. Szláv eredetű, vö.: szb.-hv. *čěpac* 'főkötő', stb. (TESz) < *csepe* (< *cse* + *-pe*) + *-sz*

cseplesz 'hitvány, csenevész, bokros, bozótos erdő, apró, csenevész bokor, sarjadzás (fűé, erdőé), vékony ág-bog, egy fajta tarack'. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *csepe*, *cseperedik*, *csepöte* szavakban. (TESz) < *cseple* (< *csep* + *-le*) + *-sz*

cseplye 'sarjadék erdő, bokros, cserjés hely, egy fajta fű'. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *csepe*, *cseperedik*, *csepőte* szavakban. (TESz) < *csep* + *-lye*

csepőte 'növényi hajtás, bokor, bokros, cserjés hely'. Származékszó, ismeretlen eredetű szava megvan a *csepe*, *cseplye*, *cseplesz*, *cseperedik* szavakban. (TESz) < *csepő* (< *cse* + *-pő*) + *-te*

csiperke 'egy fajta gomba, sampinyon'. Valószínűleg szláv eredetű, vö.: bolg. *pečurka*, *čepurka* 'csiperkegomba'. (TESz) < 1. *csi* + *-perke* 2. *csipe* + *-rke*

csivitel 'csipog, cseveg'. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *csivite* (< *csivi* + *-te*) + *-l*

csobak 'száraz fagörccs, görcsös fahasáb, halászok tapogató póznája'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *cso* + *-bak*

csobán, csobány, csobánka 'csobolyó, egy fajta veder'. Szláv eredetű, vö.: bolg. *dzsibán* 'egy fajta faedény, cseber' stb. (TESz) < *cso* + *-bán*, *cso* + *-bány*, *csu* + *-bánka*

csobán 'juhász, juhászkutya'. Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *çoban* 'juhász, pásztor'. Végső forrása a perzsa *šubān* 'juhász'. (TESz) < 1. *cso* + *-bán* 2. *csobá* + *-n*

csobban 'vízloccsanás hangja'. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *csobba* + *-n*

csobolyó, csobolló, csoborló, csorbolyó 'kis hordócska'. Vitatott eredetű. 1. Hangutánzó eredetű, 2. Származékszó, *csob(oly)* alapszava ősi örökség a finnugor korból. Vö.: vog. *šumpel* 'nyírkéregből készült vízmérő', finn *sampio* 'kupa', vepsze *tšumb* 'ivóedény nyírkéregből'. (TESz) < *csobo* (< *cso* + *-bo*) + *-lyó*, *csobol* (< *csobo* + *-l*) + *-ló*, *csobor* (< *csobo* + *-r*) + *-ló*, *csorbo* (< *csor* + *-bo*) + *-lyó*

csoport 'tömeg, csomó, sereg, személyek összessége, üzleti csomósodás, göröngy, valamely egység része'. Valószínűleg hangfestő eredetű. (TESz) < *csopor* (< *csopo* + *-r*) + *-t*

csóvál 'lóbál, jobbra-balra forgat, tűzgyújtásra való szalmacsutakat lóbál', *csóva* 'szalmaköteg, üstökös után húzódó fényes sáv, kemencesöprő csutak'. A *csóvál* valószínűleg hangutánzó, hangfestő eredetű. (TESz) < *csóvá* (< *csó* + *-vá*) + *-l*

csupál 'gyomlál, szagat'. Vitatott eredetű. (TESz) < *csupá* (< *csu* + *-pá*) + *-l*

csupasz 'meztelen, kopasz, tollatlan, szakálltalan, fegyvertelen'. Szóvegyülés eredménye. A *csupa* és a *kopasz* szó keveredésével jött létre. (TESz) < *csupa* (< *csu* + *-pa*) + *-sz*

csupáz, ld. **csupál**.

csupor 'kisebb edény, bögre, egy fajtarobbanófejtő, tűzfazék'. Származékszó, a *csup-* alapszava ősi örökség a finnugor korból. (TESz) < *csupo* (< *csu* + *-po*) + *-r*

csuporít 'összehúz, összeszorít, megtakarít'. Hangfestő eredetű szócsalád. (TESz) < *csuporí* (< *csupo* + *-r*) + *-t*

csuvár 'malom fuvarosa, vízi molnár, aki vizidudával adott hírt a városoknak, hogy az örölnivaló elfogyott, gabonaőr, kukoricacsósz'. Bizonytalan eredetű. (TESz) < *csuvá* (< *csu* + *-vá*) + *-r*

csuvas 'csuvas ember, a csuvasokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó'. Nemzetközi szó, vö.: csuv. *čavaš* 'ua.', ez a tat. *d'žyvaš* 'nyugodt, szerény, békés' melléknévvel függ össze. (TESz) < *csuva* (< *csu* + *-va*) + *-s*

sápolódik 'sápiózik'. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *sápoló* (< *sápo* + *-l*) + *-dik*

savanyú 'az ecet, citrom ízéhez hasonló, csípős ízű, kegyetlen, fanyar (ember), kellemetlen, barátságtalan (dolog), csípős, (orrfacsaró) szag'. A szócsalád tagjai származékszavak. Alapszavuk a *sav-* ősi örökség az ugor vagy a finnugor korból, vö.: vog. *sāβ-* 'savanyít', finn *hapan*, észt *hape* 'ua.'. (TESz) < *sa* + *-va* + *-nyú*

sávolyos 'sávokat adó mintázattal szőtt (vászon, egyéb kelme), sűrű kötésű (len- vagy pamutszövet), csíkos, sávós, mintás, hímes', *sávoly* 'csík, sáv'. A szócsalád alapja a magy. sakk német eredetű. (TESz) < *sávolyo* (< *sávo* (< *sá* + *-vo*) + *-lyo*) + *-s*

sávós 'kockamintás, sakktáblaszerű, mintás (kelme, egyéb tárgy), különféle díszítéssel ellátott (ruha, egyéb tárgy), csíkos'. A szócsalád alapjához ld. *sakk*. (TESz) < *sávo* (< *sá* + *-vo*) + *-s*

sápad 'halványodik, soványodik, fogy'. A szócsalád tagjai származékszavak. Alapszavuk, a *sáp*-valószínűleg ősi örökség a finnugor korból. Vö.: cser. *ša-pka*, *šapka* 'kifakult' stb. (TESz) < *sápa* (< *sá* + *-pa*) + *-d*

sebbel-lobbal Összetett szó, vö.: *seb* 'gyorsaság, heveskedés, valamint a *lobb* 'gyorsaság, érzelmi felindulás' stb. (TESz) < *seb* (< *se* + *-b*) + *-bel* + *lob* (< *lo* + *-b*) + *-bal*

sebes 'gyors'. Ismeretlen eredetű szócsalád. (TESz) < *sebe* (< *se* + *-be*) + *-s*

seped 'síránkozik, sírva panaszkodik, sopánkodik'. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *sepe* (< *se* + *-pe*) + *-d*

seper 'seprűvel tisztít'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. Vö.: ujj. *sipir-*, oszm. azerb. *süpir-*, tat. *seber-*, bask. *heper-*, kazak, k.kalp. *sipir-*, üz. *supur-*, hak. *sibir-* 'tisztít', csuv. *šépér* 'seprű', mong. *sigür-* 'seper'. (TESz) < *sepe* (< *se* + *-pe*) + *-r*

seprő 'must alja', stb. Ótörök eredetű, vö.: tat. *čüprä* 'seprő, élesztő, kovász', bask. *süprä* 'valaminek az alja', kirg. *söbrö* 'ua.', csuv. *šepre* 'valaminek az alja, seprő, élesztő'. Vö.: tör. *čöp* 'szemét, piszok'. (TESz) < *sep* (< *se* + *-p*) + *-rő*

sipoly 'valamely szervből kivezető, kóros eredetű, váladékot kibocsájtó csatorna, fisztula'. Nyelvújítási származékszó, vö.: *síp*. (TESz) < *sipo* (< *si* + *-po*) + *-ly*

sipőc 'poroszló, vadász'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sipő* (< *si* + *-pő*) + *-c*

sivatag 'vad, barbár, kopár, terméketlen vidék, zord, kietlen, legtöbbszörre homokkal vagy kővel borított pusztaság'. Származékszó a *si* igéből. (TESz) < *siva* (< *si* + *-va*) + *-tag*

sovány 'silány, terméketlen (talaj), ilyen talajon nőtt, satnya (növényzet), vékony, stb.'. Származékszó, sov- alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: md. *tšova* 'vékony, finom', finn *hupa* 'kicsiny, mulandó, rossz' *hupia* 'lefogy', *huveta* 'kevesbedik'. (TESz) < *sová* (< *so* + *-vá*) + *-ny*

sóvárog 'nyomorog, nagyon szűkösen él, vágyakozik valamire, stb.'. Bizonytalan eredetű szócsalád. (TESz) < *sóvá* (< *só* + *-vá*) + *-rog*

sövény 'vesszőkből, növényi szárazból font kerítés, fal, keret, szegély, sűrű bokrok alkotta kerítés, élősövény, gyapjas, fürtös felsőruha, guba, vesszőfonadékból készült tárgy'. Származékszó, vö.: *sző* ige + *-vény* képző. (TESz) < *sövé* (< *sö* + *-vé*) + *-ny*

suvad 'üt, ver, lazává válik, kioldódik, csúszik, csuszamlik, (csonthéjas gyümölcs zöld burkából) kifejlik' stb. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *suva* (< *su* + *-va*) + *-d*

süpped '(bánatban) elmerül, összeroskad, (puha, laza anyag lefelé nyomódik, tehetetlenül, leverten magába zárkózik'. A szócsalád alapja a *süpped* származékszó, alapszava ősi örökség lehet az ugor korból, vö.: vog. *sēpi* 'elmerül'. (TESz) < *süppe* (< *sü* + *-ppe*) + *-d*

süvölt 'sípól, füttyül, (személy) sivít, visít, (fül) zúg, (kígyó) sziszeg, (hangszer) éles, magas hangon szól, (madár) rikolt, (szél) zúg, (személy) zihál, hörög'. A szócsalád tagjai származékszavak, alapszavuk a *si* ige *v-s* töváltzata. (TESz) < *süvöl* (< *süvö* < *sü* + *-vö* + *-l*) + *-t*

szabad 'nem gátolt, nem korlátozott, mentes, megengedett, valamitől való mentesség, privilégium, a szabad természet, a szabad levegő'. Szláv eredetű, vö.: óe. Szl. *Svobodъ* 'szabad, mentes, nem korlátozott', or. *svobodnyj* 'szabad'. (TESz) < *szaba* (< *sza* + *-ba*) + *-d*

szablya 'egyélű, görbe kard'. Vándorszó. (TESz) < *szab* (< *sza* + *-b*) + *-lya*

szapora 'bőséges, kiadós, verbéna, vasfű, termékeny, gyorsan sokasodó, gyors, hasznos, eredményes, bő, gyakori, haszon, siker, sokaság, tömeg, egy fajta tánc, illetőleg annak zenéje, egy fajta versláb, hasmenés'. Szláv eredetű, vö.: bolg. *spor* 'bőség', sporen 'termékeny, bő, bőséges, kiadós' stb. (TESz) < *szapo* (< *sza* + *-po*) + *-ra*

szapul '(szennyes ruhát lúgos vízben áztat, megszól, leszól valakit, (ruhát mosáskor) sulykol'. Származékszó a *szapu* főnévből jött létre *-l* denominális képzővel. (TESz) < *szapu* (< *sza* + *-pu*) + *-l*

szaval 'élőszóval elmond, előad' stb. Származékszó, a szó *-v-s* tövéből keletkezett az *-l* denominális igeképzővel. (TESz) < *szava* (< *sza* + *-va*) + *-l*

szepelkedik 'igyekezik, törekszik, erőlködik', **szepetel** '(gabonát) szelel, hány, vet, ide-oda rakogat'. Vitatott eredetű szócsalád. (TESz) < *szepelke* (< 1. *sze* + *-pelke* 2. *szepe-* + *-lke*) + *-dik*

szepelő 'becsületen, tisztességen esett folt, ránc arcon, homlokon, a bőrfesték helyi lerakódása következtében keletkező apró barnás vagy vöröses folt(ok), nagyobb foltok a bőrön, (állaton, növényen, tárgyon kisebb színes plett(ek), bűnös, rossz élet, kosz, rüh, pattanás, szemölcs, himlőhely, egy fajta kiütéssel járó betegség'. Valószínűleg ótörök eredetű, vö.: csag *sipkil*, üzb *säpkil*, tat. *sipkel*, kirg. *säpkil*, nog. *säpkil*, kumük *säpkil* 'szepelő'. (TESz) < *szep* (< *sze* + *-p*) + *-lő*

seprence 'venyige, rözse, pernye, folyadék üledéke'. Ismeretlen eredetű szócsalád. (TESz) < *sep* (< *se* + *-p*) + *-rence*

szipa ld. **szipirtyó** 'veszekedős, rosszindulatú vénasszony, boszorkány, feslett életű (idősebb) nőszemély'. A szócsalád tagjai származékszavak, vö.: *szív* ige. (TESz) < *szi* + *-pa*, *szipir* (< *szipi* + *-r*) + *-tyó*

szipoly 'moly, gabonaféreg, ragadozó madár, pióca, élősködő személy, iszákos ember, uzsorás'. Származékszó, alapszava a *szív* ige. (TESz) < *szipo* (< *szi* + *-po*) + *-ly*

szippant 'orrán át hirtelen beszív', stb. Származékszó, alapszava a *szív* ige. (TESz) < *szippan* (< *szippa* + *-n*) + *-t*

szobor 'oszlop, karó, állati vagy más alakot három dimenzióban ábrázoló alkotás, emlékoszlop, síremlék'. Déli szláv eredetű, vö.: bolg. *stobor* 'léc, deszkakerítés, palánk, mellvéd, korlát', stb. (TESz) < *szobo* + *-r*
szavárd, **szabir**, **szavír** Kaukázusi nép neve, a magyarok megnevezéseként használták. Nincs meg a TESz-ben. < 1. *szavár* (< *szavá* < *sza* + *-vá* + *-r*) + *-d*, 2. *szavá* + *-rd*, *szabi* + *-r* (< *sza* + *-bi*), *szaví* + *-r* (< *sza* + *-ví*)

A fenti szavakban szereplő, egymással rokon szótövek a következők: *csábu-*, *csabukko-*, *csapa-*, *csap-*, *csápo-*, *csava-*, *csó-*, *csebe-*, *csepe-*, *csep-*, *csepő-*, *csipe-*, *csivi-*, *csobak*, *csobán*, *csobány*, *csobánka*, *csobba-*, *csobo-*, *csopo-*, *csóvá-*, *csupá-*, *csupa-*, *csupo-*, *csuvá-*, *csuva-*, *sápo-*, *sava-*, *sápa-*, *seb-*, *sebe-*, *sepe-*, *sep-*, *sipo-*, *sipő-*, *siva-*, *sóvá-*, *sövé-*, *suva-*, *süppe-*, *süvő-*, *szaba-*, *szab-*, *szapo-*, *szapu-*, *szava-*, *szepe-*, *szep-*, *szipa-*, *szipi-*, *szipo-*, *szippa-*, *szobo-*, *szavá-*, *szabi-*, *szaví-*.

4.5.1. Csak a relatív szótó (čVvV, čVbV, čVpV, šVvV, šVbV, šVpV, čVvV, sVbV, sVpV) a közszókban:

csáb, **csába**, ld. **csábul**

csabaíre 'különféle gyógynövények nevéként'. Magyar fejlemény, valószínűleg összetett szó. Előtagja feltehetőleg azonos a *Csaba* személynévvel. Az összetétel utótagja az *ír* 'kenőcs' jelentésű főnév. (TESz) < *csaba* (< *csa* + *-ba*) + *íre*

csabak 'keszegfajta'. Kun-besenyő eredetű. Vö.: csag. *čapak* 'apró hal', tat. *čapak* 'pirosszárnyú hal', kirg. *čabak* 'ua.', csuv. *šuvax* 'egy fajta hal.', ukr. *čabák*, or. *čabák*, *čebák* 'dévérkeszeg'. (TESz) < *csa* + *-bak*

csap 'üt, vág, tép, szaggat, hajít, odalök, valahova hatol, hirtelen irányt változtat, lecsap valamire, hízelkedik, bocsát, terel, (lakomát, mulatságot) rendez, (lármat) okoz, elcsen'. Hangutánzó szó, valószínű, ősi örökség a finnugor korból, vö.: votj. *čapki* 'üt, tapsol', lp. *čuop'pât* 'vág, levág, darabol'. (TESz) < *csa* + *-p*

csap 'folyadékeresztő cső, csap alakú tárgyak elnevezéseként, ereszték, végbélkúp, dugó, termésre hagyott ág, egyéves szarvas agancsa'. Hazai középnyelvi eredetű, vö.: középnyelvi. *zappe* 'dugó, dugasz'. Ld. még bolg. *čep* 'dugó, csap', szb.-hv. *čep* 'csap, ajtósarok, dugó', cseh *čep* 'hordódugó, faszeg', *čap* 'dugó', szlk. *čap* 'hordódugó, faszeg', le. *czop* 'csap, csapszeg', *czep* 'ua.' valószínűleg eredetiek. (TESz) < *csa* + *-p*

csáp 'ízeltlábú állatok érzőszarv-párja, fogószerv (póké), szűrőszerv (szúnyogé)'. Nyelvújítási alkotás, keletkezésének módja azonban vitatott. (TESz) < *csá* + *-p*

csapong 'kószál, ingadozik, tévovázik, korhelykedik, csapodárkodik, csapkod'. Származékszó a *csap* igéből. (TESz) < *csa* + *-pong*

csáva 'bőrkieészítő lé, lúgos vagy moslékos edény, csávagödör, moslék, különféle savas vagy lúgos folyadékok neveként'. Szláv eredetű, vö.: bolg. *ščava* 'bőrkieészítő lé' stb. (TESz) < *csá* + *-va*

csép 'magnak a kalászból vagy hüvelyből való kiverésére használatos eszköz, dorongféle, harci csép, vascsép, a láncfonalakat szétválasztó lé'. Szláv, közelebről valószínűleg déli szláv eredetű, vö.: bolg. *cep* 'a láncfonalakat szétválasztó pálca', bot, rúd', mac. *cep* 'fahasáb', szln. *cép* 'hasíték (kötél) szál, pászma, oltvány, csép', stb. (TESz) < *csé* + *-p*

csepe 'egy fajta tölgyfa, fiatal tölgyfa'. Származékszó, ismeretlen eredetű alapszava megvan a *cseperedik* stb. szavakban. (TESz) < *cse* + *-pe*

csepeg '(cseppenkén) folyik, hull'. Hangutánzó eredetű szócsalád, *csep-* töve vagy ősi örökség a finnugor korból, vagy a magyar nyelv külön életében keletkezett. (TESz) < *cse* + *-peg*

csepp, cseppen ld. **csepeg**.

csepű 'kóc, szösz'. Ótörök eredetű, vö.: tat. *čübäk*, tob. *čüübäk* 'ua.', csuv. *šüvëk* 'ua.'. A török szó a *čüb* 'szemét' származékának látszik. Vö.: CC. *čüpräk*, kaz. *šüberek*, kirg. *čüpurök*, alt. *čibirek*, hakasz *sübürek*. (TESz) < *cse* + *-pű*

cséve 'üreges hüvely, melyre fonalat gombolyítanak, cső, szívócső, lőfegyver csöve, kukoricacső, távcső, madártoll alsó, csöves része, kályhacső'. Szláv eredetű, vö.: bolg. *cevá* 'cséve, üreges ág, növényi szár, cső, lőfegyver csöve', cseh *céva* 'ér, cső', *cívka* 'cséve', szlk. *cieva* 'ér, hajszálcső, cső, cséve', le. *cewa* 'cséve, hajszálcső, csatorna', ukr. *cíva* 'cséve'. (TESz) < *csé* + *-ve*

cseveg 'csipog, csivitel, beszélget, könnyeden társalog, fecseg, csahol, gagyog, gögicsél'. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *cse* + *-veg*

csiba 'kuss!, hallgass!, kiskutya'. Önkéntelen hangkitörésből keletkezett állatúzó szó. (TESz) < *csi* + *-ba*

csibe 'kiscsirke, kislány, keresztrakás után a tartlón összekapart gabona', egy villára való széna-, szalmacsomó, csirkehivogató szó'. (TESz) < *csi* + *-be*

csibuk 'hosszúszerű (török) pipa'. Oszmán-török eredetű, vö.: oszm. *çibuk*, *çubuk* 'bot, pipaszár, hosszú szárú pipa'. (TESz) < *csi* + *-buk*

csíp '(állat) megszúr, (valamilyen tárggyal) összeszorít, (erős íz) éget, (valamiből) letör, elvesz, csipkelődik'. Valószínűleg ősi hangfestő szó a finnugor korból, vö.: votj. *čepil't* 'megcsíp, körmökkel összeszorít', stb. (TESz) < *csi* + *-p*

csipa 'a szem sárgás váladéka, gyanta, agyag'. Ótörök eredetű, vö.: oszm. *çapak*, ujj.mod. *čapak* 'csipa'. (TESz) < *csi* + *-pa*

csip-csup Ikerszó, előtagja valószínűleg a *csepeg*, *csepp* szavak családjába tartozik. (TESz) < *csip* (< *csi* + *-p*) + *csup* (< *csu* + *-p*)

csipke 'vadrózsa, csipkebogyó'. Valószínűleg szláv eredetű, vö.: bolg. *šípka*, mac. *šipka* 'csipkebokor, csipkebogyó', szlk. *šípka* 'csipkebogyó'. Ezek a szláv *šipb* 'tövis, túske, nyíl' származékai. (TESz) < *csi* + *-pke*

csipke, csítke, csüpké, csütke, sipke 'cakkos ruhaszegély, csipkedész (ruhán), cakk, csipkedészítmény (építészetben)'. Magyar fejlemény, de azon belül vitatott eredetű. (TESz) < *csi* + *-pke*, *csi* + *-tke*, *csü* + *-pke*, *csü* + *-tke*, *si* + *-pke*

csipog '(kiscsirke, madárfióka) vékony, magas hangon szól, csacsog, fecseg'. Hangutánzó eredetű. (TESz) < *csi* + *-pog*

csípő Származékszó, a csíp ige folyamatos melléknévi igeneve. Vö.: *csípőcsont*. (TESz) < *csi* + *-pő*

csúp 'hegycsúcs, valaminek a hegye, dudor, csücsök, kúp'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi hangfestő szó a finnugor korból, vö.: zürj. *t'súp* '(női) mell', finn *suippi* 'csúcs, ék', lp. *čuppa* 'süveg csúcsa'. (TESz) < *csú* + *-p*

csupa 'kizárólag, egyedül, csupán, teljesen, merő, egyedül álló, meztelen'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *csu* + *-pa*

sáp '(tisztességtelen, jogtalan) jövedelem, haszon, osztályrész'. Német eredetű. Vö.: ném. argó *schab* 'kerítésből, tolvajlásból származó részesedés'. (TESz) < *sá* + *-p*

sapka, sipak 'egy fajta fejfedő, zárófedél, egy fajta kerek védőburkolat'. Szláv eredetű. Vö.: bolg. *šápka* 'kalap, sapka' stb. (TESz) < *sa* + *-pka*, *si* + *-pak*

Ld. **satyak, sityak** 'ua.'

sav Nyelvújítási elvonás eredménye, vö.: *savanyodik, savanyú* stb. (TESz) < *sa* + *-v*

savó 'az aludttejből kiváló, savanykás ízű folyadék, vérnek, szöveti nedveknek kocsonyásodó anyagoktól mentes része'. Származékszó, alapszava a *sav-* tő, vö.: *savanyú*. (TESz) < *sa* + *-vó*

seb 'a testszövet felületi megsérülésével támnadt nyílás, hegedő sérülés, megsebesítés, lelki bántódás, bántás, valaminek épségében, erejében esett sérelem, kár'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *se* + *-b*

síp 'fúvással illetőleg fújtatással megszólaltatható csőszerűhangszer, így működő éles hangú jeladó eszköz, úgy olt, hogy az alany lehámozott ágára ráhúzza az oltóvesszőről levett szemes héjat, cső, kürtő, kémény, a deszkahombár alsó nyílása, a mécses kanócartó része'. Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *sí* + *-p*

sívó 'tisztá, nem kevert, nem vegyített, futóhomok, sivár, kopár'. Származékszó, a *sí* ige folyamatos melléknévi igeneve. (TESz) < *sí* + *-vó*

sop, sopok, sopa, supa, sopp 'szín, fészker'. Német eredetű. (TESz) < *so* + *-p*, *so* + *-pok*, *so* + *-pa*, *su* + *-pa*, *so* + *-pp*

suba 'télkabát, bunda, szörme, prém, újonc'. Vándorszó. (TESz) < *su* + *-ba*

süv 'unokafivér, nagybácsi, sógor, sógorasszony'. Bizonytalan eredetű. Vö.: türk. *siñil*, tat. *señel* stb. (TESz) < *sü* + *-v*

süveg 'különböző (férfi) fejfedők megnevezéseként, fagyal, cukorsüveg, fityma, különböző tárgyakdomború vagy kúp alakú felső része, teteje, tetőszerkezet, felső, csúcsos része, anyacsavar, épületeknek párkányokkal határolt, háromszögletű falrész, timpanon'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sü* + *-veg*

szab 'meghatároz, elrendel, meghatározott mérték szerint meghatározott formára vág (anyagot) és így készít (főleg ruhát), megfelelően összeilleszt, rendbeszed, valamihez igazít valamit vagy magát, ver, vág, '. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sza* + *-b*

szapu 'szemes termények mérésére való edény, mérő, kisebb láda, lúgos mosólé, mosódézsza, fakéregből való kis öblös edény, hárskéregből készült káva a szapuló kád megmagasztására'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sza* + *-pu*

szép 'gyönyörködtető, tetszetős, erkölcsileg jó, megfelelő, jókora, tetemes, nagy, kedvező, hasznos, valaminek a legszebbje, java, szép személy, szép nő'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *seppä* 'kovács, mester, művész, ügyes'. (TESz) < *szé* + *p*

szép-, **széppapa, szépanya** 'valamelyik dédszülő (nagy)apja'. A **szép** párhuzamba állítható a **nagy-** szóval. (TESz) < *szé* + *p*

szepe 'szőke, fehéres, sárgásszürke, fakó (ló, ember), pettyes szőrű (ló), szeplős. Rőt (ló, ember)'. Ismeretlen eredetű. (TESz) < *sze* + *-pe*

szepeg 'zokog, ijedezik, félelemtől reszket, sírás után kapkodva szedi a levegőt, vacog, hüppög, szipog, ' Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz) < *sze* + *-peg*

szipka 'szívóeszköz, vékony szívócső, furulya sípja, valaminek szájba vehető, szájba való része, szivar, cigaretta meghosszabbítható része, edény csöve, kemencecső, kürtő'. Származékszó, vö.: *szip* + *-ka* kicsinyítő képző. (TESz) < *szi* + *-pka*

szipog ld. **szippant**

szív 'szájjal, szívószervvel, szívóeszközzel ritkított levegőjű teret előidézve valamely folyadékanyagot kivon, kiszivároztat s így valahova juttat, stb.'. Hangutánzó eredetű, talán ősi örökség vagy a finnugor, vagy az ugor korból, vö.: cser. *šupšam* 'húz, von, szopik'. (TESz) < *szí* + *-v*

szív 'az emberi léleknek, főként érzéseknek, szeretetnek, jóindulatnak a hordozója, foglalatja, ember, állat valamely belső szerve, valaminek a belső része, a vérkeringést biztosító létfontosságú szerv, bátorság, stb.'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *šem*, osztj. *sem*, votj. *šulem*, cser. *šüm*, finn *sydän*, észt *süda* 'szív'. (TESz) < *szí* + *-v*

szoba 'kemence, (épületben) helyiség, amelyben tartózkodnak, dolgoznak, fürdőszoba, padlás, ház'. Vándorszó. (TESz) < *szo* + *-ba*

szopik 'száját, szívószervét rátapasztva vagy valamit szájba véve szív, csókol, stb.'. Hangutánzó eredetű, ld. *szív* ige. (TESz) < *szo* + *-pik*

szöveg 'nyelvileg megformált mondanivaló egésze, szövevény, bonyodalom, megzenésítésre szánt költői mű, szöveg, téma, mondanivaló tárgya, üres beszéd, locsogás'. Nyelvújítási származékszó. A *sző* ige *-v*-s változatából alkották *-g* képzővel. (TESz) < *szö* + *-veg*

A fenti képzett szavak relatív szótöve és ezeknek az önállóan vagy szóösszetételben is előforduló változatai rokonságban vannak a *csuvas* népnév relatív (*csuva-*) szótövével. Szerkezeti felépítésük ugyanaz (čV + vV, čV + bV, čV + pV, šV + vV, šV + bV, šV + pV, čV + vV, sV + bV, sV + pV), hangtani felépítésük szerint közös ősrre vezethetők vissza. A szókezdő č-, š-, s- eredeti *t*- fejleménye, vö.: *t* > *t'* > č-, tovább változva č- > š-; valamint a *t*-ből fejlődött interdentális zöngétlen spiránsból lett *t* > *s*.⁷⁸ A szó belseji *-v*-, *-p*-, *-b*- úgy függenek össze, hogy a *-v*-nek és a *-b*-nek olyan közös, bilabilális spiráns (*-w*-) az előzménye, amely interdentális zöngés spiráns (*-δ*-) fejleménye, s eredeti *-t*-ből keletkezett: *-t* > *-δ* > *-w* > 1. *-v*- 2. *-b*-. A *-p*- a *-t*- zöngétlenségét megtartva közvetlenül a bilabiális zöngétlen spiránsból (*-φ*-) lett zárhangúsodás eredményeként. Ami a *-v*-, *-b*-, *-p*- utáni magánhangzókat illeti, a relatív szótó második elemének (*-p*, *-pV*) a részét képezik ugyanúgy, mint a magánhangzót követő *-k*- (*-pV*k) vagy *-n*- (*-pV*n), illetzőleg *-nk*- mássalhangzó kapcsolat (*-pV*nk), amelynek eredetije *-tk*- (*-pV*tk). Ez a jelenség arra figyelmeztet, hogy körültekintően kell eljárni akkor, amikor a képzett változatokat elkülönítjük azoktól a relatív szótövektől, amelyeknek čV + CVk, čV + CVn, čV + CVnk, čV + CVtk, šV + CVk, šV + CVn, šV + CVnk, šV + CVtk, sV + CVk, sV + CVn, sV + CVnk, sV + CVtk stb. típusúak lehetnek az alakváltozataik. A *čuvas* szó szerkezeti felépítése: *čuva* (< *ču* < **čun* + *va* < **vak*) + *-š*.

Jelentéstani oldalról megközelítve a következő tanulságok állapíthatók meg:

A kutatásaink eredményei azt mutatják, hogy őseink a legelső megnevezést a víznek, a forrásnak adták a víz hangját utánozva. Ez a hangutánzó alakulat, mint ősgyök, ősmondat komplex jelentéstartalommal rendelkezett, a víznek, a forrásnak az összes tulajdonságát tartalmazta, s egyben mintát adott a természet más részeinek a megnevezéséhez is. Az elnevezések az ember számára mindig valamilyen lényeges tulajdonság alapján történtek, amely tulajdonság eredetileg a komplex jelentéstartalom része volt. A jelentésszálak minden esetben elvezetnek a forráshoz, a maghoz, az őshöz. Gyakori, hogy nem tudjuk különválasztani az egyes jelentéseket bizonyos szavakban, mert az legalább két

⁷⁸ Az első elem (čV, šV, sV) teljesebb formája ismert, eszerint čVn, šVn, sVn volt a korábbi alak, jelentése pedig 'forrás' lehetett, vö.: ko. *sin* 'forrás'.

jelentésszálon kötődik az ősi jelentésmaghoz. Ez a jelenség megmutatkozik a fenti közszókban is, amelyeket egy-egy részjelentés köré csoportosítottunk.

Eszerint a **hangzutánzás** révén kötődnek a vízhez, mint az élet forrásához a következő képzett szavak: *csivitel, csobban, sípolódik, seped, süvölt, szaval*; s a relatív szótövek önállóan: *cseveg, csiba, csipog, szepeg, szipog, szöveg*. **Hangulatfesző** a *csábul*. A **mozgásra, forgásra** utal képzett formában a *csabukkol, csavar, csavarog, csóvál*, relatív szótökeként a *csapong* és a *csapágy* előtagja a *csap*. A **vízhez, a folyadékhoz** kötődik képzett szóként a *csapadék*, mint szótő a *csáva, csipa*. A **kerek, csomó** jelentést őrzi a *csapat, csoport, csuporít*, továbbá a *csobak, csepű* és a *csibe*. A **hajlás** a lényege a *csapda*, a *csór* és a *csepesz* szavaknak, s a **csatolás, találkozás, összeakadás** a *csapdi, csapzik, szipa, szipirtyó* szavaknak. Az **üt, ver, kibomlik, születik** jelentés egybefonódott a következőkben: *csápol, suvad, szapul, csap*. Az **apró, kicsi** jelentés is a vízcsepphez, a maghoz kötődik, ilyen a *csepp, csip-csup*. A vízhez szorosán kötődik a **mélyedés, edény, csatorna** jelentés, idetartozik a *cseber, csöbör, csobán, csobány, csobánka, csobolyó, csobolló, csoborló, csorbolyó, csupor, csap, cséve, csípő, szapu, szoba*. A **szaporodással, növekedéssel** kapcsolatos a *cseperedik, szapora*, a **hajtás, a sarjazás, a születés** a lényege a *cseplesz, cseplye, csepőte, seprő, seper, sövény, széprence, csáp, csép* szavaknak illetőleg a tövüknek. A **kupak forma** vezet a forráshoz, a maghoz a **csiperke, csap, sop, sopok, suba, süveg** szavakban, az **állat** mint teremtmény, sarj kapta az elnevezést a *csobán* és a *csabak* esetében. A **népnévnek** alapul szolgálhatott a személynév, amely teremtménynek, mint embernek a neve volt, ugyanakkor a nép a nevét a vízről, vizes helyről, vagy más földrajzi helyről is kaphatta, amely mellett lakott, ilyen lehet a **csuvas**. A *szavárd, szavir, szabir* ezzel ellentétben maghoz, őshöz tartozó jelentésű lehet, amennyiben mint teremtmény neve szolgált nekik alapul, vagyis személynévi eredetűek. A **foglalkozásnevek**, mint a *csobán, csuvar, csipőc* is a szócsaládba tartoznak, hiszen a tövében a forrás, a mag jelentés van meg. A forrásfolyónak a forrásból, valamint a mellékfolyónak egy másik folyóból való kiszakadásakor létrejött **hegyes, éles** vágattal és a formájával kapcsolatos a *csupál, a seb, szab, szablya, csép, csipke, csúp, sapka, sipak*. Bár **ízzel** függ össze, mégis a **szűrő** jelentése alapján kapta a megnevezést *sav, savó*. A **szem, mag, forrás, folt** jelentés van meg a *sivatag, szapora, szeplő, csabaire, csupa, szép* szavakban. A **nyílás** a kifolyáskor, a sarjadáskor keletkezik, ezt őrzi a *csap* szó. A hajtás pedig **keskeny és kicsi**, ezért idetartozik a *sovány* és a *sóvárog*. A víz **mozgási iránya lefelé** mutat, lefelé folyik, ezzel kapcsolatosak a *süpped, csappan, csepeg, széprence, seprő*, ez utóbbi ennek a **lenti létnek** az eredményével, valamilyen más tartozékával is kapcsolatos. A víz, a folyadék egy másik erő hatására is mozoghat, ezt jelzi a *szív, szívás, szipoly, szippant, szipka, szopik*. A vízfolyásnak a **csík formájára** és a **medrének az alakjára** utalnak a *sávolya, sávós, sipoly szobor, csap, csibuk, síp, szipka* szavak. A *szobor* kötődik az oszlophoz is. A forrásból a víz, a magból a hajtás, az állat és az ember méhéből való születés a kifakadáskor igen **gyors**, idetartoznak *sebbel-lobbal, sebes* és a *szepelkedik*. *Szabad* tulajdonsága eredetileg a forráshoz, a maghoz, az őshöz tartozónak volt. A forrás, a mag jelenti valaminek a **javát, a hasznát**, vö.: *sáp*, a maghoz tartozik a **tiszta** tulajdonság, vö.: *sívó, csupa*. Ide vezet a **rokonság**, vö.: *sív*, de nemcsak a naphoz mint forráshoz, a vízforráshoz, a maghoz is kötődik a **világos** jelentésű szó a *szépe*, amely egyfajta **szín** is, mint amelyet őríznek a *sápad* és a *csipa* szavak.

5. Összegzés

A fenti tulajdonnevek és közsók egyrészt összetartoznak hangtanilag, alaktanilag és jelentésanilag, másrészt összeköti őket a névadáslogika, a szóteremtés logikája, hagyománya. Ez utóbbi pedig a szókészlettel és a grammatikai ismérvekkel együtt a szkíta és a hun nyelvekhez vezet el bennünket. A szóteremtés hagyománya teljes egészében fennmaradt a magyarban, kiolvasható a Kárpát-medence földrajzi neveiből és a magyar személynevekből, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiből, a volgai bolgár utódnyelvéből a csuvasból, valamint a csuvas népnévből és a böszörmény nyelvi adatokból, sőt a böszörmény népnévből. A komi-zürjén területen lévő csuvasal kapcsolatos víznevek egy olyan nyelvi rendszer részei, amely jelenség a magyar, a szkíta és a hun sajátja, nem lehetnek kizárólag sem a komi-zürjén, sem a csuvas nyelv jellemzői.

Következésképp, a csuvasok, azaz a volgai bolgárok nyelvükben, kultúrájukban és hagyományaikban a hunokhoz kötődnek. A volgai bolgárok pedig térben délebbre, a Fekete-tenger és a Kaukázus vidékére vezetnek bennünket. Mint ismeretes, innen nemcsak északra, hanem nyugati és délnyugati irányba is vándorolt a bolgárok egy-egy része. Természetes, hogy vitték magukkal a nyelvüket, kultúrájukat a névadáslogikájukkal együtt. A Kárpát-medencében egyrészt ennek a vonulatnak is nyoma van, hozzá köthető a Csaba királyfival kapcsolatos legenda is, amely a székelyek körében ma is él. Nem lehet véletlen, hogy a székelyek hun-magyaroknak tartják magukat. A mai Bulgária területén előforduló, a fenti nevekhez, szavakhoz tartozó szókészlet egyrészt a bolgár-törököknek, másrészt annak a szkíta-hun nyelvi szubsztrátum rétegen született szláv szókészletnek köszönhető, amelyet a szlávok egy részének idejövetele révén használhatnak ma a bolgárok a Duna alsó folyásától délre. A bolgár-magyar nyelvi kapcsolatoknak az oka pedig nem kölcsönzés, hanem a közös őshöz, a közös gyökérhez való tartozás. A szláv nyelvekben való előfordulásnak a szkíta-hun nyelvi szubsztrátum rétegből való származás a magyarázata, s a magyarban az egyezés nem szlávból való kölcsönzéssel magyarázandó. Az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is a szkíták és a hunok hagytak számos nyomot a szókinésben és a grammatikai elemekben, innen van a magyarral, a török és a szláv nyelvekkel való egyezések nagy része.

A források és a kutatásaink tehát azoknak a kutatóknak az álláspontját igazolják, támogatják, akik szerint **a bolgárok hunok**. További vizsgálatokat igényel a bolgároknak a kazárokkal való kapcsolata. Amennyiben a bolgár és a kazár nyelv hasonló, vagyis ugyanaz, másképpen a kazárok is szkíta-hun típusú nép, úgy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító nyelvtana alkalmas a kazárok nyelvének az értelmezésére, megfejtésére.

Jelen dolgozat bizonyosságul szolgál abban a tekintetben is, hogy a Volga-Urál vidéke, a Kaukázus és a Kárpát-medence földrajzi neveinek névadó népe és nyelve között rokonsági kapcsolat van. Ugyanazon kultúrájú nép, népek nevezték el a vizeket és a vizes helyeket a Volga-Urál vidékén, a Kaukázusban, valamint a Kaukázus és Nyugat között, továbbá a Kárpát-medencében. Ez azt jelenti, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtana segít megismerni a Kaukázus és a Kárpát-medence földrajzi neveinek a nyelvtanát is. Ennek segítségével jobban megismerhetjük azoknak a népeknek a kultúráját, nyelvét és történelmét is, akik a Kaukázusban illetőleg tőlük nyugatra laknak. A szálak a Volga-Urál vidékéről, a Kárpát-medencéből, az Al-Duna vidékéről a Kaukázushoz, sőt azon túl keleti irányba is elvezetnek. Jegorovnál olvashatunk arról, hogy a türk törzsek és népek, köztük a csuvasok Közép-Ázsiában jelennek meg i.e. III. század végén a hunok erős törzsszövetségében. 24 törzsalkotja ezt a hun törzsszövetséget, amely keleti és nyugati részből áll. A keleti hunok között vannak a mongolok. Területük a Felső-Irtis, Jenyiszej, Szemirecsje, Amu-Darja és a Szir-Darja folyók között van. A kínai támadások miatt a bolgár és a szuvar törzsek ott hagyták a Felső Irtis vidékét, nyugatra mentek az Alsó Volga jobb partjára, az Észak-Kaukázusba és az Azovi-tenger vidékére. I. sz. a 430-as években a hunok alapmagja a Közép-Dunához, Pannoniába ment. Vezetőjük Attila volt, aki 433-453-ig uralkodott. I. sz. az 5. század 2.

felében a bolgár törzsszövetség az Azovi-tenger vidékén működött. 570 körül a kazárok, szuvarok és a bolgárok rátámadtak a Nyugati-Türk Kaganátusra, amely Kazahsztánban, az Észak-Kaukázusban, és a Fekete-tengernél székel. Kubrat egyesítette a bolgár, szuvar és más türk nyelvű népeket, valamint az alánokat. 630-640 között Nagy Bolgária virágzott. A 660-as években meghalt Kubrat. Ezt követően megerősödött a Kazár Kaganátus. 670 körül Kubrat egyik fia Aszparuh elment az Alsó-Dunához, az ezüst bolgárok pedig a Közép-Volgához vándoroltak. 730-737 között az arab támadások miatt a szuvarok is elmentek a Középső Volgához, ahol a 8-9. században bolgár törzsszövetséget hoztak létre, amelynek a központja az Alsó-Káma vidékén volt. A híres volgai bolgár uralkodó *Almuš* volt. (B. Г. ЕГОРОВ 1971.) Tisztázandó kérdés, hogy az i.e. III-II. században a Felső Irtisnél élt *češ*, *čaš* nevű törzseknek lehet-e közük a *čuvas* népnévhez.

A fentiekén túl egyre több kutató jut arra a megállapításra, hogy a Volga-Urál vidékére déli, dél-keleti irányból szkíta-hun típusú népek mentek. Közéjük tartoztak a szarmaták és a bolgárok is. A bolgárok a Kubán-Azovi területről költöztek a Volgához. Többen a bolgárok nyelvét a kazárokéhoz hasonlónak tartják. Ha ez igaz, akkor a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a nyelvtana alkalmas a kazár nyelv megfejtésére is. Figyelemre méltó, hogy a bősörmények a régi bolgár lakosság maradványai, s a csuvasok a volgai bolgárok közvetlen és egyetlen ma élő utódai számos kutató szerint. Tény, hogy a bősörményeket csuvasoknak is hívták, ugyanakkor az udmurtok egyik nyelvjárásának a neve bősörmény.

A kutatásaink eredményeképpen elmondható, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei legrégebbi rétegének, a vízneveknek és a víznévi eredetű egyéb neveknek az első névadói a szkíták és hunok lehettek. A földrajzi névi kutatások nem igazolnak semmiféle uráli, finnugor vagy ugor nyelvi egységet. Amennyiben e nyelvi egységek létének hipotézise megállná a helyét, úgy a víznevek megfejtethők lennének a felállított uráli, finnugor, ugor grammatika és szókészlet segítségével, hiszen a feltett uráli egység feltett kora i. e. 6-4 ezer év, elvileg a legrégebb elnevezések ideje lehetett volna. Ám nem erről van szó, a névadók szkíta és hún típusú nyelvet beszélők voltak, közéjük tartoznak a bolgárok is.

Ma már érthető, hogy a fenti gyűjteményes kötetben olvasható dolgozatok tartalma a volgai bolgárok eredetét illetően nem volt összhangban az akkori, 25 évvel ezelőtti magyarországi politikai elvárásokkal, mert a volgai bolgárokat az írások szerzői hunoknak tartják. Mindebből következik, hogy annak az akadémiai álláspontnak - amelyet a politika irányított és határozott meg - a képviselője, Róna-Tas András szerint „Ezt így nem lehet csinálni” azt jelentette, hogy a volgai bolgárokat nem tartotta hun eredetűnek. Vele ellentétben a hun származást igazolják a fenti tanulmányok, a földrajzi névi és egyéb kutatási eredményeink is.

6. Rövidítések

A.	– Alikovszkij rajon
Ar.	– Arhivális anyag ld. Nikitin
Ašm.	- Ašmarin
azerb.	- azerbajdzsán
bask.	- baskír
bolg.	- bolgár
bösz.	- böszörmény
csag.	- csagatáj
cser.	- cseremisiz
csn.	- családnév
csuv.	- csuvas
d.	- domb
dial.	- dialektus
f.	- folyó
Glaz.	– Glazovszkij rajon
h.	- hely
hak.	- hakasz
Ja.	– Jadrinszkij rajon
Jak.	
Jan.	– Jantikovszkij rajon
jeny.	- jenyiszej
K.	– Kozlovskij rajon
Ka.	– Kanasszkij rajon
karacs.	- karacsáj
k.kalp.	- karakalpakk
kam.	- kamasz
Kir.	– Kirovskij rajon
Kir.o.	– Kirovskaja oblaszty
kirg.	- kirgiz
ko.	– komi
ld.	- lásd
le.	- lengyel
lp.	- lapp
m.	- mocsár
M.	– Morgausszkij rajon
mac.	- macedon
magy.	- magyar
man.	- mansi
mdM.	– Moksa mordvin
mis.tat.	– miser tatár
MK.	– Mahmud Kasgari
mong.	- mongol
M-T.	– Mari-Tureckij rajon
ném.	- német

nog.	- nogaj
or.	- orosz
oszm.	- oszmán
osztj.	- osztják
ÓT.	- ótörök
Perm.	– Permszkij rajon
Pl.	- például
rom.	- román
sz.	- század
szb.-hv.	– szerb-horvát
Se.	– Szemurszkij rajon
szlk.	- szlovák
szln.	- szlovén
t.	- tó
tat.	- tatár
Tk.	– Tatárkaszinszkij rajon
tuv.	- tuvai
türkm.	- türkmén
u.	- utca
ua.	- ugyanaz
udm.	- udmurt
ujg.	- ujjur
ujg.mod.	– modern ujjur
ukr.	- ukrán
üzb.	- üzbég
vog.	- vogul
vö.	– vesd össze
zürj.	- zürjén

7. Források

- Ar. Archivális anyag ld. NIKITIN.
- Ašm. ASMARIN, N. I. 1928-50: Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Csuvaszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari
- B-R. 1958. Baskirszko-Russzkij szlovar 1958
- Fa. Fasmer, M. Etimologiceskij slovar russkovo jazyka I-IV. Moskva, 1964-73.
- GMA. Gidronimy Marijszkoy ASzSzR.
- HADROVICS-GÁLDI 1951 - HADROVICS László-GÁLDI László 1951: Orosz-Magyar szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest
- JEGOROV 1964 - JEGOROV, V. G. 1964: Etimologiceszkij szlovar csuvaszskovo jazyka. Csuvaszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari
- Kāšy. Maxmūd al-Kāšyari 2008. Orosz nyelvről fordította Czeglédi Katalin, Megjelenés alatt a Helikon Kiadónál. A könyv eredeti címe Dīvān Lugāt at-Turk, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szómutatót összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.
- KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós 1993: Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KISS 1980 KISS Lajos 1995: Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest
- LELKES 1998 LELKES György 1998: Magyar Helységnév-azonosító Szótár. Talma Könyvkiadó, Baja
- MÉK Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó Budapest 1985.
- NAP Naszeljonnyje punkty csuvaszskoj ASzSzR. Csuvaszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974
- NIKITIN NIKITIN, I. D.: Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvaszskoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNIL, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
- SZINNYEI 1884 SZINNYEI József Finn-Magyar szótár, Magyar Tudományos Akadémia Budapest 884
- SIS N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: Kratkij etimologiceszkij szlovar russkovo jazyka. Moszkva
- SW. FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: Syrjänisches wörterbuch I-II. Budapest
- TB. Szlovar Toponimov Baskirszkoy ASSR, Ufa 1980.
- TESz BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- T-r. Tatarszko-Russzkij szlovar
- TSK A. I. Turkin 1986: Toponimicseskij szlovar komi ASzSzR. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar
- Vax. VAHRUŠEVA, M. P. 1956: Udmurtsko-russkij slovar. Izdatyelsztvo „Russzkij jazik”. Moskva
- Zamaxšari Mongolskij slovar’ I-II. M.L., 1968-1939.

8. Irodalom

- BOTALOV 2008-9 BOTALOV, Sz. G. Az európai hunok (történeti, régészeti értelmezés) 2008-9. Orosz nyelvből fordította Czeglédi Katalin, in: MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. A hunok öröksége HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest 2009
- CZEGLÉDI 2004 - CZEGLÉDI Katalin, A *székely* népnév és a földrajzi nevek in: Ősi Gyökér 2004. február-március:2-18.
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet I. Szkíta-hun nyelv őstörténete. Hangtan. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.
- CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin, Nyelvészeti őstörténet II. Szkíta-hun nyelv ősmondatai. Ősmondatok, gyökök. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007.
- CZEGLÉDI 2009 CZEGLÉDI Katalin, Róna-Tas András „Tudtak-e írni a magyarok a honfoglalás előtt?” című tanulmányáról, in: Eleink Magyar Őstörténet 2009. VIII. évf. 2. szám (16): 43-56.
- CZEGLÉDI 2009 CZEGLÉDI Katalin, A hun nyelv, Ucsiraltu írásaihoz, in: A hunok öröksége szerk. MarácZ László, Obrusánszky Borbála HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely, Budapest, 2009:455-471.
- CZEGLÉDI 2010 CZEGLÉDI Katalin Nyelvészeti Őstörténet III. A szkíta-hun nyelvek története. Gyökrendszer. (A magyar és a szkíta-hun nyelvek alapja). Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2010. Megjelenés alatt.
- В. Д. ДИМИТРИЕВ, В. А. ПРОХОРОВА ред. 1984. Болгары и чувашы Чебоксары 1984.
- В. Г. ЕГОРОВ 1971 В. Г. ЕГОРОВ, Современный чувашский литературный язык. Чувашкнигоиздат – 1971.
- KARATAY 2003 KARATAY Osman, In search of the lost tribe KaraM ÇORUM 2003
- MARÁCZ – OBRUSÁNSZKY 2009 - MARÁCZ László – OBRUSÁNSZKY Borbála szerk. A hunok öröksége HUN-idea Szellemi Hagyományőrző Műhely Budapest 2009